

ქუჩის

მუკუდანი

15

საქართველოს კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოება
ГРУЗИНСКОЕ ОБЩЕСТВО ОХРАНЫ ПАМЯТНИКОВ КУЛЬТУРЫ
GEORGIAN SOCIETY FOR PROTECTION OF CULTURAL MONUMENTS

საქართველო
საქართველოს

ღადო გულიაშვილი

სტრაფიგას ამოსელა
ფოტო-რეპროდუქტა ონგის ფერსეანიძისა

სერია: „მათერიალური კულტურის ძეგლები“

ქეკელი ქუთხაძე

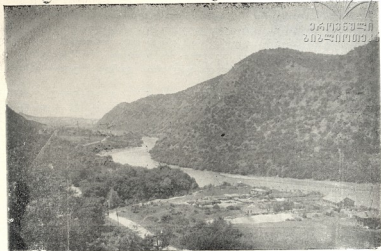
კაბუღი მითხუთმბბ

გ ა მ თ ე ბ ის ს ა ჯ ო გ ა დ ო ბ ა რ ი ვ ს ა წ ე ბ ის ე ბ ა ჯ

ს ა რ ო დ ა კ ც ი ო კ ო ლ ე ბ ი ა : ი რ ა კ ლ ი ა ბ ა შ ი ძ ე , შ ა ლ ვ ა ა მ ი რ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი , ა ნ ლ რ ი ა ა ფ ა კ ი ძ ე , ვ ა ხ ტ ა ნ ზ ბ ი რ ი ძ ე , ლ ე ვ ა ნ გ ო მ თ შ ა , ლ ა ლ ი გ ო ლ ი ა შ ვ ი ლ ი , ო თ ა რ თ ა მ ა თ ა კ ი შ ვ ი ლ ი , თ ი ი მ შ რ ა ა კ ა ნ ლ ე ლ ა კ ი , ი რ ა კ ლ ი ჯ ა პ ა რ ი ა შ ვ ი ლ ი , ნ ი კ ო კ ა ც ხ რ - ვ ე ლ ი , ლ ე ვ ა ნ მ ა ტ ა რ ა კ ე , ო თ ა რ ს ა ნ ე ზ ლ ი ძ ე , ჯ ა ი რ ა ს ტ ო რ შ ა (პ / მ გ . მ დ ი ე ა ნ ი) , გ ი ო რ გ ბ ი ჩ ი ტ ა ი ა , გ ი ო რ გ ბ ი ჩ ა უ ბ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი , ვ ა ხ ტ ა ნ ზ ც ი ნ ც ა კ ე , ლ ე ვ ა ნ ხ ი მ შ ი ა - შ ვ ი ლ ი .

არმაზისხევის შესართავი, აქ დაიწყო სისტემური თხრა და აღმოაჩინა
ერისთავთა ნაბუღარი მცხეთის ექსპედიციამ

გიორგი ლომთათიძე

ივ. ჭავჭავაძის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის შეასაუკუნეთა
არქეოლოგიის განყოფილების გამგე

მცხეთის არქეოლოგიური ექსპედიცია ოცდაათი წლისა

მცხეთის — ძველი ქართლის ანუ იბერიის დედაქალაქისა და, საერთოდ, ერთი უმნიშვნელოვანესი ქალაქთაგანის — დიდი როლი საქართველოს ისტორიაში საყოველთაოდ არის ცნობილი. ამიტომ იყო, რომ მისი დამიწებული ძეგლების ჯეროვანი შესწავლისაგან ბევრს რასმე გამოელოდა მეცნიერება და ახლა ყველას მოეხსენება, რომ მოლოდინი სავსებით, გადაჭარბებითაც კი არის გამართლებული. ეს იმ დაუღალავი მეცნიერული კოლექტივის დამსახურებაა, რომელსაც მცხეთის არქეოლოგიური ექსპედიცია ეწოდება და რომელიც საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ერთ-ერთ უძველეს და უნაყოფიერეს წარმონაქმნად უნდა ჩაითვალოს. მასში ათეულობით მეცვლევარს აქვს მიღებული მონაწილეობაც და ჯეროვანი მომზადებაც.

*
*
*

„საუკუნეთა განმავლობაში უდაბურობისა გამო წამოზრდილი ტყე-ბუჩქნარის სიღრმეში ჯერ კიდევ მრავლად იმალება ნანგრევები, რომლებიც, სამწუხარა-

როდ, დღემდე არავის აღუწერიაო“, დღევანდამ 140-იოდე წლის წინ ცნობილი ქართველი ისტორიკოსი პლატონ იოსელიანი, მცხეთის ისტორიულ ძეგლებზე საუბრისას. „ვინ იცის, კიდევ რამდენ არქეოლოგიურ ძეგლებს შეიტყავს მცხეთის ნანგრევები, ჯერაც რომ არავის დაუთვალიერებია“. უცნაურია იმავე ხანებში შვეიცარიელი მოგზაური-სიძველეთმცოდნე ფ. დიუბუა დენონპერე, რომელსაც, საერთოდ, თვალსაჩინო ღვაწლი მიუძღვის საქართველო-კავკასიის ძეგლთა შესწავლაში.

ესენი იწერებოდა XIX საუკუნის პირველი ნახევრის მიწურულში. ორიოდ წლის შემდეგ ჩატარდა პირველი არქეოლოგიური გათხრა ჩვენში — ოლონდ უფლისციხეში (დ. მ. მეღვინეთუხუცესის შვილის ხელით) და არა მცხეთაში. ამ უკანასკნელის წიაღისეულმა ძეგლებმა ცხოველი ყურადღება აღძრეს მხოლოდ 1860-იანი წლების ბოლოს, საქართველოს სამხედრო გზის ახალი ტრასის გაპერასთან დაკავშირებით. 1867 წელს აღმოჩნდა (დღევანდელი ზაქესის ბიძის მახლობლად) დიდი ფილაქვა, რომელზედაც ამოკრილია ბერძნული წარწერა, კეისარ ვესპასიანესა და მისი მემკვიდრეების სახელით (ახ. წ. 75 წ.). წარწერაში ნათქვამია, რომ რომაელებმა თავიანთ მეგობარს ნითრიდატე მეფეს და

პირველი კამპანია (არმაზისხევთან, 1937 წ.)
იწყება აბანოს გამოთხერება

იბერიელებს ზღუდე გაუმარგეს. ორიოდ წლის შემდეგ მცხეთის ჩრდილო ვარეუბანში, სამთავროს მინდორზე იჩინა თავი მრავალრიცხოვანმა ძველმა ქვის-სამარხებმა. ის სამაროვანი წლობით ითხრებოდა (ავსტრიიდან ჩამოსული ფ. ბაიერნის მიერ). 600-იოდე სამარხის მიხედვით გაირკვა, რომ იქ იმარხებოდნენ მცხეთის მკვიდრნი გვიანი ბრინჯაოს ხანიდან აღრეულ შუა საუკუნე-

ეზამდე. მაგრამ თხრის წესი და განათხარის გააზრიანება დაბალ დონეზე იდგა და ის დიდი, მრავალფენოვანი ძეგლი უკეთესი შემსაწვლელის მოლოდინში იქნა მიტოვებული.

ქართველ არქეოლოგთაგან მცხეთაში პირველად მოუხდა მუშაობა სახელოვან მეცნიერს ექვთიმე თაყაიშვილს, ორჯონიძის 1889 წელს (სამხრეთ ვარეუბანში, ბაგინეთს, დავით ქუთათელაძის მონაწილეობით) და 1902 წელს (დასავლეთ ვარეუბანში, ე. წ. ნავთსადენის სადგურში, სანგრისხევის შესართავთან). მიუხედავად თხრის ხანმოკლეობისა, მცხეთის არქეოლოგია მაინც საგრძნობლად დაწინაურდა: ბაგინეთში ითხრებოდა ჩვენს დროს იქ გამოვლენილი სამეფო რეზიდენციის ერთ-ერთი ნაგებობა, რომელშიც ანტიკური დროის ფრესკა აღმოჩნდა, სანგრისხევთან კი — ახ. წ. I-VIII საუკუნეთა სამაროვანი.

ამით ამოიწურა მცხეთის არქეოლოგიურად შესწავლა რევოლუციამდელ ხა-

არმაზისხევი, ა. კალანდიაძე და ლ. მუსხელიშვილი ფილავანთან, რომელიც დიდაკური სამარხის სახურავი გამოდგება (1940 წ.).

ნაში. შემდეგ, 1920-იან წლებში იქ ორი მცირე გათხრა ჩატარა პროფ. გიორგი ნიორაძემ, რომელმაც გამოავლინა ადრეულ შუა საუკუნეთა დამდეგის კუთვნილი სამარხები კარსნისხევის შესართავთან და წიწამურის ველზე.

რა თქმა უნდა, მცხეთის არქეოლოგიური ძეგლების, უკვე რამდენსავე უბანზე საინტერესოდ თავჩენილი კომპლექსი ბევრად უფრო მეტი ყურადღების ღირსი იყო. სათანადო ღონისძიებების განხორციელება კი დაიწყო მხოლოდ 1930-იანი წლების მეორე ნახევარში, როდესაც ჩვენს რესპუბლიკაში შეიქმნა საბჭოური ქართველმცოდნეობის მსლაერი კერა — ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტი, ანუ მოკლედ „ენიმიკი“, რომელიც ერთი მთა-

ვარი ბურჯი გახდა სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალისა (1941 წელს, ფილიალის ეროვნულ აკადემიად გარდაქმნის შემდეგ, „ენიმიკი“ გაიყო ორად, ენისა და ისტორიის ინსტიტუტებად, ხოლო ამ უკანასკნელს დღეს-დღეობით ეწოდება ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორია-არქეოლოგია-ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი).

„ენიმიკის“ დამაარსებელი და პირველი მესვეური, პროფ. ს ი მონ ჯ ა ნ ა-შ ი ა აღნიშნავდა, რომ ინსტიტუტის ყურადღების ცენტრში იმთავითვე მოექცა „მცხეთა, როგორც დაუყოვნებელი არქეოლოგიური გათხრისა და გამოკვლევის ობიექტი“; რომ შემთხვევით არ ყოფილა არჩეული ეს — საქართველოს პოლი-

ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, ლ. ბუსხელიშვილი, გ. ნიორაძე, გ. ჩიტაია, ა. აფაქიძე, მ. ივაშვილი, ა. კალანდაძე, გ. ლომთაძე და სხვანი ახარუე ერისთავის სამარხთან

ტიკური და კულტურული ცხოვრების უმნიშვნელოვანესი, ისტორიულ წყაროებში ძველადვე კარგად გაშუქებული — ბუნქტი, რომელსაც არასოდეს დაუკარგავს ის მნიშვნელობა, მიუხედავად ქვეყნის პოლიტიკური ცენტრების ხშირი ადგილგადანაცვლებისა. მცხეთაში არქეოლოგიურ მუშაობას ინსტიტუტი შეუდგა უმთავრესად ძველი, ქართული თუ უცხოური ლიტერატურული წყაროების ანალიზისა და ენობრივი თუ ეთნოგრაფიული მასალების გათვალისწინების შედეგად უკვე ჩამოყალიბებული წარმოდგენით. რა თქმა უნდა, გათვალისწინებული იყო XIX საუკუნეში წარმოებული თხრის შედეგები და შემთხვევით ამომჩუურებული ძეგლებიც.

აკად. ივანე ჯავახიშვილი ასე ახასიათებდა მცხეთაში წამოწყე-

ზული მუშაობის მნიშვნელობას: „წარმოებული თხრა განსაკუთრებით იმითაა საინტერესო, რომ საქართველოში პირველად ხდება გეგმაშეწონილი არქეოლოგიური ათვისება ერთ-ერთი უძველესი, სახელგანთქმული ქალაქისა, რომლის სახელწოდებაც ზუსტად ვიცით და რომლის სამაროვანი („სამთავროვო ციხე“) თხოუმეტზედ მეტი საუკუნის ხანგრძლიობის ნივთიერი კულტურის ძეგლთა შემცველი, მთლიანი გათხრილი და შესწავლილი იქნება. იმის სრულიად გასათვალისწინებლად, თუ რა მნიშვნელობა აქვს... ამ საქმეს არა მარტო საქართველოს ისტორიისათვის, არამედ მთელი კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის კულტურულ-ისტორიული პრობლემების გადასაწყვეტად, უნდა გვახსოვდეს,

ბე. ჯავახიძელი ათვალეოებს ასპარეგის სატერის ოკროს ქარქაშს
(1940 წ.)

რომ ქალ. მცხეთა იდო ორი უძველესი მაგისტრალური გზის... ჯვარედინზე და რომ სწორედ ამის გამო ბუნებრივად უნდა მოველოდეთ აქ მასალას საკაცობრიო კულტურის ისტორიის მრავალი მეცნიერული საკითხის გასაცნობად.“ აქვე უნდა დავძინოთ, რომ დიდი მასწავლებლის ეს წინასწარმეტყველება სადღეისოდ საგსებით „ახდენილი“ აქვს მცხეთის ექსპედიციას...

* * *

ასეთი გაგებითა და მიზანდასახულობით დაიწყო მცხეთის არქეოლოგიური შესწავლა — პროფ. ს. ჯანაშიას თაოსნობით, ინსტიტუტის დაარსებიდან რვა თვის შემდეგ — „ენიმიკიმ“, რომელიც არქეოლოგიაშიც უკვე წამყვან სამეცნიერო დაწესებულებად იქცა საბჭოთა საქართველოში.

ს. ჯანაშია, არქეოლოგები და სტუმრები
 აომპაზისხევის განათხარზე (1941 წ.).

ლენილი. 1937 და 1938 წლის ზაფხულში ის ნაშთი მთლიანად გაითხარა და ანტიკური დროის აბანო გამოდგა, მის ირგვლივ კი მომდევნო საუკუნეთა სამარხები გამოჩნდა ათეულობით. ამ მუშაობას მუდმივ კონსულტაციას უწევდნენ პროფესორები ს. ჯანაშია და გ. ნიორაძე.

ეს ორი კამპანია იყო მცხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის პირველი ნაბიჯები. მაშინ ჩაეყარა მტკიცე საძირკველი მის ხანგრძლივსა და ნაყოფიერ მოღვაწეობას.

1939 წლის შემოდგომაზე, შემთხვევით (საბეითლო პუნქტის შენების და-

1937 წლის ზაფხულში მცხეთას მივლინებულ, კონსტანტინე ჯგუფმა (ანწილვაწლმოსილი მკვლევარი ნიონოხოშტარია და სხვები), რომელსაც ინსტიტუტმა უთავა თავისი უფროსი თანამშრომელი, ლენინგრადში ასპირანტურაგავლილი არქეოლოგი ალექსანდრე კალანდაძე (ამჟამად ივ. ჯავახიშვილის სახ. ინსტიტუტის განყოფილების გამგედღესაც დიდი წარმატებით უძღვება თხრას და ფრიად თვალსაჩინო დამსახურება მიუძღვის არა მარტო მცხეთის, არამედ, საერთოდ, საქართველოს არქეოლოგიის წინაშე).

მცხეთისა და მისი მიდამოების დაზვერვის შემდეგ აღნიშნულმა ჯგუფმა არჩევანი შეაჩერა მცხეთის დასავლეთ ჩამომდინარე არმაზისხევის შესართავთან მდებარე ტერასაზე, სადაც ქვიციკრის ძველი მკვიდრი შენობის ნაშთი იყო გამოვ-

წყებისას) ორი წარწერიანი ფილაქვის აღმოჩენის გამო, აუცილებელი გახდა სასწრაფოდ თხრის დაწყება სამთავროს მინდორზე, რომელსაც არქეოლოგი-
 ზი სამოციოდე წლის განმავლობაში აღარ სწევდნენ და რომელიც იმჟამად ქა-
 ლაქის ახალი უბნის გასაშენებლად იყო განკუთვნილი. მთავრობის დადგენილ
 ბით შეიქნა დიდი ექსპედიცია (14 წევრი), რომელშიც გაერთიანდნენ „ენიმკის“,
 საქ. სახ. მუზეუმის, რუსთაველისა და მისი ეპოქის მუზეუმის და ხელოვნების
 მუზეუმის ახალგაზრდა თანამშრომლები და ასპირანტები. მცხეთა-სამთავროს
 ექსპედიციის ხელმძღვანელობა მიენდო აკად. ივ. ჯავახიშვილს (რომელიც 1940

არქეოლოგები მუშაობენ სამთავროს ჩრდილო უბანზე (1938 წ.)

წლის ნოემბერში უეცრად გარდაიცვალა, საჯარო ლექციის კითხვისას და შემდეგ
 ის მოვალეობა პროფ. ს. ჯანაშიას დაეკისრა). გამოიყო მთავრობის კომისია
 (განათლების სახ. კომისრის თავმჯდომარეობით) და ექსპერტების კომისია
 (ივ. ჯავახიშვილის თავმჯდომარეობით, ს. ჯანაშიას, ნ. ბერძენიშვილის, გ. ჩუ-
 ბინაშვილის, ვ. ნიორაძის, შ. ამირანაშვილისა და დ. ლომაძის შემადგენლობით).
 ექსპედიციამ ორ ჯგუფად იმუშავა: ჩრდილოს აღ. კალანდაძე მეთაურობდა,
 სამხრეთის — საქართველოს არქეოლოგიის ხანდაზმული, კეთილსინდისიერი სპე-
 ციალისტი მიხეილ ივანჩენკო. ითხრებოდა ათეულობით და ასეულობით
 ნაირნაირი, სხვადასხვა დროის სამარხები (შუა ბრინჯაოს ხანიდან ახ. წ. VIII
 საუკუნამდე); გროვდებოდა დიდძალი მეტყველი ნივთიერი ძეგლები; ზუსტდე-
 ბოდა და ივსებოდა უწინ მცდარად აგებული სქემა 16 პექტარზე გადაჭიმული
 „მრავალსართულიანი“ სამაროვნის სტრატეგრაფიისა; იწერებოდა მცხეთისა და
 ქართული კულტურის ისტორიის სულ ახალ-ახალი ფურცლები, ათეულობით
 საუკუნეთა მანძილზე. ექსპედიციამ ამრიგად იმუშავა დიდი სამამულო ომის

დაწყებამდე. 4 კამპანია ჩაატარა. მის მუდმივ მონაწილეთა შორის, სხევებს გარდა, იყვნენ ისინიც, ვინც დიდხანს განაგრძობდნენ ან დღემდე განაგრძობენ მეცნიერულ კვლევა-ძიებას სხვადასხვა დაწესებულებებში, ხოლო მტერს მამაკაცი, დიდი ხანია, თავ-თავის არქეოლოგიურ ექსპედიციებს უძღვებდა მსაქმრობის სხვადასხვა კუთხეში. ისინი უკვე ვეტერანებად ჩაითვლებიან. მაშინდელ ექსპედიციაში კი, ორი შესანიშნავი ისტორიკოსისა და უფროსი კოლეგების ხელმძღვანელობით იწაფებოდნენ და იზრდებოდნენ: ანდრია აფაქიძე (ამჟამად საქ. მეცნ. აკადემიის წ/კ, პროფესორი), პროფესორები დავით კაპანაძე და შალვა ხიდაშელი; მეცნ. კანდიდატები ლევან მუსხელი-შვილი, (განთქმული ისტორიკოსი და მთხრელი არქეოლოგი, აწ განსვ.), ვახტანგ ჯაფარიძე, დომენტი ქორიძე, სტეფანე მენ-

სამთავროს ექსპედიციის წევრები (1938 წ.). მ. ივაშჩენკო, გ. ლომთათიძე, ირ. ქავთარაძე, დ. კაპანაძე, შ. ხიდაშელი, ვ. ჯაფარიძე, ა. კალანდაძე, ს. მენთეშაშვილი, ირ. ქანაშვილი და სხვ.

თეშაშვილი (აწ განსვ.), თამარ აბრამიშვილი, სარა ბარნაველი, სარა ბედუკაძე, აგრეთვე გიორგი მჭედლიშვილი და სხვ. სამხატვრო-საარქიტექტურო, საფოტოგრაფიო და სარესტავრაციო საქმეს უძღვებოდნენ: ირაკლი ქავთარაძე, კლარა კვეციანი, იური პახომოვი, ოლღა კიროვა, ნატალია ვასილიევა (აწ განსვ.) და სხვ. აქვე უნდა ითქვას, რომ ექსპედიციამ შეარჩია და თავიანთი საქმის ნამდვილ, ერთგულ ოსტატებად გამოიწერთნა მიწის მუშები—ათეულობით მცხეთელი თუ სოფლელი, სხვადასხვა ხნისა.

1940 წლის შემოდგომაზე ექსპედიციას მოუხდა, სამთავროს გარდა, კვლავ მიხედვა არმაზისხევის შესართავისა და სწორედ იქ ხვდა წილად დღემდე სწორუპოვარი წარმატება: გათხარა (ალ. კალანდაძის ხელმძღვანელობით) ის ათიოდე უმდიდრესი ქვისსამარხი, რომელთა შინაარსმაც და აგრეთვე ორმა ვრცელ-წარწერიანმა სტელამ საქვეყნოდ გაუთქვა სახელი მცხეთის ექსპედიციასაც და, საერთოდ, ქართულ არქეოლოგიასაც. საბოლოოდ გამოიჩვენა, რომ იმ ადგილას მიწაში შემონახულა ნაშთები ახ. წ. I—III საუკუნეთა ერისთავების ანუ პიტიახშების რეზიდენციისა (სასახლე, ტაძარი, აბანო, მარანი), და საგვარეულო სამარხავი.

მძიმე ომიანობამ, რა თქმა უნდა, მცხეთის არქეოლოგიურ ექსპედიციასაც შუა გზაზე მიატოვებინა მუშაობა. მისი მონაწილენი—ახალგაზრდა მკვლევარებიცა და მუშებიც—მეომრებად იქცნენ და ბევრი კიდევაც შეეწირა სამშობლოს თა-

სამთავროს განათხარზე ს. ჯანაშია, კ. გამსახურდია, ა. კალანდაძე,
დ. ქორაძე, ო. ჩაფარიძე და სხვ. (1946 წ.).

ვისუფლებსათვის ბრძოლას (ვ. გოზალიშვილი, შ. ბედუქაძე...). 1943 წლის შემოდგომაზე, ჩრდილო კავკასიიდან ფაშისტების განდევნის შემდეგ, რესპუბლიკის ხელმძღვანელობამ (რომელიც იმთავითვე ყოველმხრივ დიდ ზრუნვას იჩენდა ექსპედიციის მიმართ) შესაძლოდ და საჭიროდ მიიჩნია, სხვების თუ არა, მცხეთის ექსპედიციის მუშაობის განახლება მაინც. ეს იყო არმაზისხევიდან და ნაწილობრივ აგრეთვე ახალ უბანზე — ბაგინეთში, სადაც ჯერ კიდევ 1889 წელს ჩატარდა მცირე გათხარა, ხოლო 1940 წელს მცხეთის ექსპედიციის მზერავეი გვუფის უფროსმა ნიკო ლამბაშიძემ (აწ განსვ.) მიაკვლია ოლილი ქვის ნაშენობის ნაშთს (მანვე შემდეგ მიაგნო ნაქალაქარ სარკინეს), ორთავე უბანზე მუშაობა ნაყოფიერი გამოდგა. შედეგი — დამაიმედებელი და 1944 წელს უკვე ორი რაზმი მუშაობდა, უფრო ხანგრძლივ. ექსპედიციას 1943 წლიდანვე კვლავ აკად. ს. ჯანაშია ჩაუდგა

სათავეში, მისი მოადგილე იყო გერმანე გობეჯიშვილი. ბაგინეთის რაზმის უფროსი — ა. აფაქიძე, არმაზისხევისა — ავტორი. ისევე გავრძელდა მუშაობა 1945 წელს, ხოლო 1946 წლიდან ექსპედიციას ცვლავ შეემატა სამთავროს რაზმი, ომგადახდელი ა. კალანდაძის მეთაურობით. სამივე უბანზე შინაარსიანი, დიდად ყურადსაღები ძეგლები ითხრებოდა. მაგრამ განსაკუთრებით სენსაციური და არსებითად ახალიც გამოდგა ბაგინეთის რაზმის აღმონაჩენი: ადრეანტიკური ხანის მონუმენტური „სვეტებიანი დარბაზი“, ქვათლილ-ალიზის ზღუდე და — 1946 წელს — მდიდრული სარკოფაგი, არმაზისხევის ერისთავთა განსასვენებლის სამარხთა მსგავსი ოქროულისა და ვერცხლეულის შემცველი, პირობით მეფის ასულისადმი მიკუთვნიებული (ბაგინეთი ანუ არმაზციხე სამეფო რეზიდენციად იქნა ადრევე მიჩნეული).

1946 წელს გარდაიცვალა მცხეთის ექსპედიციის ძველი, ერთ-ერთი გამძლეოლი მუშაკი მ. ივაშჩენკო, ხოლო 1947 წელს ექსპედიციამ — ისევე როგორც ისტორიის ინსტიტუტმა, მეცნიერებათა აკადემიამ და ქართულმა ისტორიულმა მეცნიერებამ — დაპყარვა დიდი მესვეური სიმონ ჯანაშია. მან, აკად. ივ. ჯავახიშვილთან ერთად, შეუდგინა გენერალური პერსპექტიული გეგმა მცხეთის ექსპედიციას, წარმატებით უძღვებოდა მის განხორციელებას, წვრთნიდა და ამზადებდა ახალ-ახალ მუშაკებს; დანერგა მტიციც და მკაცრი მეთოდოლოგია, უდიდესი პასუხისმგებლობა საქმისადმი, საღი პატრიოტიზმი და ენთუზიაზმი, თანამედროვე საბჭოური მეცნიერებისათვის შესაფერისი სტილი მუშაობისა... ამ საქმისათვისაც დიდი დანაკლისი იყო მისი ნაადრევი სიკვდილი.

1947-1948 წლებში მუშაობდნენ მხოლოდ ბაგინეთისა და სამთავროს რაზმები, ხოლო შემდეგ მცხეთის ექსპედიციამ კარგა ხნით შეწყვიტა მუშაობა, ძალაუნებურად. 1948 წლიდან ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტმა მკვეთრად შეცვალა არქეოლოგიური კვლევა-ძიების ძირითადი გეზი. ამის ერთი მიზეზი ისიც იყო, რომ ომის შემდეგ რესპუბლიკაში ბევრგან გაშლილმა დიდმა მშენებლობამ უხვად მოითხოვა არქეოლოგთა ხელიცა და სახსრებიც, შემთხვევით გამოივლებულ ძეგლთა სასწრაფოდ გასათხრელად. მცხეთა კი ომამდევე იყო გამოცხადებული ნაკრძალად და იქ ძეგლებს დაზიანება არ მოელოდათ. მაინც უნდა ითქვას, რომ დასანანი ხარვეზი წარმოქმნა იმ წლებმა, რომლებიც მცხეთაში გაუცდათ ქართველ არქეოლოგებს, ყოველწლიურად სულ უფრო მრავალრიცხოვანთ და მრავალმხრივი გამოცდილებით აღჭურვილთ.

1943-1948 წლებში ექსპედიციის მუშაკებს შეემატნენ ახალგაზრდები: ვიორჯი მელიქიშვილი (ამჟამად აკადემიკოსი, ივ. ჯავახიშვილის სახ. ინსტიტუტის ხელმძღვანელი); ოთარ ჯაფარიძე (ამჟამად უნივერსიტეტის პროფესორი), მარგო ლორთქიფანიძე, ნინო უგრელიძე, ტარიელ ჩუბინიშვილი, თეიმურაზ მიქელაძე (ამჟამად ივ. ჯავახიშვილის სახ. ინსტიტუტის უფროსი მუშაკები); არქიტექტორები, ირაკლი ციციშვილი (ამჟამად პოლიტექნიკური ინსტიტუტის პროფესორი) და ლევან რჩეულიშვილი (ამჟამად სამხატვრო აკადემიის კათედრის გამგე) და სხვ.

1948 წლის შემდეგ ექსპედიცია ერთხანს ეპიზოდურად განაგრძობდა მუშაობას. ცალკეული რაზმების სახით. იმ „ეპიზოდებიდან“ მეტადრე აღსანიშნავია: 1949 წელს დაბა მცხეთაში ვეიანანტიკური დროის მდიდრული სამარხების გათხრა

(აღ. კალანდაძე); 1951 წელს სადგურთან გათხრა იმავდროული დიდი მავრო-
 ლეუმ-აკლდამისა (გ. ლომთათიძე, გ. ცქიტიშვილი); 1953 წელს „დიდი მცხეთის“
 ზეურვა და წიწამურის მახლობელ სერზე ანტიკური „სვესამორაკს“ (წმ. ან-
 თების გამოვლენა (ა. აფაქიძე); 1954-55 წლებში შიომღვიმის მისაღწეობის
 ნაქალაქარ „სარკინეს“ ანუ „სარკინეთის“ ნაშთების გადახსნა და ანტიკური
 ხანის ნაგებობათა თუ რკინის წარმოების ძეგლების გათხრა (ა. აფაქიძე, გ. გო-
 ნეჯიშვილი).

ბაგინეთის (არმაზციხის) ზღუდის განთხარზე.
 ა. აფაქიძე, ირ. ციციშვილი

1957 წლიდან განახლდა მუშაობა (ა. კალანდაძის ხელმძღვანელობით) სამ-
 თავროს სანაროვანზე. ამასთანავე დრო და დრო წარმოებდა თხრა შიგ მცხეთაში
 და ერთ წელს (1958) — მცხეთის სადგურთანაც. იმხანად ექსპედიციას შეემატ-
 ნენ ახალი წევრები, რომელთაგან ახლა რამდენიმე საესეებით მოწიფული მკვლე-
 ვარია (პროფ. ო. ლორთქიფანიძე, მცცნ. კანდ. რ. რამიშვილი, კ. ფიცხელაური,
 ა. ბოხოჩაძე და სხვ.). განსაკუთრებით არის აღსანიშნავი 1958 და 1963—1967
 წლების ნამუშევარი მცხეთაში, რომელმაც მრავლად გამოავლინა ახალ-ახალი
 სამარხული თუ ნამოსახლარი ძეგლები (მცხეთის გორაზე, „არაგვის კართან“,
 სვეტიცხოვლის გარშემო და შიგ გალავანში, სადაც მელქისედეკ კათალიკოსი-
 სადმი მისაკუთვნებელი სასახლე გაითხარა, და სხვ.). ყოველივე ამან ღიდად და-
 აწინაურა გვიანანტიკური და ფეოდალური მცხეთის, როგორც ქალაქის შემცენე-
 ბის საქმე, რაც მანამდე მეტწილ სამაროვანთა მიხედვით ხდებოდა და ამიტომ

ცალმხრივი იყო. 1967 წელს ჩატარდა მეშვიდე, მცირე კამპანია ზავინეთზე (ა. აფაქიძე), სადაც 1948 წელს შემდეგ თხრა არ ყოფილა.

1961 წელს მცხეთა მოექცა მეცნიერული ყურადღების არეში რამდენაღმე განსხვავებული, ისტორიულ-გეოგრაფიული განხრითაც. ისტორიული მეცნიერების ამ დარგის წინ წამომწემა, ივ. ჯავახიშვილის სახ. ინსტიტუტის ხელმძღვანელმა აკად. ნიკო ბერძენიშვილმა ჩამოაყალიბა „მთა ქართლის ექსპედიცია“, რომლის სამოქმედო არედიქცა მტკვრის მარჯვენა ნაპირას გაჭიმული ქედი („არმაზისა“, „ქართლისა“) — უბირველეს ყოვლისა, ნინოწმინდის მთის თხემზე, საყდარს ირგვლივ შემოზღუდვილი, რომელიც არსებითად ჩვეულებრივი, რიგითი სამოსახლო გამოდგა, ადრეფეოდალური ხანისა

მცხეთის საღვრთან აღმოჩენილი „პრეიურა“ აუღდამის გამოვლინების დასაწყისი, ნიკ. ბერძენიშვილი, გ. ლომთათიძე, ირ. ციციშვილი

(1961-62 წწ. ხელმძღვ. მოადგ. ა. აფაქიძე, გ. ცქიტიშვილი და სხვ.). შემდეგ თხრა გადატანილ იქნა არმაზისხევის სიღრმეში და სანგრისხევის შესართავთან (1963-64 წწ., ხელმძღვ. მოადგ. გ. ლომთათიძე, რაზმის უფროსი ნ. უგრელიძე). არმაზისხევიში გაითხარა XII და მომდევნო საუკუნეთა ნამონასტრე-ნამოსახლარი და ანტიკური დროის ციხე (ნაწილობრივ); მეორე უბანზე კი ადრეფეოდალური ხანის სამარხები და ნამოსახლარი. ამ უბანს იგივე რაზმი მიუბრუნდა 1967 წელსაც.

ყოველივე ამან, რა თქმა უნდა, საგრძნობლად შეავსო მეცნიერული წარმოდგენა მცხეთის არქეოლოგიური კომპლექსის შესახებ. შიგ მცხეთაში თხრა ამჟამადაც წარმოებს (ა. კალანდაძე, ა. ბოხოჩაძე) და ახალ-ახალი ყურადსაღღები ნამოსახლარი თუ სამარხეული ძეგლებით ამდიდრებს ძველი დედაქალაქის არქეოლოგიას.

30 წლის მანძილზე მეტ-ნაკლებ გაბმით მუშაობის შედეგად მცხეთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (მისმა ხელმძღვანელებმა და ათეულობით, სხვადასხვა თაობის წევრებმა) უმნიშვნელოვანესი და უბრწყინვალესი თავი ჩამოაყალიბა საქართველოს უძველესი და ძველი კულტურის ისტორიაში. მცხეთაში გამოვლენილი არქეოლოგიური ძეგლების ხნოვანება ადრეული ბრინჯაოს ხანიდან გვიანფოდალურ ხანამდე მოდის, ე. ი. ოთხიოდე ათას წელიწადს მიმოსწვდება. ამრიგად, 40-იოდე საუკუნის მანძილზე ხერხდება გაკვლევა, მტკვრისა და არაგვის შესართავთან ჩასახული, განვითარებული და ბოლოს მძლავრ ქალაქად, ქართლის დედაქალაქად ქცეული სამოსახლოს თავგადასავლისა; მისი (VIII საუკუნის შემდეგ) თანდათანობით დამცრობისა და მცირე დაბად ქცევისა. მცხეთის ისეთი ძეგლები, როგორცაა სამთავროს სამაროვანი, ერისთავთა რეზიდენცია არმაზისხევის შესართავთან, სამეფო რეზიდენცია არმაზციხე-ბაგინეთში, თვით მცხეთის ნამოსახლარი და სხვ. უკვე კლასიკურ, საექტალონო ძეგლებად და პერიოდიზაციის საფუძვლად იქცა საქართველო-კავკასიის და ეგვიპტის საერთოდ წინა აზიის არქეოლოგიაში. აქ განსაკუთრებით შინაარსიანად არის წარმოდგენილი ბრინჯაოსა და ადრეული რკინის ხანაც, ანტიკური ხანაც და ადრეფოდალური ხანაც.

ამასთანავე ეს ექსპედიცია ნამდვილ სკოლად, მრავალი ყურადსაღები თაოსნობისა და ნოვატორული ხერხების გამოვლინების სარბიელად გახდა ქართველ არქეოლოგთა იმ თაობებისათვის, რომელთაც მოუხდათ მეცნიერული წვრთნისა და თან ესტაფეტის მიღება ივ. ჯავახიშვილის, ს. ჯანაშიას, გ. ნიორაძისა და ნ. ბერძენიშვილის თაობათაგან.

ექსპედიციის ნამუშევარ-აღმოჩენი მრავალმხრივ აზრინანდებოდა, ქვეყნდებოდა და დღესაც ქვეყნდება. უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია ივ. ჯავახიშვილისა და ს. ჯანაშიას საგაზეთო ანგარიშები და სასესიო მოხსენებანი; მეორის ხელმძღვანელობით და ექსპედიციის მუშაკთა მონაწილეობით 1941 წელს ნოწყობილი დიდი შინაარსიანი გამოფენა (თრიალეთურ განათხარებთან ერთად); თბრის უშუალო ხელმძღვანელთა — ა. კალანდაძის, მ. ივაშჩენკოს, ა. აფაქიძის, გ. გობეჯიშვილის, გ. ლომთათიძის და სხვ. — ვრცელი თუ საგაზეთო ანგარიშები და სასესიო მოხსენებანი; შემდეგ: ამ უკანასკნელის მიმოხილვითი ნაშრომი „არქეოლოგიური გათხარები საქართველოს ძველ დედაქალაქში“ (ქართულად 1945 წელს, რუსულად 1955 წელს); ჯერ კიდევ ს. ჯანაშიას თაოსნობით დაარსებული სერია „მცხეთა, არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები“ (ტომი I, „არმაზისხევის ძეგლები“, ა. აფაქიძის, გ. გობეჯიშვილის, ა. კალანდაძის და გ. ლომთათიძისა, ქართულად 1955 წ., რუსულად 1956 წ.); ა. აფაქიძის მონოგრაფია „ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში“, (1963); მარგ. ლორთქიფანიძის ნაშრომები მცხეთური გეგმების შესახებ (1954, 1956); ნ. უგრელიძის მონოგრაფია „ადრეულ შუასაუკუნეთა ქართლში მინას წარმოების ისტორიისათვის“ (1967); ტ. ჩუბინიშვილის მონოგრაფია „მცხეთის უძველესი არქეოლოგიური ძეგლები“ (1967); მ. აბდუშელიშვილის სამთავროს სამაროვნის პალეოანთროპოლოგიისათვის“ (რუსულად, 1954) და

სხვ. — საეურნალო წერილები, განმაზოგადებელი ნარკვევები. მხოლოდ წაწი-
ლობრივ არის გამოქვეყნებული ნაშრომები: ა. კალანდაძისა (სამთავროს სამარხ-
თა ტიპოლოგიის შესახებ, 194) და გ. ლომთათიძისა (სამთავროს უძველეს სა-
მარხთა ბრინჯაოს სატევარ-მახელითა შესახებ, (1944). მცხეთის ექსპედიციის
ნიერ მოპოვებული, სხვადასხვა ხანათა ნაირნაირი ძეგლები ფართოდ არის გა-
შუქებული ექსპედიციის უხუცესი წევრების — ა. კალანდაძის, ა. ალაქიძის და
გ. ლომთათიძის ნაშრომებში, რომლებიც შევიდა ვრცელ დამხმარე სახელმძღვა-
ნელოში „საქართველოს არქეოლოგია“ (1959). არ შეიძლება ცალკე განსაკუთ-
რებით არ აღინიშნოს ჩვენი გამოჩენილი ხელოვნებათმცოდნეების—აკადემიკოს-
თა გ. ჩუბინაშვილისა და შ. ამირანაშვილის — ნაკვალევი
არმაზისხევში მოპოვებული ოქრო-ვერცხლეულისა და გამოჩენილი ფილოლოგე-
ბის—აკადემიკოსთა ა. შანიძის, ს. ყაუხჩიშვილისა და გ. წერეთლის—საეურნალო
წერილები მცხეთაში აღმოჩენილი ბერძნული თუ არამეული წარწერების შესახებ
და კერძოდ გ. წერეთლის წიგნი „არმაზის ბილინგვა“ (1941), ამ ნაშრომებზე
ფართოდ ვაიხმაურეს და მრავალი მეცნიერული გამოძახილი აღძრეს როგორც
საბჭოთა კავშირში, ისე საზღვარგარეთაც.

როგორც ვხედავთ, მცხეთის არქეოლოგიურ ექსპედიციას არც თუ ცოტა რა-
მე პქონია შესაჯამებელი—და თან მომავალი, კვლავაც თავდადებული ენთუზიას-
ტური შრომის ამოცანად დასასახველი — თავისი არსებობის მეორე ოცდაათწლე-
ულში გადასვლისას.

ა რ ა გ ვ ი ს კ ა რ ი

(მცხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის 30 წლისათვისათვის)

საქართველოს ძველი დედაქალაქის — მცხეთის — მიწაწყალზე გასული 30 წლის განმავლობაში წარმოებულმა საგანგებო არქეოლოგიურმა კვლევებმა მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ქართული კულტურისა და ისტორიის შესწავლის საქმეში. 1937 წელს შექმნილი და დღემდე წარმატებით მომუშავე „მცხეთის არქეოლოგიური ექსპედიცია“ ფრიად მნიშვნელოვანი სამეცნიერო-კვლევითი, სასწავლო-აღმზრდელობითი და ორგანიზაციული ღონისძიება აღმოჩნდა ჩვენი რესპუბლიკის სამეცნიერო-კულტურულ ცხოვრებაში. ექსპედიციის მიერ წლების მანძილზე დაგროვებული დიდძალი არქეოლოგიური მასალა (საეპოგრაფიული, სამეურნეო, სამაგრო, სამარხეულ და საკულტო ნაგებობათა ნაშ-

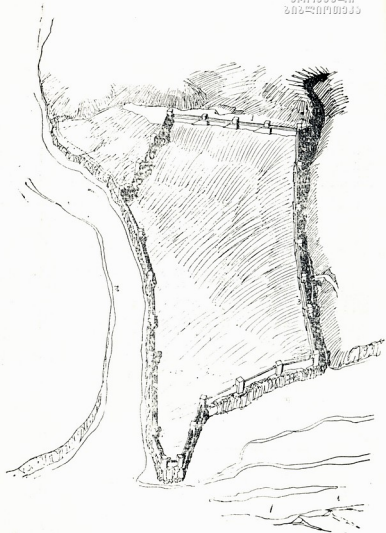
მცხეთა, არაგვის კარი. კარიბჭე ჩრდილო-დასავლეთიდან

ობი, მდიდრული თუ რიგითი სამარხეული ინვენტარი, საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ეპიგრაფიკული ძეგლები და მრ. სხვ.) ჩვენი სამშობლოს მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის უძვირფასეს წყაროდ იქცა.

მცხეთის ექსპედიციის ამ მნიშვნელოვან მონაპოვართავან! დღეს მხოლოდ

1 შათ შესახებ იხ. გ. ლომთათიძის საგანგებო წერილი ამავე ნომერში.

მცხეთის ქალაქის ციხის აღდგენის პროექტის დეტალი
(არქ. გ. ლევიანი)

ერთ-ერთზე შევჩერდებით. ეს არის მცხეთის ძველი ქალაქის ზღუდე-გალავანი და მისი ნაშთები. აღნიშნული ზღუდე-გალავნის ერთ-ერთი ნაშთი ითხრებოდა ჯერ კიდევ 1957 წელს, როდესაც „მოგვთა ეკლესიის“ მახლობლად მცხეთის ნაშენი ქვათილების სწორკუთხა ბურჯი გამოვლინდა. როგორც შემდგომი საგანგებო კვლევა-ძიებით დადასტურდა, იგი ქალაქში სამხრეთის მხრიდან შემოსასვლელის ანუ „მტკვრის კარის“ აწ დასრულებული კარიბჭის ერთ-ერთი მომპირკეთებელი კედელი უნდა ყოფილიყო. 1958-1959 წლებში მცხეთის გორაზე, სასაფლაოს მახლობლად, ექსპედიცია თხრიდა ალიზის ზღუდე-გალავნის დასავლეთი კედლის სამხრეთ ბოლოს, დაახლოებით იმ ადგილას, საიდანაც კედელი აღმოსავლეთით უნდა მობრუნებულიყო და მტკვრის მარცხენა ნაპირის-

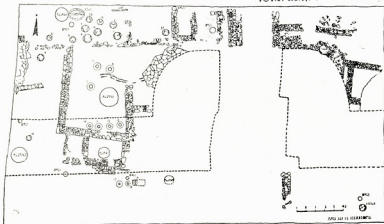
მცხეთა, არაგვის კარი, ნამოსახლარი და კარიბჭის ფრაგმენტი

კენ უნდა დაშვებულიყო. გალავნის ეს (სამხრეთი) კედელი განივად გადაიკვეთა და ალიზის 13 აგურის სიმაღლის კედლის პროფილი გამოიჩნდა 1961 წელს კორის ქუჩის რეკონსტრუქციის დროს. იმავე წელს, არაგვის ქუჩისა და საქართველოს სამხედრო გზის შესაყარში მოთავსებული მოედნის გაფართოებისას, ი. ბ. სტალინის ძეგლის წინ, განივადვე გადაიკვეთა გალავნის ჩრდილო კედელიც, და მისი 6 მეტრიანი სიგანის პროფილი 2,5 მ სიმაღლეში აქაც კარგად გამოიკვეთა. იგივე კედელი გადაიკვეთა, ოღონდ ამჯერად უფრო მაღლა, დასავლეთით, შშრალი (მონასტრის) ხევის აყოლებით, იმავე, გორის ქუჩის ნიველირების დროს 1957 წლის შემოდგომაზე.

გარდა ამისა, უკვე კარგა ხანია მნახველთა და მკვლევართა ყურადღებას იქცევდა ალიზის აგურებისაგან ფენებად ნაგები კედელი მცხეთის გორაზე, წმ. ბარბარეს სახელობის ეკლესიის ნანგრევის მახლობლად, სადაც იგი კოდ-

მანისკენ მიმავალ საურმე გზას პქონდა გაჭრილი. ერთი სიტყვით, ამჟამად ჩვენთვის საინტერესო სამაგრო ნაგებობის ცალკეული ფრაგმენტები მის სხვადასხვა ნაწილში ჩვენთვის ადრევეც კარგად იყო ცნობილი. ამიტომ, ცხადია, როდესაც მცხეთის მშრალი ხევის პირზე ფართოკრანიანი კინოდარბაზის შენებლობისათვის მიწის სამუშაოები დაიწყო, მცხეთის წიაღისათვის დამახასიათებელ, ადრე ცნობილ ძეგლთა გარდა, აქ ძველი გალავნის ნაშთების გამოჩენაც იყო მოსალოდნელი. ასეც მოხდა. 1965 წლის შემოდგომის პირზე, შენობის სამარკელისათვის გაჭრილ თხრილებში თავი იჩინა ქვათლილების წყობამ. საგანგებო ძიების შემდეგ გამოიკვია, რომ იგი ქალაქ მცხეთის ზღუდე-გალავნის ფრიალ მნიშვნელოვან ნაწილს ეკუთვნოდა. ორი არქეოლოგიური სეზონის განმავლობაში კარგად გამოიკვითა ზღუდეში დატანებული კარიბჭე, რომელსაც, იმის გამო, რომ იგი ქალაქს ქვეყნის ჩრდილოეთ მხარესთან აკავშირებდა, არაგვის კარი ვუწოდეთ. (როგორც ჩანს, არაგვის კარი ამ ადგილას ადრევე ეწოდებოდა. მაგ. ჯუანშერი თხზულებაში „ცხოვრება ვახტანგ გორგასალისა“, ამბობს: — „მაშინ არჩილ მეფემან აღაშენა ეკლესია სტეფან-წმინდისა მცხეთას, კართა ზედა არაგვისათა, სადა იყვნეს კოშკნი მტკიცენი საბრძოლნი, რომელნი მასვე აღაშენნეს“ (ქართლის ცხოვრება I, გვ. 140).

ქალაქი მცხეთა 1967 წ.

მცხეთა, კარიბჭე. ნამოსახლარი. 1967 წ.

კარიბჭის გაწმენდა-გამოვლინების დროს ითხრებოდა მის დონეზე და უფრო ღრმად მდებარე კულტურული ფენები, რომლებიც ნამოსახლარისა და სამაროვნის ნაშთებს შეიცავდნენ. სამთავე ძველი (სამაროვანი. ნამოსახლარი, კარიბჭე) ფრიალ მნიშვნელოვან მასალას გვაწვდის გვიანანტიკური და ადრეფეოდალური ხანის მცხეთის ისტორიის შესასწავლად ძვ. წ. I საუკუნიდან ვიდრე ახ. წ. VIII საუკუნის 30-იან წლებამდე, როდესაც მცხეთის ზღუდე-გალავანი და

თვით ქალაქის მოსახლეობაც, უნდა ვიფიქროთ, მტრის შემოსევისა და დარბევის საგანი გახდა).

უხლა, როდესაც ქალაქის მომზადდავი ალიზის კედლის მიმართულ მხარეს დენსამე ადგილას გაკვეთულია და მასში ჩაშენებული ორი კარიბჭის ადგილმდებარეობაც ცნობილი გახდა, შესაძლებლობა გვეძლევა ძველი ქალაქის ზღუდე გალაგნის კონტურები მეტ-ნაკლები სიზუსტით შემოვხაზოთ.

ჩვენს მიერ არქეოლოგიური მასალების მიხედვით გაკვეთული მონახაზი ამ თავდაცვითი ნაგებობისა, ასეთია: ალიზით ნაგები გალაგნის კედელი იწყება ნდ. არაგვის მარჯვენა ნაპირზე და მიემართება აღმა, დასავლეთით შშრალი (ე. ი. მონასტრის) ხევის მარჯვენა ნაპირზე. სამთავროს ველზე, ავტოსადგურის მახლობლად, ხევის გაგრძელება ხელოვნური თხრილით ბოლოვდება. სწორედ ამ ნაწილში მდებარეობს ძველ ქალაქში ჩრდილოეთიდან შემოსასვლელი კარი.

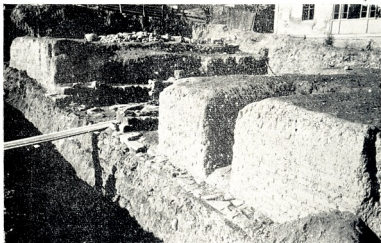
ამრიგად გრძელდება ალიზის კედელი ხევის აყოლებით თვით მცხეთის ვორამდე, რომელიც 30-მდე მეტრის სიგანის ხელოვნური თხრილით არის მოჭრილი და გამოყოფილი კოდმანის დაეკეებიდან. სწორედ ამ ადგილას, გორაკის ზურგზე, რომელიც ალიზით ნაგებ გალაგნის კედელს წარმოადგენს, დღესაც არის შემორჩენილი წმ. ბარბარეს სახელობის ეკლესიის ნანგრევები. გალაგნის კედელი აქ გორის ბოლომდე გრძელდება, შემდეგ უხვევს სამხრეთ-აღმოსავლეთით, ფერდობზე ეშვება და არსენას ძეგლის მახლობლად მდ. მტკვარს ებჯინება. როგორც ჩანს, აქ იგი უერთდებოდა მდ. მტკვრის მარცხენა ნაპირის გაყოფებით ალაგ-ალაგ დღესაც საკმაოდ კარგად შემონახულ თლილი ქვის კედელს, რომელიც, უნდა ვიფიქროთ, ალიზის კედლის მაგვირობას ეწეოდა მდინარის სანაპიროს გასწვრივ. ასეთივე გათლილი ქვით ნაგები კედელი უნდა ჰქონდეს ქალაქს ნდ. არაგვის მარჯვენა ნაპირზე, რომელიც დღემდე აღარ შემოინახა. ამრიგად, გალაგნის შიგნით ექცევა საკმაოდ დიდი ტერიტორია, რომლის ფართობი 30—35 ჰექტარს შეადგენს. იგი იყო ქალაქის ტერიტორია, მისი აკროპოლი, გამაგრებული ალიზის ზღუდით.

ექსპედიციის მიერ გამოვლენილი ქალაქის ზღუდე-გალაგანში დატანებული კარი ანუ კარიბჭე აგებულია შემდეგი გეგმით. გალაგნის ნ მეტრიანი სისქის კედელში დატოვებულია გარკვეული სიფართის ღიობი კარიბჭის გასამართავად. გათხრების შედეგად ერთმანეთის მოპირდაპირედ და ერთმანეთისაკენ 4,8 მ-ს დაშორებით თლილი ქვის ორი პარალელური წყობა გამოვლინდა, საბოლოოდ დადგენილი იქნა, რომ აღნიშნული პარალელური წყობა თავის დროზე კარიბჭის კედლებს წარმოადგენდა. ამიტომ მათი კარიბჭეში გამოსავალი კედლის პირი, ვითარცა გამოსაჩენი მხარე, ქვათლილითაა მოპირკეთებული. კედლის უკანა მხარე კი, რომელიც ალიზის ზღუდეს ებჯინება, ჩვეულებრივი ნატები ქვებითაა აშენებული. მამასადამე, გათლილი ქვით ნაშენი კედლები წარმოადგენენ ალიზის ზღუდეში ჩაშენებულ კარიბჭის კედლებს, მათ შორის დარჩენილი ღიობი კი, რომლის სიფართე 4,8 მ-ია, გზისთვის იყო განკუთვნილი. ჩვენამდე შემორჩა გათლილი ქვების თითო რიგი. თავდაპირველად მოპირკეთებული კარიბჭის კედლის სიმაღლე 3—4 მ მაინც უნდა ყოფილიყო.

თლილი ქვით ნაშენ კედელში, შესასვლელიდან 0,4 მ დაშორებით, იატაკის დონეზე, ორთავე მხარეს ერთიმეორის პირდაპირ დატანებული აქვს ფოსო — ზომით 38X32X30 სმ. აღნიშნულ ფოსოებში გაყრილი უნდა ყოფილიყო დირე,

რომელიც შიგნიდან ამაგრებდა კარებს. კარი ასაწვევ-დასაწვევი უნდა ყოფილიყო. ჩვეულებრივი, გამოსაღები ალაყაფის კარის არსებობა აქ საეჭვო ჩანს. არ არის ქალამნის ის ქვა, რომელშიც ასეთი კარის ქუსლი იტრიალებდა. მჭორე მხრივ, საფრთხის დროს ასეთი კარი თავდამსხმელისათვის უფრო ადვილი შენახვბევი იქნებოდა.

კარიბჭე გარედან გამაგრებული ყოფილა დამატებითი ნაგებობით, სექტორის მოყვანილობის, ალიზის აგურით ნაშენი კოშკებით. კოშკები კარიბჭესთან პირდაპირ ალიზის კედლის გასწვრივ არის აგებული. ასე, რომ ქვათლილებით ნაშენი კედლები კარიბჭეში თავისი სისქით შიგნითაა შემოსული და, ამდენად, თვითონ კარი გაცილებით ვიწროა, ვიდრე მანძილი კოშკებს შორის. სიფართო კოშკებს შორის შემოსასვლელში 6,9 მ, ხოლო თლილი ქვით ნაშენ კედლების დასაწყისთან 6,6 მ უდრის. ამრიგად, გალაუნის კედელში დატოვებული ღიობი 6,6 მ, ხოლო თლილი ქვით ნაგებ კედლებს შორის მანძილი 4,8 მ. მასასადასე, ორივე კედლის სისქე ერთად აღებული (6,6 მ—4,8 მ—1,8 მ. როგორც ჩანს, კედლები თანაბარი იყო და მათი სისქე 0,9 მ უდრიდა.

შებენა არავის კარი. კარიბჭე სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან

კოშკის იმ გვერდის სიგრძე, რომლითაც ის კარიბჭისკენ არის მიმართული— 6,65 მ, ხოლო ფუძისა, რომლითაც გალაუნის კედელს ებჯინება, 7,5 მ შეადგენს. კოშკის რკალის სიგრძე 11,8 აღწევს.

კარიბჭის დასავლეთ კედელს, როგორც გათლილი ქვით ნაგები კედლის, ისე თვით კოშკის შიდა კედლის გასწვრივ გაუყვება ბორდიურით გამოყოფილი, მოკირწყლული გზის დონიდან 0,1—0,15 მ შემალღებული საცალფეხო ბილიკი, რომელიც ნატეხი და რიყისქვით ყოფილა მოკირწყლული. ბილიკის სიფართო კოშკის გასწვრივ 1,8, ხოლო კარიბჭის შიგნით 1,3 მ უდრის. ბორდურით გამო-

ყოფილი. შემაღლებული და მოკირწყლული ბილიკი ფეხით მოსიარულეთათვის უნდა ყოფილიყო განკუთვნილი.

ჩვენი ვარაუდით, ასაწევი კარი მძიმედ შექმნილი უნდა ყოფილიყო და მისი აწევა მაშინ ხდებოდა, როდესაც ქალაქში ქარავანი, სხვადასხვა სახის ტრანსპორტი შედიოდა ან გამოდიოდა, სხვა დროს იგი დახურული იყო და ფეხით მოსიარულეთათვის მასში პატარა კარი უნდა ყოფილიყო დატანებული, რომელიც მშვიდობიან დროს ყოველთვის ღია იქნებოდა.

საურმე საქარავნო გზის სიფართო კოშკებს შორის 3,75 მ, კარიბჭეში კი 3,4 მ. ასეთი სიფართოს გზა სრულიად საკმარისი იქნებოდა იმ დროის ტრანსპორტისათვის. რაც შეეხება თვითონ გზას, იგი კარიბჭეში საკმაოდ სოლიდურად გამოიყურება. გზა შესანიშნავადაა მოსწორებული და მდინარეული ქვიშით მოკირწყლულ-მოტკეპნილი. ზღუდისა და აღმოსავლეთის კოშკის შემორჩენილი სიმაღლე 2 მ უდრის. ალიზის აგურის კედელი, რომელიც კარიბჭის დასავლეთ კოშკს დასავლეთის მხრიდან ებჯინება, 5 მ სიმაღლისა შემოინახა, თვით კარიბჭის დასავლეთი კოშკის სიმაღლე 3-5 მეტრს აღწევდა.

კარიბჭის დასავლეთი კოშკი, პირვანდელი გვეგის მიხედვით, სრულიად ტოლფასია აღმოსავლეთის კოშკისა. მშენებლობის დასრულებიდან დიდხანს არ უნდა გაველო, რომ ეს კოშკი დანგრეულა თუ შემოსეულ მტერს დაუნგრევია, მაგრამ იგი მალე აღუდგენიათ. აღდგენის დროს კოშკის ძირში ჩამონაშალი მიწა არ გაუწმენდიათ და პირვანდელი მშენებლობისათვის მომზადებული დონიდან 2 მ სიმაღლეზე, მშენებლობის ტრადიციის მიხედვით, დიდრონი ქვიშა ქვის თლილი ქვები შემოუწყვიათ; ქვების სისქეზე კოშკის ფართობი რიყისქვით ამოუვსიათ, მოუსწორებიათ და მას ზემოთ ისევ ალიზის წყობით კოშკი აუყვანიათ.

როგორც აღინიშნა, ზღუდე-გალავნის კედელი და თვით კოშკებიც ნაგებია ალიზის აგურით; როგორც კედლისა, ისე კოშკისათვის წინასწარ მოუსწორებიათ მიწის ზედაპირი, რომელზედაც ქვაშაქვის ნატეხების ქვაფენილი დაუგიათ. ქვაფენილში, რომლის სისქე 0,3—0,4 მ აღწევს, მრავლადაა შერეული რიყისქვა, ღარისებური და ბრტყელი კრამიტის, კერამიკული ჭურჭლის ნატეხები და ზოგჯერ მთელი ჭურჭელიც. ამრიგად მომზადებულ ქვაფენილში მდინარეული ხრეში დაუყრიათ და კარგად მოუსწორებიათ, რის შემდეგ დაუწყიათ ალიზის აგურით კედლისა და კოშკების მშენებლობა.

ალიზის აგურისათვის სუფთა თიხას იყენებდნენ. მას ზელდნენ და შიგ ხშირ შემთხვევაში ნამჯას ურევდნენ; როგორც ჩანს, აგურს ყალიბში ამზადებდნენ, მზეზე ფენდნენ და აშრობდნენ. ასე შემზადებულ, გამოუწეავ აგურს სამშენებლო მასალად ხმარობდნენ. ამგვარი მასალისაგან აშენებული კედლისა და კოშკის სიმაღლე 6 მ მაინც უნდა ყოფილიყო. ამას უნდა მოწმობდეს შემორჩენილი კედლის სიმაღლე კარიბჭის დასავლეთი კოშკის დასავლეთ მხარეზე, რაც 5 მ აღწევს.

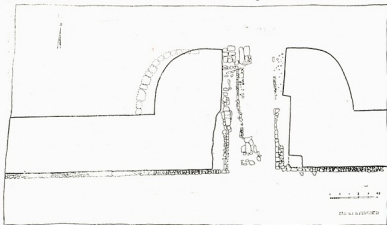
ალიზის ყველა აგური ერთნაირი სიდიდისა არ არის. მათი სიგრძე 0,42—0,48 მ შორის მერყეობს, სისქე კი ყველას ერთი აქვს და 0,12 მ შეადგენს. ქვაფენილი, რომელსაც ზღუდე-კედელი ეყრდნობა, გარედან ზუსტად ალიზის კედლის ვასწვრივია, ხოლო შიგნიდან — იგი გარეთაა გამოწეული, ცოკოლის მსგავსად, რომლის სიფართო 0,4 მ უდრის.

როგორც თხრის დროს დადასტურდა, გალავნის კედელი და კარიბჭე კოშკე-

ბითურთ ადრეული ხანის კულტურულ ფენებზეა დაფუძნებული. ასეთი კულტურული ფენა ძირითადად ორია — ნამოსახლარი და სამაროვანი.

ნამოსახლარი შეიცავს შენობათა ნანგრევებს, სხვადასხვა სახის მასალების შემცველ სამეურნეო დანიშნულების ობიექტებს: ამავე ფენასთან უნდა იყოს დაკავშირებული გათხრილ ფართობზე გამოვლენილი ორი ქურა. ერთი მათგანი მოზრდილი ქურჭლეულის გამოსაწვავად ყოფილა განკუთვნილი. ამ ქურის მხოლოდ ნაწილი გაითხარა მასში ჩადგმული მოზრდილი, ორყურა ღერგის ნარჩენებითურთ.

ქუჩის მხარე 1967 წ.

მცხეთა, კარიბჭე, 1967 წ.

მეორე ქურა, რომელსაც ნაგვისმაგვარი მოყვანილობა აქვს, მომცრო ქურჭლეულის და პატარა, მრგვალი ქრაქების გამოსაწვავად ყოფილა განკუთვნილი. გაწმენდის შემდეგ მასში აღმოჩნდა 5 ქურჭელი და რამდენიმე ათეული ქრაქი, გამოსაწვავად შიგ ჩადგმული. ორივე ქურა იმ დროს დაუნგრევიათ, როდესაც მასში ქურჭელი უკვე გამოწვარი ყოფილა.

აღნიშნული ქურები, როგორც გათხრით იქნა დადგენილი, მიწისზედა ნაგებობას წარმოადგენდნენ და თუ ნაგებობაში არ იყვნენ გამართული, ზემოდან მიხეც კრამიტით ყოფილან გადახურული. ამის დამამტკიცებელი ჩანგრეული ქურების თავზე მრავლად აღმოჩენილი ორივე ტიპის კრამიტი უნდა იყოს. იგი სიდიდით, მოყვანილობით, დამზადების ტექნიკით ახლო დგას გვიანანტიკური ხანის კრამიტებთან, თუმცა შეინიშნება ზოგიერთი განსხვავებაც.

ნამოსახლარის გათხრისას აღმოჩენილი თიხის მრავალგვარი ქურჭელი და ზოგი სხვა მასალა ახალ დამატებით ცნობებს გვაწვდის ადრეფეოდალური ხანის ნივთიერი კულტურის შესასწავლად.

სამაროვანი უშუალოდ ნამოსახლარის ქვეშაა მოქცეული. სულ გათხრილია 15 სამარხი. აქედან 3 კრამიტით შედგენილი სამარხია, ერთი ორმოსამარხი, ხოლო 11 შემთხვევაში მიცვალებულის დასაკრძალავად ქვევრია გამოყენებული. კრამიტით შედგენილი სამარხები ადრევე გაუძარცვიათ და მათში, გარდა არსებული ჩონჩხისა და რამდენიმე მონეტისა, არაფერი აღმოჩენილა; ორივეში დაკრძალულ მიცვალებულის ჩონჩხთან სამი მონეტა და მინის ჭურჭლები აღმოჩნდა. რამდენიმე ქვევრი სხვადასხვა მიზეზის გამო დანგრეა და სამარხეული ინვენტარი დაიკარგა, ხოლო სხვა ქვევრებში, ჩონჩხებთან ერთად (ზოგიერთ ქვევრში ორი მიცვალებული ჩაუსვენებიათ), აღმოჩნდა თხის ფართობიანი დაბალი ხელაღები, ნაირი სახის ბრინჯაოს სამკაულები, ბრინჯაოსვე სასაფეთქლე რკოლები, სხვადასხვა მასალისაგან დამზადებული ნაირი სახის მძივები, მონეტები და სხვ. აქ აღმოჩენილი, მიცვალებულის დასაკრძალავად გამოყენებული, ქვევრები ძირითადად იმეორებენ სამთავროს ველზე ამავე დანიშნულებით გამოყენებული ქვევრების ტიპს.

განათხარი მასალის გათვალისწინება საშუალებას იძლევა მიახლოებით განვსაზღვროთ ძირითადი ფენების თარიღი. სამაროვანი ძვ. წ. I-ახ. წ. I-II სს უნდა ეკუთვნოდეს, ნამოსახლარი IV-V სს, ხოლო ალიზით ნაგები ზღუდე-გალავანი კარიბჭითა და მისი კოშკებით V-VI სს ძეგლად შეიძლება მივიჩნიოთ. უფრო ზუსტი დათარიღება ძეგლებისა შესაძლებელი გახდება მას შემდეგ, როდესაც დაწვრილებით იქნება შესწავლილი მცხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ საანგარიშო წლების მანძილზე მოძეული მასალები.

როგორც ვხედავთ, მცხეთაში ამ ბოლო წლებში ჩატარებულ მუშაობას არსებითი მნიშვნელობის შედეგები მოჰყვა. სათითაოდ თუ ავიღებთ, აქ გათხრილა სამაროვნისა და ნამოსახლარის ნაშთების ტიპოლოგიურად მსგავსი და ქრონოლოგიურად ტოლფასოვანი ძეგლები მცხეთის სიძველეებში ადრეც საკმაოდ კარგად იყო ცნობილი. შედარებით ცოტა ეიცოდით კერამიკულ ნაკეთობათა წარმოების ნაშთების, კერძოდ, თხის ჭურჭლის გამოსაწვავ ღუმელთა აღნაგობისა და საერთო ხასიათის შესახებ. კიდევ უფრო მწირი იყო ჩვენი წარმოდგენა ძველი ქალაქის თავდასაცავ-სამაჯრ ნაგებობათა ბუნებასა და გავრცელებაზე, და თუმცა ამ მუშაობის შედეგად ჯერჯერობით მხოლოდ V-VI სს მცხეთის აკროპოლისა და მისი ციხე-სიმაგრის საერთო ხასიათი და გეგმარება გვაქვს გაკვლეული (უადრესი საფორტიფიკაციო ნაგებობანი კიდევ მისაგნებია). მისი მნიშვნელობა მაინც დიდია. ამასთანავე თუ გავითვალისწინებთ, რომ აღნიშნული მიკროუბნის გათხრამ შვიდიოდე საუკუნის ფარგლებში ერთიმეორის მონაცვლე კულტურის ძეგლთა განვითარებისათვის თვალის გადავწყვების საშუალება მოგვცა, ეს მნიშვნელობა კიდევ უფრო გაიზრდება.

ზემოთ განხილულ ძეგლთაგან ყველაზე უკეთ, ცხადია, ყველაზე ახალგაზრდა ძეგლი-კარიბჭე არის შემონახული. ნ მ სისქის ალიზის კედელი, ჩასზე მიშენებული კარიბჭის ორივე ბასტიონი, ამათ შორის მოთავსებული მოკირწყლული ქუჩა და ქალაქში შესასვლელის ქვათლილებით ნაგები კედლის ნაშთები, თავისი მონუმენტური ხასიათით მნახველზე დიდ შთაბეჭდილებას სტოვებს. ეს არის ბედნიერი შემთხვევა, როდესაც საშუალება გვეძლევა 1500 წლიანი ხანდაზმულობის შემდეგ უშუალოდ ეჭვრეტადეო ჩვენ წინაპართა დიდი სამშენებლო ხელოვნე-

ბის ერთ-ერთ ბრწყინვალე ნიმუშს. სწორედ ამ გარემოებამ განაპირობა გადაწყვეტილება მისი დაცვა-შენახვის აუცილებლობის შესახებ. ფართოერაიანი კინოთეატრის ტიპიური პროექტი ინდივიდუალურით შეიცვალა კახალი პროექტის (ავტ. გ. ჯაბუა და სხვ.) მიხედვით კარიბჭე მაღალ სვეტებზე დაყრდნობილ მაცურებელთა დარბაზის ქვეშ უნდა მოექცეს, ისე, რომ ძეგლის დათვალიერება ყოველი მხრიდან დაუბრკოლებლად შეიძლებოდეს.

ლადო გვტელაშვილი

ვანელი ქალიშვილები
ფოტო-რეპროდუქცია თუნგის ფერსტეანობისა

ვანის არქეოლოგიური ექსპედიციის მონაპოვარი

ვანის არქეოლოგიურმა ძეგლებმა, ყურადღება ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში მიიქცია. 1947 წლიდან ვანის სისტემატურ არქეოლოგიურ შესწავლას იწყებს საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტის არქეოლოგიური ექსპედიცია, ისტორიულ მეცნიერებათა კანდიდატის წინო ხოშტარიას ხელმძღვანელობით.

1963 წელს დროებით შეწყვეტილი არქეოლოგიური კვლევა-ძიება ვანში კვლავ განახლდა 1966 წელს.

1966 წელს ჩატარებული მუშაობის ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანი შედეგია კარიბჭის ხუროთმოძღვრული კომპლექსის აღმოჩენა. 1967 წ. არქეოლოგიური თხრა გაგრძელდა კარიბჭის აღმოსავლეთით მდებარე ნაკვეთზე. გამოვლინდა

ვანი. კარიბჭის ხუროთმოძღვრული კომპლექსი

და 18 მეტრის სიგრძეზე გაითხარა ვალავნის ჩრდილო-აღმოსავლეთი კედელი. ყურადღებას იქცევს კედლის საფასადო პერანგის დამუშავება. იგი დიდი ზომის (50×50×30 სმ., 50×40×30 სმ.) ქვათლილებითაა ამოყვანილი. ამასთან თვითუ-

ლი ქვათლილის კიდეები საგანგებოდაა ჩამოთლილი, ხოლო მათ შორის დარჩენილი და წინ გამოზიდული ბალიში წვეტიანი იარაღითაა დაკეჭნილი. ამრიგად ძველ კოლხეთშიც ფართოდ ყოფილა გავრცელებული ე. წ. რუსტებიანა ქვათლილები, რომელიც სიმაგრესთან ერთად განსაკუთრებულ სილამაზეს ანიჭებდა საფასადო კედლებს. გალავნის კედლის გარე და შიდა პერანგებს შორის სივრცე უწყისრიგოდ გათლილი თირის ქვებით (ზოგიერთი მათგანი ცეცხლისაგანაა გაწითლებული). დიდი ზომის რიყის ქვებითა და თიხითაა ამოვსებული. ეს კედელი იმავე სისქისაა (2,7 მ), როგორც კარიბჭის ძირითადი ჩრდილოეთი კედელი, იმავე ხაზზეა განლაგებული და ნახევარწრიულ კოშკთან ერთად (1955 წელს რომაა აღმოჩენილი) ქმნის გამაგრების ერთიან სისტემას, რომელიც ადრეულინის-ტურ ხანაშია აგებული და ძვ. წ. I ს. დანგრეული. ჩრდილო-აღმოსავლეთი კედ-

რკინის სასაქველე

ლის ამოყვანისას, მშენებლებს ზოგიერთ ადგილას ჩაუჭრიათ ადრეანტიკური ხანის მასალების (ძვ. წ. V ს. კოლხური სასმისი, ანტიკური შავლაკიანი კილიკის და სხვ.) შემცველი მკვრივი ყვითელი ფერის თირნარევი ფენა.

გალავნის ჩრდილო-დასავლეთ კედელთან ახლოს ექსპედიციამ გამოაგლინა კიდევ ერთი, საკმაოდ დიდი ზომის ნაგებობა, რომლის არქეოლოგიური შესწავლა ჯერ კიდევ არაა დამთავრებული. ნაგებობის კედლები კარგად დამუშავებული ქვათლილებითაა ამოყვანილი, ხოლო კედლის ზედა რიგები, როგორც ჩანს, გამომწვარი ალიზის აგურებით ყოფილა შედგენილი. ყურადღებას იქცევს ძლიერი ხანძრისა და ნგრევის მანიშნებელი ნაშთები: დამწვარი ხის ძელები, თუ სახურავის კოჭები, იატაკზე ჩამოვარდნილი კრამიტები და ალიზის აგურები, ცეცხლისაგან გადამწვარი თიხის ტურტული და თითქმის წიდად ქცეული ნივთები იატაკის დონეზე და კედლის ნანგრევებში ნაპოვნი საგნებიდან გან-

საკუთრებულ ინტერესს იწვევს სამჭედლო იარაღები (რკინის მარწუხი და სხვ.). შენობის გარეთ კი ძვ. წ. II-I სს. წითელი და შავზედაპირიანი კოლხური ქვევრებია აღმოჩენილი. საგანგებოდაა აღსანიშნავი აგრეთვე, გალავნის კედელთან ტვის ტურეების სიმრავლე, რაც გარკვეულ თავდაცვით სამზადისზე მიუთითებს და თავისებური ილუსტრაციაა იმ მღელვარე მოვლენებისა, რომლითაც აღსავსეა

საქართველოს მონუმენტული ძეგლები

არქეოლოგიური მონამორები ვანიდან

ძვ. წ. I საუკუნის პირველი ნახევრის კოლხეთის ისტორია (მითრიდატე VI ევბატორის დაპყრობითი ომები, რომაელთა ექსპანსია, ბოსფორისა და პერგამის მეფეთა შემოსევები). მეტად მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური ძეგლებია აღმოჩენილი კარიბჭის კომპლექსიდან სამხრეთ-დასავლეთით 150 მ დაცილებით მდებარე ნაკვეთზე. აქ სამი სხვადასხვა დროის კულტურული ფენაა დადასტურებული. უძველესი ფენა ძვ. წ. V ს. კერამიკული მასალითაა წარმოდგენილი: ადრეანტიკური ხანის კოლხური ქვევრის, სასმისის, ყურმილიანი დოქის, აგრეთვე ვულკამობერილი ქიოსური ამფორის ნატეხები. ძვ. წ. III საუკუნეში ამავე ადგილას აღუმართავთ რალაც ნაგებობა, რომლის იატაკის ფრაგმენტია ჯერჯერობით მხოლოდ გამოვლენილი: კლდოვან ფირზე საგანგებოდაა დაფენილი დაახლოებით 10—12 სმ სისქის თიხნარი ფენა, რომელშიც ჩაყრილია რიყის წვრილი ქვები, ხოლო ზემოდან მოლესილია დანაყილი კირქვითა და კერამიკის ნარჩევით, ამიტომ იატაკი წითელი ფერისაა. ესაა საქართველოში აღმოჩენილი, ჯერჯერობით უძველესი ე. წ. პიდრავლიკური იატაკის ნიმუში. ძვ. წ. II ს. (უფრო მის მეორე ნახევარში), იმავე ადგილას ახალი ნაგებობა შენდება, რისთვისაც მშენებლებს იატაკის დონის ასაწევად ახალი და ძველი ნაგებობის იატაკებს შორის სივრცე თიხნარი მიწით ამოუვსიათ. ამ თიხნარ მიწაში ნაპოვნია რკინის დიდი ურნალი (1,05 მ სიგრძისა), რომელიც, როგორც ცნობილია, ელინისტურ სამყაროში კედლების დასანგრევად იყო განკუთვნილი.

ძვ. წ. II საუკუნეში აგებული შენობა წარმოადგენს აღმოსავლეთსაკენ წაგრძელებულ სწორკუთხა ნაგებობას, რომლის პარალელური (ჩრდილოეთი და სამხრეთი) კედლების სიგრძე დაახლოებით 13 მეტრია, ხოლო დასავლეთი კედლისა — 5 მ. კედლების წყობაში თვალსაჩინო განსხვავება შეინიშნება: სამხრეთი და დასავლეთი კედლები უსწოროდ გათლილი თირის ქვებითაა ამოყვანილი (შესაძლოა ეს კედლები უფრო ადრე წითელი ფერის იატაკიან ნაგებობას ეკუთვნოდა), ხოლო ჩრდილოეთ კედელს ჰქმნის საგანგებოდ ჩამოჭრილი თირის კლდე, რომლის მხოლოდ ერთი ნაწილია ქვათილებით მოპირკეთებული. ამასთან ქვათილებიც სხვადასხვა ზომისაა და, რაც მთავარია, სხვადასხვაგვარადაა დამუშავებული (ზოგიერთი რუსტიანიცაა). ამ ნაგებობას შესასვლელი აღმოსავლეთიდან უნდა ჰქონოდა, მაგრამ ეს ნაწილი საგრძნობლადაა დანგრეული და მისი შესწავლაც არაა ჯერ დასრულებული. ნაგებობის დასავლეთ ნაწილში სწორკუთხა პოსტამენტზე მდგარი მრგვალი სვეტი — საკურთხეველია აღმართული. იატაკი მოზაიკური ყოფილა (კირხსნარით შეკრული თეთრი და ღია ვარდისფერია თავწაკეთილი რიყის ქვები), მაგრამ მთლიანად დანგრეულია ისე, რომ საგანგებოდ აყრილსა და ამობრუნებულს ჰგავს. მოზაიკური იატაკის ნანგრევებში აღმოჩენილია ორმოცამდე ჩამსხვრეული კოლხური ამფორა და ერთი ქვევრი. იქვეა ნაპოვნი 120 სპილენძის მონეტა. ამას გარდა, ნაპოვნია რკინის სასაქმველე, რომელიც ერთი ნაწილისაგანაა შედგენილი: „ჯამისა“ და დაფანჯრულკედლიანი კონუსური ქუდისაგან. „ჯამის“ კალთები, როგორც ჩანს, მოპირკეთებული ყოფილა ბრინჯაოს თხელი ფირფიტით, რომელიც მდიდრული ნატეფფრი სამკაულითაა მორთული (ოვები და „მარგალიტები“, ვარდულები, მცენარის ფოთლოვანი ღეროები, ფრინველის გამოსახულებანი). კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი და, შეიძლება ითქვას, გასაოცარიცაა იქვე ნაპოვნი უზარმაზარი ბრინჯაოს ჭურჭელი, სამწუხაროდ, თვით ჭურჭლის ტანი ცეცხლისაგანაა ძლიერ დაზიანებული და

დეფორმირებული. სამაგიეროდ, თითქმის მთლიანად გადარჩენილი მისი სკულპტურული მორთულობა, ჭურჭელი, როგორც ჩანს, იდგა ფრინველს (კრწიფის?) ბრჭყალებიანი კლანჭების გამოსახულებაზე (ასეთი „კლანჭი“ ვეჭვდება ნახევრად). ამავე ჭურჭელს ამკობდა ბრინჯაოსგანვე ჩამოსხმული არწივის სამი გამოსახულება. დიდებულია სამივე ქანდაკება — ფრთავაშლილი არწივები, რომელთა თვითული დეტალი (ნისკარტი და თვალები, განსაკუთრებით ბუმბული და ღონიერი ქვედა კიდურები) დიდი მხატვრული ოსტატობითაა დამუშავებული. ჭურჭლის მოსართავ ნაწილებს ეკუთვნის აგრეთვე ექვსი ჰორელიფური გამოსახულება, რომელიც მეღვინეობა-მევენახეობის ღმერთის — დიონისეს წრის ღვთაებებს გამოხატავს. ჭურჭლის მხატვრული გვირგვინია 25 სმ სიმაღლის ბრინჯაოს ქანდაკება, რომელიც გამარჯვების ფრთოსან ქალღმერთს — ნიკეს გამოსახავს. ისეთი შთაბეჭდილებაა, თითქოს ქალღმერთი სწრაფად ეშვება ზეციდან გამარჯვების მაცნედ და მაუწყებლად. მას ამაყად გადაუგდია უკან თავი, რომელსაც ნაზად ვარცხნილი თმა უმშვენებს. ქალღმერთის მოხდენილ ტანს მოსავს დიდებული კვართი, ხოლო მისი მოსახამი ქარისგანაა გაფრიალებული. სამოსელის თვითული ნაოჭი შესანიშნავადაა შეხამებული ქანდაკების საერთო რიტმთან, დაუოკებელ და უსწრაფეს მოძრაობას რომ გამოხატავს, რაც აგრე დამახასიათებელია ელინისტური ხანის ნიკეს ქანდაკებისათვის.

ზემოთაღწერილი ნაგებობის არქიტექტურული გეგმა (განსაკუთრებით საკურთხეველი) და აქ აღმოჩენილი ნივთები, რომელთა ერთი ნაწილი სრულიად აშკარად შეწირულებას წარმოადგენს, აგრეთვე სასაკმევლე, მოწმობს, რომ აქ საქმე გვაქვს საკულტო-სატაძრო ნაგებობასთან (სამლოცველო). სტრატეგრაფიული მონაცემებით ეს ნაგებობა ძვ. წ. II საუკუნეშია (უფრო მის მეორე ნახევარში) აგებული და ძვ. წ. I საუკუნეში ქალაქის დანარჩენ ნაწილებთან ერთად დანგრეული. ძვ. წ. II—I საუკუნეებისა იატაკის ნანგრევებში აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალებიც: ამფორები, ქვევრები, მონეტები, ბრინჯაოს ჭურჭელი.

1967 წელს ექსპედიცია შეუდგა აგრეთვე ცენტრალური ტერასის აღმოსავლეთი ფერდობის შესწავლას. ჯერ კიდევ კარიბჭის კომპლექსის არქეოლოგიურ გათხრისას, კულტურული ფენების ზედა პორიზონტებში ჩნდებოდა მთელი წყება დიდი ზომის ქვათილილებისა და ცალკეული არქიტექტურული დეტალებისა (მარმარილოს კარნიზები, პიდრიის ტიბის დეკორატიული ჭურჭელი და სხვა), რომელნიც სრულიად აშკარად ზემოდან იყო დაცურებული და ეკუთვნოდა ამ პლატოზე მდგარ ნაგებობათა კომპლექსს. 1967 წელს ამ ტერასის ჩრდილო ნაწილში ექსპედიციამ გამოავლინა გალავნის კედელი, რომელიც ამ უბანზე განლაგებულ ნაგებობათა დაცვას ემსახურებოდა. აღმოსავლეთ ფერდობზე, დაახლოებით 60 მეტრის სიგრძეზე აღებულ იქნა კორდოვანი შრე და ჰუმუსირებული ფენა, რომლის ქვეშ გამოვლინდა სასიმაგრო კედლის ცალკეული ნაწილები და ნანგრევები (ცალკეული ქვათილილების უმრავლესობა ცეცხლისგანაა გაწითლებული). ამასთან კარგად ჩანდა, რომ ეს კედელი (ქალაქის ცხოვრების სულ უკანასკნელი ეტაპისა) სასწრაფოდ იყო დაშენებული (ყოველგვარი მომზადების გარეშე თიხნარ ფენაზე, რომელიც თავის მხრივ, რამდენადმე უფრო ადრე აგრეთვე მძლავრი ნგრევისგანაა წარმოქმნილი. ამ ზენაში მრავლად ვხვდებოდა სხვადასხვა არქიტექტურული დეტალები, უპირატესად პროფილირებული კარნიზის ნაწილები. საგანგებოდაა აღსანიშნავი თეთრი კირ-

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

გამარჯვების ქალღმერთ ნიკეს კანდაცხა

ქვისაგან გამოკვეთილი ნატურალური სიდიდის ლომის თავის გამოსახულებანი რომელთაგან ერთი შენობის დეკორატიული მოსართავია, სოლო დანარჩენი ორი — ფრონტონის დამაგვირგვინებელი სიმა უნდა იყოს — წვიმის წყლის ეკლინრად განკუთვნილი, თანაც ადრეელინისტური ხანის ნაგებობისა, რომელიც ფ. წ. I საუკუნეშია დანგრეული. ყვითელ თიხნარს მოსდევს დამწვარი ფენა, რომელიც შეიცავს ძვ. წ. III—II სს. მასალებს (მათ შორისაა კნიდისა და როდოსის დამღიანი ამფორის ნატეხებიც). ამ ფენას უკავშირდება მთელი წყება ნაგებობებისა, რომელთა ფრაგმენტებია ჯერ-ჯერობით მხოლოდ გამოვლენილი. ამ კედლების საძირკვლის დონეზე დაბლა თავს იჩენს უკვე ადრეელინისტური ხანის საკმაოდ მძლავრი (საშუალოდ 1,2 სისქის) ფენა, რომელშიც გვხვდება ძვ. წ. V—IV სს. კოლხური ქვევრების, სასმისების, ჯაშების, აგრეთვე ანტიკური შავლაკიანი ვერამიკის ნატეხები. გამოვლინდა ამ დროის კედლებიც, რომელნიც თეთრი ფერის ქვებითაა ნაგები. ესაა პირველი შემთხვევა ვანში ამ ხანის ქვის ნაგებობათა აღმოჩენისა, რომელმაც კიდევ ერთხელ დაადასტურა ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმული მოსაზრება, რომ კოლხეთში საქალაქო ცხოვრება უკვე ძვ. წ. I ათასწლეულის შუა ხანებში იწყება.

ამრიგად, ცენტრალური ტერასის აღმოსავლეთ ფერდობზე გავლულმა თხრილებმა დაადასტურა წინასწარი ვარაუდი, რომ იგი ძველი ქალაქის ერთ-ერთ ყველაზე უფრო მნიშვნელოვან უბანს წარმოადგენს. ექსპედიციის ერთ-ერთი უმთავრესი ამოცანაა ახლა ამ უბნის ნათლად შესწავლა და ძიება იმ ოდესლაც გრანდიოზული და მდიდრულად მორთული ნაგებობისა, რომელსაც ეკუთვნოდნენ ზემოაღნიშნული მონუმენტური სკულპტურები და სხვა არქიტექტურული დეტალები.¹

---

¹ვანის არქეოლოგიური ექსპედიციის წარმატებას დიდად შეუწყო ხელი რაიონის მშრომელთა აქტიურმა მხარდაჭერამ და ყოველ დღეობა დამხმარებამ. ექსპედიცია სარგებლობს შემთხვევით და გულთხად მადლობას მოახსენებს პარტიის ვანის რაიონულ კომიტეტს და რაისაბჭოს აღმასკომს, რაიონის ყველა მშრომელს დიდი ყურადღებისა და მხარდაჭერისათვის.

დავისვათ და გადავარჩინოთ შემთხვევით აღმოჩენილი არქეოლოგიური ძეგლები

(ტირიფონის ველზე შემთხვევით აღმოჩენილ
არქეოლოგიური ძეგლების გამო)

ქართულმა საბჭოთა არქეოლოგიამ ამ უკანასკნელ წლების განმავლობაში მეტად საინტერესო აღმოჩენებით ფართოდ გაუთქვა სახელი ჩვენს უძველეს კულტურას. ჩვენი შორეული წინაპრების მიერ ისტორიული განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე შექმნილ ბრწყინვალე შემოქმედებას.

ბრინჯაოს თოხები

არქეოლოგიური და ისტორიული ძეგლების დაცვა-გადარჩენისა და მოვლა-ბატრონობის საქმეში დიდი წვლილი მიუძღვის ჩვენი რესპუბლიკის მშრომელებს. მასწავლებელი, მოსწავლე, კოლმეურნე თუ მოსამსახურე დიდი ყურადღებით ეკიდება არქეოლოგიურ აღმოჩენას — მცირეა იგი თუ დიდი; აცნობებს ამის შე-

პრინჯაოს ნივთი რიტუალური სცენებით. ფოტო ი. გილგენდორფისა

ქართული ბიბლიოთეკის
ფონდი

ქართული ბიბლიოთეკის
ფონდი

სახებ სათანადო დაწესებულებას. ამით იგი დახმარებას უწევს მკვლევარებს ჩვენი ისტორიის შესწავლის საქმეში. ამ უდიდეს კეთილშობილურ საქმეს მთელი ვალში უფრო ფართოდ უნდა გამოეხმაროს მოსახლეობა; არქეოლოგიური როგორც ისტორიული ძეგლები — თითოეული მოქალაქის საზრუნავი საქმე უნდა გახდეს.

შემთხვევით აღმოჩენილი არქეოლოგიური ძეგლების გადარჩენის ერთ-ერთ თვალსაჩინო ნიმუშს წარმოადგენს შიდა ქართლში, ტირიფონის ველზე, კასპის რაიონის სოფელ გამდლისწყაროს მიდამოებში ნაპოვნი სპილენძ-ბრინჯაოს ბრწყინვალე ნაკეთობანი, რომელიც ამჟამად ინახება საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში.

1966 წლის ივნისში სოფ. გამდლისწყაროს მცხოვრებმა ზ. ხალაშვილმა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმს აცნობა მათ სოფელში შემთხვევითი არქეოლოგიური აღმოჩენის შესახებ.

აღმოჩენის ვითარების შესწავლამ და მასალების თავმოყრამ ცხადი გახადა, რომ ზ. ხალაშვილმა დაღუპვისაგან გადაარჩინა დიდმნიშვნელოვანი განძი.

ძეგლი წარმოადგენს მჭედლის (მდნობელის) განძს. იგი ხელოსანმა როგორც ჩანს, საშიშროების დროს დამალა, დაფლა მიწაში. განძი ძვ. წ. — I ათასწლეულის საწყისი ხანისაა. მდნობელთა და „მოვაჭრეთა“ განძების აღმოჩენის საკმაოდ ბევრი ფაქტია ცნობილი ისტორიული ქართლისა და განსაკუთრებით, კოლხეთის ბარში მის მთის წინა ზოლსა და მთიან ადგილებში.

განძების დამალვას მასობრივი ხასიათი ჯერ კიდევ შუა ბრინჯაოს პერიოდში მიუღია, განსაკუთრებით მის ბოლო ეტაპზე.

ჯერჯერობით ყველაზე ადრეული და საინტერესო განძი, რომელიც ძვ. წ. XVII—XVIII საუკუნეებით თარიღდება, ჩვენთვის, ცნობილია ურეკიდან. შემჩნეულია, რომ განძების შემადგენლობა იცვლება ისტორიულ განვითარების თითქმის ყოველ განსაზღვრულ მონაკვეთში. ეს საყურადღებო ფაქტი დაკავშირებული ჩანს ლითონის წარმოების განვითარებასთან და სამეურნეო ცხოვრების სწრაფ აღმავლობასთან. მიუხედავად იმისა, რომ ამ ადრეულ ეტაპზე სამთამადნო წარმოება — მადნის ამოღება-დამუშავება პრიმიტიულად ხდებოდა, მაინც საჭირო რაოდენობით იღებდნენ მას, აღნობდნენ და ზოდების სახით აწვდიდნენ სახელოსნოებს.

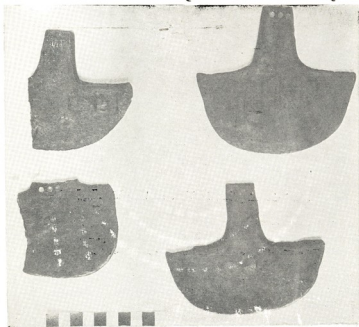
მომდევნო პერიოდში მელითონეთა შრომა დიფერენცირებული ჩანს, სამუშაო იარაღის მკეთებელი ოსტატები, მხოლოდ იარაღ-საჭურველს აკეთებდნენ; ისინი მზა-მზარეულ ლითონს ღებულობდნენ მადნის მდნობელებისაგან, ხოლო ამ უკანასკნელებს მასალას აწვდიდნენ მადნის მთხრელები.

სწორედ ეს ფაქტორი იყო ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პირობა ლითონის წარმოების აღმავლობისა — სპილენძ-ბრინჯაოს ნივთიერი მასალების როგორც რიცხოვრივი, ისე თვისობრივი ზრდისა.

იარაღ-საჭურველთა მრავალფეროვნება და რიცხოვრივი ზრდა გაპირობებული უნდა ყოფილიყო აგრეთვე მეურნეობის ხასიათით, მისი ზრდით. მიწათმოქმედება და მესაქონლეობა, მევენახეობა და მებაღეობა მოითხოვდა წარმოების განსხვავებულ იარაღებს; ხშირი ბრძოლები თუ ნადირთა ხოცვა-გლეტვა — სულ სხვა ხასიათის იარაღ-საჭურველს.

გამდლის წყაროს განძი ერთ-ერთი ბრწყინვალე ნიმუშია იმისა, თუ რაოდენ

ძვირფასია ასეთი მასალები ჩვენი უძველესი წინაპრების ყოფა-ცხოვრებისა და კულტურის მიახლოებით მაინც შესწავლისათვის. ნივთების დიდი ნაწილი სამეურნეო დანიშნულებისაა, და ამდენად საშუალება გვძლევს თვალყურს შემოვადევნოთ იმდროინდელ აკამიანთა საარსებო საშუალებების მართლმოდებლობას, იმას, თუ რითი აღუშაგებდნენ მიწას, რა შეეძლოთ მოეყვანათ და რითი ცხოვრობდნენ ეს ადამიანები. სამეურნეო იარაღებს შორის თოხებს წამყვანი ადგილი უჭირავს. ისინი ნაირსახეობითაა წარმოდგენილი: აღმოჩენილ თოხებს შორის შვიდი სწორკუთხედიანი, განიერ და მომრგვალებულია იმისა.

ბრინჯაოს სეგმენტისებური იარაღები

ეს თოხები ძირითადად ნი:დავის პირველადი დამუშავებისათვის უნდა ყოფილიყო განკუთვნილი, და ისინი ყველაზე მეტი რაოდენობით იმერეთსა და რაჭაშია აღმოჩენილი, უფრო ნაკლებ — გურია-აჭარაში და სრულიად არ არის ნაპოვნი სამეგრელოს ტერიტორიაზე. განძში ხუთი ფართო პირიანი, წელში მეტ-ნაკლებად მოხრილი თოხია. ასეთი იარაღები ყველაზე მეტად გავრცელებულა ყოფილა გურია-სამეგრელოში, იმერეთსა და რაჭა-ლეჩხუმში. რამდენიმე ცალია ტრაპეციის ფორმის თოხი, ეს თოხები ზემოთ აღწერილი იარაღებისაგან იმით

განსხვავდებიან, რომ მათი გვერდები სწორხაზობრივად, მეტ-ნაკლებად დაქანებულით ეშვება. მათთვის არ არის დამახასიათებელი არც ტანის მკვეთრად მოხრილობა, არც სამუშაო ნაწილის მკვეთრად მორკალვა. თოხების ეს სახეობა შედარებით დიდი რაოდენობით აჭარის ტერიტორიაზეა აღმოჩენილი. მიწის დასაშვანავებელი იარაღების (თოხების) ეს მრავალფეროვნება და სიმრავლე აშკარად გვაგარაულებინებს მათ დიფერენცირებულ გამოყენებას და ამდენად სხვა მრავალ მონაცემებთან ერთად მიუთითებს მიწათმოქმედების შედარებით მაღალი კულტურის არსებობაზე შიდა ქართლის ამ ცენტრალურ რაიონში — თანამედროვე ტირიფონის ველზე.

ცალკე ჯგუფად გამოვყავით თოხისმაგვარი იარაღების ერთი ჯგუფი. ასეთ იარაღების ნაწილს უკანა პირზე წიბურები დაუყვება, ანდა თვით იარაღია სქელტანიანი. მათ თოხებისაგან განსხვავებს სატარე ხერელის სიმცირე. ამ ჯგუფის იარაღებს ზოგიერთ სხვა მკვლევართან ერთად საბელონსო-სადურგლო იარაღაღ-ბელეჩოდ მივიჩნევთ. ამ მოსაზრების სისწორეს რამდენადმე მხარს უჭერს მათი ქიმიური ანალიზის შედეგებიც.

განძის შემადგენლობაშია აგრეთვე ნამგალი.

დიდი რაოდენობითაა ევრეთწოდებული სეკმენტისებური იარაღის ის სახეობა (დიდრონი მალაღირიანი ცალები), რომლებიც, როგორც ფიქრობენ, აგრეთვე მიწათმოქმედებასთანაა დაკავშირებული და მათგან ნაწილი შესაძლოა ბარის ფუნქციის შემსრულებელი იყო. საინტერესოა წალდის ფრაგმენტის აღმოჩენის ფაქტი. არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით, ბრინჯაოს წალდი კოლხეთის განსაკუთრებული რაიონისათვის — მისი ბარისათვის ყოფილა დამახასიათებელი. იგი გვხვდება მხოლოდ და მხოლოდ აჭარა-გურიისა და ნაწილობრივ იმერეთის დაბლობის საწარმოო მეტალურგიულ რაიონებში.

ცული სამია, ყველა კოლხური წარმოშობისაა (ჩვენი კლასიფიკაციით III და IV სახეობა და IV₁ ქვესახეობა).

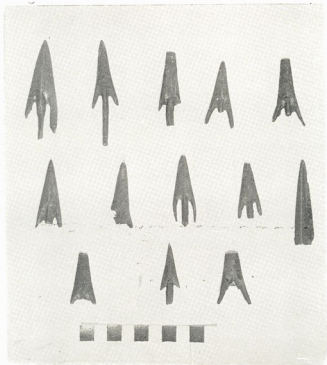
III სახეობის ნაკლული ცული რამდენადმე განსხვავებულია ამ სახეობის ცულების ძირითად ვარიანტთაგან. მას სატარის ზედაპირი ალქურვილი აქვს მკვეთრი წიბურებითა და შესატყვისი ღარებით. ასეთი ცულები ნაპოვნია მხოლოდ კოლხეთის ზღვისპირა და რამდენადმე დაცილებულ ზოლში: აჭარასა (ხუცუბანში), გურიასა (ხევეში) და აფხაზეთის (ზვანდრიბში, გაფორმებული ცალა და ერთი ცუ ლუკანის კოლექციაში) ტერიტორიაზე, ხოლო ხსენებული ძეგლები ძირითადად ძვ. წ. IX—VIII ს. ს. თარიღდებიან.

განძში შემავალი ტანში ორგზის მოხრილი ცული იმითაა საინტერესო, რომ იგი მარტივია — უსახოა), რაც იშვიათია ამ რიგის ცულებისათვის. ამგვარი ცულები, როგორც ცნობილია, საბელგანთქმულია გრაფიკული გაფორმებით. ყოზანის სამაროვნდან მომდინარე ტანმრუდ ცულები ყველა ორნამენტირებულია.

საქართველოს ტერიტორიაზე ამ უკანასკნელის ჩათვლით ნაპოვნია 5 მოუნატავე ტანმრუდ ცული, ერთი — ლეჩხუმში (სურამუშის განძში), მეორე რაჭაში (სინათლის განძში), მესამე აფხაზეთში (ახალ ათონში), ხოლო უცნობი წარმოშობის ერთი ნაკლული ცული საქართველოს მუზეუმის ფონდშია დაცული (ინვ. 27—11:17). ასე რომ ტანმრუდ ცულების უორნამენტო ცალების გავრცელების არეალი მთიან კოლხეთსა და შავი ზღვის ჩრდილო აღმოსავლეთ სა-

ნაპირო ზოლს უკავშირდება. ეს მომენტი უთუოდ საყურადღებოა კოლხური ცულების წარმომავლობის საკითხის ძიებასთან დაკავშირებით.

საბრძოლო იარაღთაგან მხოლოდ მახვილსა და სატევრის ნაწილები და გრძელყუნწიანი მახვიფრთებიანი ბრტყელი ისრის პირებია. სამკაული ცენტრალურად მხოლოდ ნაწილებია დაკბილული ზედაპირიანი სამაჯურებისა, ქამრის აბზინდისა, მოხატული სარტყლისა და სხვა.

ბრინჯაოს ისრის პირები

განძის მშვენებას წარმოადგენს ნივთი, (ქანდაკება) რომელიც ნაყოფიერების ღვთაებასა და ცხვრის კულტთან დაკავშირებულ რიტუალურ სცენებს უნდა გამოსახავდეს. მას ბადალი არ ეძებნება არც ჩვენთან და არც სხვა მხარეში; შეიძლება იგი მიჩნეულ იქნას უნიკალურად.

ესაა ოვალური, თითქოს შემოზღუდული (შემოღობილი) სადგომი, რომლის წინა შევიწროვებული ნაწილი (მოღობილში შესასვლელი) საგანგებოდ გადახურული დროებითი ნაგებობა უნდა ყოფილიყო. წინა ოთხკუთხა ნაწილი თით-

ქოს გამოყოფილია საერთო კომპოზიციიდან და არღვევს ოვალის გარემოებას. მარცხენა მხარეზე, იქ, სადაც ნაგებობის საწყისია, ოვალის ერთბაშად იკვეთება და ნივთის ბოლო ნაწილი ოთხკუთხა (ნაგებობის) ფორმას ღებულობს. „შენობის“ საძირკვლისა და გარემოებაზულობის თანხვედრის ადვილად სწორი კუთხე წარმოიქმნება და კუთხის ის გვერდი, რომელიც მთავარ მოედანთანაა დაკავშირებული დაახლოებით 1 სმ სიგანეზე ღობით არ არის შემოფარგლული. სამაგვიროდ, მოლობილის ამ ღია ნაწილთან დგას ძალი, როგორც ჩანს, მცველი ამ ღია შესასვლელისა.

წინა, ერთი შეხედვით, სადგომში შესასვლელის ნაწილი შედარებით რთულ ნაგებობას წარმოადგენს, მაგრამ დაზიანებულია. იგი თითქოს ოთხკუთხაა და ნაგები უნდა იყოს.

მოლობილის ცენტრალურ ნაწილში აღმართულია კარავი. იგი არ გამოიყოფა, როგორც ჩვეულებრივი ნაგებობა, არა ჩანს მასთან დაკავშირებული არც ბოძები და არც სხვაგვარი საყრდენები; მას ორფერდა მკვეთრად დაქანებული სახურავის ფორმა აქვს, ბოლოები გადაკეცილი და დამაგრებული ბაზაზე, წინა და უკანა გვერდი არ არის ამოშენებული. კარვის გაგრძელებას უკანა მხარისაკენ წარმოადგენს 1 სმ სიმაღლის ნახევარწრიული მოლობილი. ამ მოლობილის ბოლოები გარედან დამაგრებულია კარვის ქვემო ნაწილზე (მაშასადამე, შემადგენელი ნაწილია კარვისა), შიდა მოპირდაპირე მხარეზე კედლების გასწვრივ ერთნაირი ფორმის დიდ-პატარა ოვალური, ქლარუნას მოყვანილობის ნივთებია დალაგებული, მათი გვერდები ჩაღარულია, ხოლო „ყუნწები“ კარვისაკენაა მიქცეული.

აკადემიკოსი შალვა ამირანაშვილი დასაშვებად თვლის, რომ ამ ნაგებობას საღმრთო კარავი — საღმრთო ნიშე ვუწოდოთ, და რომ მისი გამგებელი მთავარი ღვთაება უნდა იყოს ის კერაბი, რომელიც ზურგითაა მასზე მიყრდნობილი.

მოლობილში, მთავარ მოედანზე („საღმრთო“) კარვის უკანა მხარესა და მარჯვნივ (წინასწარული დაკვირვებით, სულ მცირე, ცხოველთა სამი სახეობის წარმომადგენელთა მეტ-ნაკლები რაოდენობა ჩანს განლაგებული. სკულპტურები ძალზე სქემატურია და ზოგიერთი მათგანის ზუსტად გამოცნობა ძნელდება. დიდი ნაწილი (10 მიანიც) ღედა ცხვარი უნდა იყოს.

ცხოველთა სკულპტურებს შორის ერთი რამდენადმე განსხვავებულია სხვებისაგან. იგი მხოლოდ რქებით განსხვავდება ცხვრებისაგან, და საერთოდ, აღნაგობით უფრო თხაა (ვაცი?) ვიდრე სხვა რამ ცხოველი. ამათ გარდა, კიდევ ორი ძალი ჩანს გამოძერწილი.

მთელი ეს კომპოზიცია დინამიურობაშია, სკულპტურების განლაგება — მეტად მოხერხებული. წინა პლანზე ძალი და თხა ერთი მეორის გვერდით, თითქოსდა მთელ ფარას წინამძღოლობენო. მეორე და მესამე რიგში სამ-სამი ცხვარია, ხოლო მეოთხე რიგში — 4 ცხვარი, (ყველა ღედა ცხვარია), და ისინი ისეა განლაგებული, თითქოს რიგში დგანან ერთი მეორის მიყოლებით. ერთი ძალი განცალკევებით დგას, ცხვრებისაგან რამდენადმე დაშორებით და გაჟურებს სივრცეს. იგი, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ღია კარების მცველი, მისი გუშავი შეიძლება იყოს.

ამ შესანიშნავი კომპოზიციის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კომპონენტია ქან-

დაკეები. ისინი რვაა. მათგან შვიდი შიშველია, 4 ფალოსითაა წარმოდგენილი. დიდ ინტერესს იწვევს მათი განლაგება. ფალოსიანი სამი ქანდაკება შემთქმოს-გამოყოფილია ცხოველთა სამყაროსაგან და დამოუკიდებელ სცენსთან წარმოადგენს. ერთი (ყველაზე სრულყოფილი) ქანდაკება ცენტრალურ კარავზეა ზურგით მიყრდნობილი, აქ ქანდაკების განლაგება სამკუთხედს ქმნის. მათ შორის მოქცეული ფართობი სპეციალურად ამალღებულ უწყისო წრიულ მოედანს წარმოადგენს, რომელზედაც „დალაგებულია“ ბურთულების მავგარი (მრგვალი) საგნები (7 ცალი); სავარაუდებელია, რომ ეს ამალღებული მოედანი — სა-

ბრინჯაოს ნატეხების გროვა

კურთხეველი, ან შესაწირი ადგილი იყოს, ხოლო მასზე დალაგებული ნივთები შეწირული — თავი ყველი ან სხვა რამ მისთანა. აშკარად შეინიშნება, რომ სამსხვერპლო თუ შესაწირი ადგილი და შეწირულებაც, ისე, როგორც ცენტრალური მაღალი კარავი, საერთოდ, ქანდაკებების, ან რომელიმე მათგანის გამგებლობის ქვეშაა.

უფრო მოსალოდნელია მათ განაგებდეს ის ღვთაება, რომელიც თავისუფლად მიყრდნობილია კარავს, როგორც თავის საკუთრებას.

თანმიმდევრობით შემდეგი 4 ქანდაკება დაკავშირებული უნდა იყოს ცხელი ველებთან (ცხვრებთან). ისინი დგანან წყვილ-წყვილად „ზღუდეს“ მარჯვენა და მარცხენა „კედლებთან“, ერთმანეთის საპირისპიროდ, ცხოველების ირგვლივ, გაპყურებენ მათ და თითქოს კიდევაც განაგებენ ცხოველების მოძრაობასა და მოქმედებას. (მწყემსები?). მკლავებიც იმგვარად გაუშლიათ, რომ თითქოს მიერკეებიან ცხვრებს განსაზღვრული მიმართულებით; არც ერთ მათგანზე არ შეინიშნება ფალოსი, მაგრამ დედრობითი სქესის წარმომადგენლებაც არ უნდა იყვნენ.

და ბოლოს, იმ კერპის შესახებ, რომელიც ნაგებობის მარცხენა წინა ბოძთანაა აღმართული, უსწორდება და თითქოს სცილდება სიმაღლეში სარტყელს, იცქირება მარჯვენა ბოძისაკენ, ნაგებობის შიგნით შესვლას არ აპირებს, მხოლოდ მარცხენა ხელი აქვს გაშვებული მოლობილის შიდა მოედნისაკენ. მისი მისია და ადგილი ამ შესანიშნავ ანსამბლში ჯერჯერობით არ არის ჩვენთვის სრულიად ნათელი.

იგი შესაძლოა იყოს ერთ-ერთი გამგებელი — ღვთაება, კვერთხით ხელში, იმ ტომისა თუ გვარისა, ვისმა ხელოსანმაც გააკეთა ეს მშვენიერი ძეგლი.

ერთიანად აღებული ეს რთული და შესანიშნავი კომპოზიცია უდიდესი მნიშვნელობისაა არა მარტო იმიტომ, რომ მასზე წარმოდგენილია იმდროინდელ ადამიანთა რელიგიურ-მისტიკური შეხედულებათა რიგი მონაცემები, არამედ იმიტომაც, რომ აქ ნაჩვენები უნდა იყოს მათ საარსებო საშუალებათა ერთ-ერთი წყაროს მეცხვარეობის უტყუარი მანიშნებელი — „ფარა“ მთელი მისი ატრიბუტებით. კომპოზიციის ძირითადი არსი, მთელი მისი შინაარსობრივი მხარე გვიჩვენებს თუ რა სიძლიერით იყო ზოგიერთ იმ დროის ქართველ ტომებში დამკვიდრებული ნაყოფიერების ღვთაებისა და ცხვრის კულტის ინსტიტუტი. ამასთანავე, იგი მიახლოვებით მაინც წარმოგვიდგენს თუ რა დონემდე იყო ასული თვით მეცხვარეობა. ის ფაქტი, რომ სარიტუალო სცენის მთავარი შინაარსი გაშლილია ცხვრებისა და, მაშასადამე, მეცხვარეობის ფონზე და აქ წარმოდგენილია მხოლოდ დედა ცხვრები მწყემსებითა და ძაღლებით უნდა მიუთითებდეს მეცხვარეობის არსებობაზე. მწყემსური მეცხვარეობის განვითარებაზე, როგორც ცნობილია, ის სადაც მეცხვარეობა განვითარებულ საფეხურზეა წელიწადის განსაზღვრულ დროს ცალკეა ყოჩები (მამა ცხვრები), ცალკეა ბატკნები, ცალკეა მწველი ცხვრები, ყველას თავ-თავისი საკუთარი ადგილი აქვს. პროფ. ა. აგუაქიძე განიხილავს რა ჩვენი საკვლევი ნივთის შინაარსობრივ მხარეს, მას მიაჩნია, რომ გამოსახულება ბაკია საქონლისა — მოზღუდული და მასში მოთავსებულია ცხოველთა სკულპტურული გამოსახულებები; მეცხვარის ძაღლები ერთმანეთისაგან საკმაო მანძილთაა დაცილებული — ლობისა და მწყემსების გასწვრივ „აგუარას“ შიგნით. აგუარა და იქ აღმოჩენილი ნივთები, მისი აზრით, ახალ საფუძველს იძლევა არა მარტო იმის სავარაუდოდ, რომ ფართოდ იყო გავრცელებული ხსენებული ტიპი ბაკისა, ძვ. წ. II ათასწლეულის დასასრულს, არამედ მის გადაქცევაში კულტის საგნად.

ამასთანავე იგი (ცხვრის სადგომის ეს იმიტაცია), აფხაზეთის ტერიტორიაზე ალპური საძოვრების ზონაში შესწავლილი „აწანგვარების“ ტიპისაა და

ა. აფაქიძის შეხედულებებით, არა მარტო აფხაზეთის ალპურ სამოვრებზე ცნობილი აწანგვარების, არამედ კავკასიისა და, საერთოდ, წინააზიისა და მანკობელი აღმოსავლეთის მთიან ზოლში ფართოდ გავრცელებული მესაქონლეთა დროებითი, საზაფხულო სადგომების საკულტო გამოსახულება ჩანს.

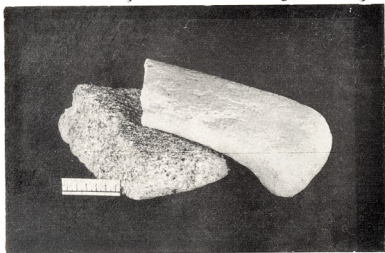
განძის კულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობა მარტო ამით არ ამოიწურება. იგი დიდი მნიშვნელობისაა იმ მხრივაც, რომ საყურადღასაღებო მასალას იძლევა კოლხურ-იბერიული კულტურების ურთიერთობის შესწავლისათვის. ეს აღმოჩენაც აშკარად მიუთითებს იმაზე, რომ ძვ. წ. II ათასწლეულის მიწურულსა და I ათასწლეულის I საუკუნეებში შიდა ქართლის დიდ ნაწილზე დიდი მოზავებაა დასავლურ-ქართულ კულტურის ელემენტებისა და, როგორც ჩანს, კოლხური საწარმოო იარაღები ფართო გამოყენებას პოვებენ შიდა ქართლის სამეურნეო ცხოვრებაში. კიდევ მეტი, ამ პერიოდში, შიდა ქართლის დასავლეთი ზოლი კოლხური კულტურის გავრცელების ზონაში ექცევა.

არდასუბნის ზოგიერთი აღრეული ძეგლი

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის თეორიწყაროს არქეოლოგიური ექსპედიციის (ხელმძღვანელი ისტ. მეცნ. კანდ. გ. გობეჯიშვილი) არდასუბნის რაზმმა 1961-1962 წლებში საძიებო სამუშაოების შედეგად გამოავლინა ენეოლით — აღრებრინჯაოს ხანის ნამოსახლარის ნაშთი და ერთი აკლდამა.

აკლდამაში ორი მიცვალებული იყო დაკრძალული. პირველი — დედაკაცი — მარცხენა გვერდზე იწვა ხელფეხმოკეცილი, მისთვის ჩაუტანებიათ შავლეგა ცალყურა ჯამი, რომელსაც ყურის მოპირდაპირე მხარეს შეერილი აქვს, ძვლის ნახევარსღუროსებრი კვირისტაგი და რქეულას რომელიღაც იარაღის ნაშაადი.

ხელსაფქავის ძეგლი

მეორე მიცვალებული (მამაკაცი) პირველისაგან მიწის თხელი შრით იყო გამოყოფილი, ე. ი. ის უფრო გვიან დაუსაფლავებიათ. ისიც ხელფეხმოკეცილი ესვენა, ოღონდ მარჯვენა გვერდზე. ამ უკანასკნელს ეკუთვნის, როგორც ჩანს, ცალყურა ტოლჩა და ერთი მრგვალი (შურდულის?) ქვა. საინტერესოა, რომ

ტოლრა სამ ადგილას იყო გაბზარული და ნაბზარი ადგილები კუბრით შერქდა შელესილი.

აქვე წინასწარ უნდა ითქვას, რომ არდასუბნის ნამოსახლარ დენაში აღმოჩნდა ყვითელი შერქლის ნატეხი, რომელსაც შერჩენილი აქვს აგრეთვე კუბრით გაკეთებული ზოლი.

ეს არის კუბრის გამოყენების ჯერჯერობით ყველაზე უძველესი შემთხვევა საქართველოს ტერიტორიაზე. საერთოდ კი, მისი გამოყენება უძველესი დროიდანაა ცნობილი. ასე მაგალითად, ძველი მესოპოტამიის მცხოვრებნი თიხაში ურევდნენ კუბრს და იღებდნენ მასალას, რომელიც ცვლიდა ქვას სახლების მშენებლობის დროს. ძვ. წ. VIII ს. ბაბილონში კუბრს იყენებდნენ არხების მშენებლობის დროს, როგორც წყალგამძლე და შემაკავებელ მასალას. რომაელები იცნობდნენ მალახბარისხოვან კუბრს და ამ ნივთიერებას ხმარობდნენ სამკურნალო საქმეში.

ქიმიურმა ანალიზმა, რომელიც გააკეთა ბ. გ. მელიქიშვილის სახ. ქიმიის ინსტიტუტის მალალმოლეკულურ ნაერთთა ლაბორატორიის გამგემ მეცნ. კანდ. ბ. ცისკარიშვილმა, ცხადყო, რომ არდასუბნის სამარხში აღმოჩენილი კუბრა ზედმეტი მიმნარევებისაგან გასუფთავებულია, რაც ტექნოლოგიურად საკმაოდ რთული საქმეა. ეს კუბრა შეიცავდა 7,65% წყალბადს, 80,9% ნახშირბადს, 0,25% აზოტს, 4,2% ნაცარს და სხვა უმნიშვნელო მიწარევებს (ქანკს, გოგირდს და სხვ.). უნდა ვივარაუდოთ, რომ ძველ საქართველოში იცნობდნენ კუბრის თვისებებს, იცოდნენ მისი გასუფთავების ხერხები და იყენებდნენ მას საჭირო შემთხვევაში.

მეტად საინტერესოადა ნაგები აკლდამა: სწორკუთხა კამერის ქვედა ნაწილი შეკრულია შეეულად დაყენებული დიდი ზომის ფილაქვებით, რომელთაც ზემოდან გადაუყვება თიხის ხსნარით შემტკიცებული ნატეხი ქვების წყობა ისე, რომ კამერის კუთხეები მომრგვალებულია და სამარხის გვეგმა ოვალურ (ნალისებურ) მოხაზულობას იძლევა. აკლდამის სამხრეთ კედელში გაკეთებულია შესასვლელი, რომელიც უნდა ეიფიქროთ, ქვებს შორის შექმნილ ღარებში ჩასმული ფიცრით იკეტებოდა. სამარხი სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენაა დამხრობილი, ოდნავ აღმოსავლეთით გადახრილი. მისი ზომაა: 3,3X2X1,1 მ; ნატეხი ქვებით დაშენებული კედლის სისქე თითქმის ყველგან თანაბარია და 0,4 მ უდრის. აკლდამის იატაკი თიხით იყო მოტკეპნილი. გადახურვა, როგორც ჩანს, ძელური უნდა ჰქონოდა, რასაც მოწმობს სამარხში აღმოჩენილი ხის უამრავი ნაშთი.

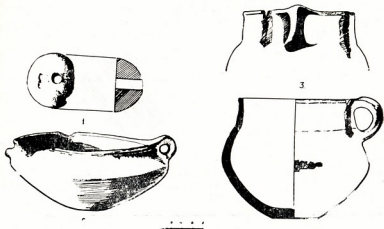
ზოგიერთი ნიშნით არდასუბნის აკლდამა ემსგავსება ახალციხის ამირანის გორის, კიკეთის, თამარისის და სხვ. სამარხ ნაგებობებს. ყველა ეს ნაგებობა მშენებლობის ტექნიკით განსხვავებულია არდასუბნის აკლდამისაგან, მაგრამ მათ ერთი საერთო და მეტად საყურადღებო დეტალი ახასიათებთ: დამხრობა სამხრეთიდან ჩრდილოეთით. სამხრეთით აქვთ შესასვლელიც, აუციკა ერთმანეთისაგან განსხვავებულია: თამარისში — საფეხურიანი, კიკეთში — დირე ან სულღა შესასვლელი, ამირანის გორაზე — კარის ადგილას ვერტიკალურად ჩასმული ქვები.

არდასუბნის აკლდამაში აღმოჩენილი ჯამი და ტოლრა ბარალელს პოულობს თეთრწყაროში, თამარისში, კიკეთში, სამხრეთ ოსეთში, ძალინაში და ახალციხის ამირანის გორის მასალაში.

ნამოსახლარი ფენა მეტად დაზიანებულია, რადგანაც ზედაპირულადაა და მიწის დაბარვის დროსაც კი ირღვევა. ამ ფენაში მოპოვებული კერამიკის ძირითადი ნაწილი მოვარდისფრო-მოყვითალოა. არის მუქი ფერის და შავპირი ვარდისფერსარჩულიანი თიხის ჭურჭლის ნატეხებიც. ზოგიერთ შავპირი ვარდისფერსარჩულიან ჭურჭლის ნატეხზე შერჩენილია სათვალისებური ხეის რელიეფური სამკაულის ნაწილი.

სათვალისებური ხეია ერთ-ერთი ყველაზე დამახასიათებელი სამკაული ამიერკავკასიის ენეოლით — ადრებრინჯაოს ხანის კერამიკისათვის და, ამავე დროს, იგი ყველაზე ხშირად გვხვდება თრიალეთში — ბეშთაშენში, ოზნში, კიკეთში, თეთრწყაროში, აგრეთვე, ამირანის გორაზე და სხვ. ამგვარი შემკულობა აღმოჩენილია სომხეთშიც ნ. მარის მიერ არაგაცთან გათხრილ სამარხში. მსგავსი ორნამენტი კავკასიონის ჩრდილოეთითაც გვხვდება კაიაკენტას და ლუგოვოეს ენეოლითურ ფენებში, სამხრეთით — გეოთეფეს პერიოდის და ანატოლიის ამა-

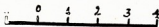
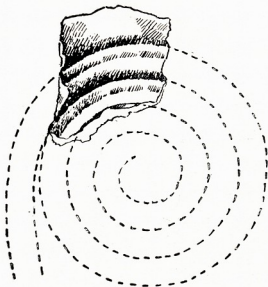

აქლდამაში აღმოჩენილი ნივთები: 1. ძელის კვირისტავი, 2. ცალწურა ქაბი, 3. ტოლზა, რომელსაც ეუბრით აქვს შეღვსილი ნაბზარი ადგილები

ვე ხანის მასალებში. აღნიშნული მოტივი მოგვიანებითაც იჩენს თავს, მაგალითად — თრიალეთის „მწვანე ყორღანში“, სანხერეში — ნაჩერქეზევის მეორე და ნესამე სამარხებში, მაგრამ ამ ხანისათვის დამახასიათებელი არ ჩანს, და თუ გვხვდება ერთეულების სახით, იმის მაჩვენებელი უნდა იყოს, რომ სამკაულის ეს სახე თანდათან ქრება. სათვალისებური ხეით შემკული ჭურჭელი ჩვენში გავრცელებული ჩანს ძვ. წ. III ათასწლეულის დასაწყისში.

არდასუბანში აღმოჩნდა ერთი შავპირი ვარდისფერსარჩულიანი თიხის ჭურჭლის ნატეხი, რომელიც შავ ფონზე წითელი საღებავით ჯვარედინად არის მოხატული. ჩვენთვის ცნობილი ყველა ნიმუში, გარდა ზემოთ აღნიშნულისა,

მუქი საღებავებითაა მოხატული მოვარდისფრო ან მოყვითალო ფონზე. აღსანიშნავია, რომ ამიერკავკასიაში, კერძოდ, საქართველოში, მოხატული კერამიკა მცირე რაოდენობითაა ნაპოვნი. მათი აღმოჩენა დამოწმებულია ბეშთაშენში, ოზნში, ბედენზე, ურბნისში და სხვ. პროფ. ო. ჯაფარიძის აზრით, მოხატული კერამიკა საქართველოს ტერიტორიაზე საკმაოდ ადრე შემოდის, მაგრამ სათანადოდ ვერ იკიდებს ფეხს. ენეოლით ადრებრინჯაოს კულტურაში მოხატული კერამიკის ერთგვარ გამოცოცხლებას იგი წინა აზიასთან ურთიერთობას მიაწერს.

თიხის ქურქლის ნატეხი, რომელზედაც შერჩენილია სათვალისებური ხეობის რელიეფური ორნამენტი.

არდასუბნის სხვა მასალებიდან აღსანიშნავია მოვარდისფროდ გამომწვარი ზადიისებრი ქურქლის გვერდის, კერის შვერილის, ცრუ ყურის, საღვებლის ფრაგმენტი და, აგრეთვე, ზემოთ აღნიშნული მოყვითალო ფერის ყურის ნატეხი, რომელსაც კუპრით გაკეთებული შავი ზოლი დაუყვება.

მიწათმოქმედებასთან დაკავშირებულ იარაღებიდან გამოირჩევა ხელსაფქვა-ვის ქვები და მოყავისფრო კაჟის ნამგლის პირი, რომელსაც დაკბილული ფხა მუშაობის შედეგად გაპრიალებული აქვს.

არდასუბანში აღმოჩენილია შინაურ ცხოველთა ძვლები და, როგორც ზემოთ ითქვა, სადღეებლის ფრაგმენტები, რაც მესაქონლეობის განვითარებაზე უნდა მიუთითებდეს.

სამარხ ნაგებობათა და მათში აღმოჩენილი მასალის ანალიზის საფუძველზე დადგენილია, რომ ამირანის გორის ნალისებური სამარხები მტკვარ-არაქსის კულტურის ძველთა ადრეულ ჯგუფს ეკუთვნის. ასეთივე სურათი ჩანს თამარი-სის და კიკეთის მასალების მიხედვით. აღნიშნულ ძეგლებთან შედარებისას ცხადი ხდება, რომ არდასუბნის აკლდამა აღნაგობით (ვერტიკალურად დაყენებული ფილაქვებით შეკრულ სწორკუთხა კამერაზე ნატეხი ქვებით დაშენებული ნალისებრი ნაგებობა) და ზოგიერთი სხვა დეტალით (შესასვლელის უფრო რთული კონსტრუქცია, თიხის ხსნარის გამოყენება) უფრო განვითარებულ ტიპს წარმოადგენს. ამიტომ არდასუბნის აკლდამა სამარხთა ზემოაღნიშნული ჯგუფის მოგვიანო საფეხურს უნდა მიეკუთვნოს.

აკლდამა

თიხის კურკლის ზოგიერთი ფრაგმენტი მტკვარ-არაქსის კულტურის ადრეულ კერამიკას ემსგავსება. კერამიკაში შენიშნული ასაკობრივი სხვაობა (თიხის გამოწვა-დამუშავების მიხედვით), სამწუხაროდ, სტრატეგრაფიული მონაცემებით ვერ მტკიცდება ფენების ერთმანეთში აღრევის გამო.

ახალი არქეოლოგიური ძეგლები ერწოს ველზე

რამდენიმე წელია, რაც ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტმა დაიწყო ერწოს ველის (თიანეთის რაიონი) არქეოლოგიური შესწავლა. ექსპედიციამ უფროსი მეცნიერი თანამშრომლის რ. რამიშვილის ხელმძღვანელობით აღმოაჩინა და ნაწილობრივ გათხარა სხვადასხვა დროის არქეოლოგიური ძეგლები.

ჩვენს წერილში განვიხილავთ მხოლოდ შუასაუკუნეთა ძეგლებს, რომლებიც გამოვლენილია ზვერვითი არქეოლოგიური თხრით.

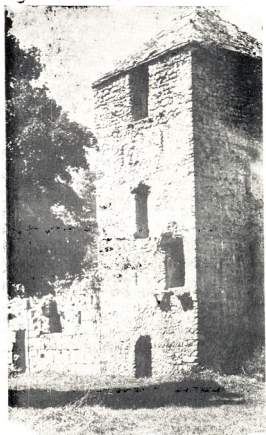

ს. საყდრონი. ეკლესია .საერთო ხედი. ფოტო ა. ნესკოროდიევისა

მეტად საყურადღებო აღმოჩნდა ე. წ. „ქუშანაანთ გორა“, რომელიც ს. მაგრანეთის ჩრდილო-დასავლეთით მდებარეობს. იქ 1963 წ. გაითხარა გზის პირას გამოვლენილი სამარხები. მათ შორის ორი ქვისსამარხია, ორიც — ორმოსამარხი. ნივთიერი მასალა მოგვცა მხოლოდ ქვისსამარხებმა. მათ კედლებად დასახურავენად გამოყენებულია კლდის ბრტყელა ფილები, სხვადასხვა ზომისა. სამარხებში დაკრძალვის წესი ქრისტიანულია. ნივთიერი მასალა წარმოდგენილია სამკაულებით: მარჯნის, მინის, მთისბროლის და სარდიონის მძივებით თავშემკული საკინძებით, რომელთაც ბრინჯაოს და რკინის ლეროები აქვთ; ბრინჯაოს სა-

კინძებით, რომელთა თავები გამოსახევენ წოწოლა გუმბათის მქონე „შენობას“ და მარცხენა ხელის მტევანს; ბრინჯაოს მშვილდსაკინძი და ბეჭედი; რკინის სამაჯურები და სხვა.

1966 წელს ქუშანანთგორაზე გაითხარა კიდევ სამი სამარხი. ერთ მათგანში, რომელშიაც ორი მიცვალებული ესვენა ერთი-მეორის გვერდით, პირაღმა-- აღმოჩნდა ვერცხლის საყურე და ოთხი ბეჭედი. ქუშანანთგორის სამარხთა აღ-

ერწოს ველი. ს. სიონთ გორი. ეკლესიის და კოშკის საერთო ხედი

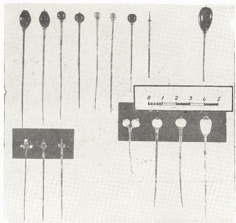
წავლობა და ნივთები დიდ მსგავსებას იჩენენ აღმოსავლეთ საქართველოს სხვადასხვა ადგილებში (სამთავრო, არმაზისხევი, სანგრისხევი, კარსნისხევი, ზეთანია,

წყნეთი, ურბნისი) აღმოჩენილ შუასაუკუნეთა სამარხეულ ძეგლებთან, რაც უფლებას გვაძლევს ქუშანაანთგორის სამარხები ახ. წ. VI—VIII საუკუნეებში დავათარილოთ.

აღსანიშნავია, რომ 1967 წელს ამ სამარხების ჩრდილოეთით დაიწყო ვათხრა ნამოსახლარისა, სადაც გამოვლინდა რამდენიმე სენაკისაგან შემდგარი ნაგებობა. გაწმენდისას გაირკვა, რომ მას ჰქონია ალიზის კედლები, ამოყვანილი რიყის ქვის საძირკველზე, ხოლო გადახურული ყოფილა იგი კრამიტით. ერთ-ერთი სენაკის ნანგრევში აღმოჩენილი სასაწურის და ბიზანტიური ვერცხლის მონეტების განძი (ახ. წ. VI—VII სს.) საშუალებას გვაძლევს დავათარილოთ ნაგებობა ადრეული შუასაუკუნეებით.

ს. მაგრანეთის ჭიჩოულების უბანში შემთხვევითი აღმოჩენის ადგილას ჩატარებულმა საცდელმა ვათხრამ მოგვცა ადრეული შუასაუკუნეებისათვის დამახასიათებელი ქვევრის, თეთრკეციანი ცალყურა დოქების, შავად გამომწვარი თიხის ჭურჭლის ნატეხები და კერის ნაშთები. სავარაუდოა, რომ იმ ადგილას ოდესღაც სამეურნეო ნაგებობა მდგარა.

ერწოს ველი, ს. მაგრანეთი, საცხვრე გორაზე აღმოჩენილი ქინძისთავეები. ფოტო მ. კოზლოვსკისა

იმავე სოფელში, ადგილობრივი მოსახლეობის დახმარებით მიკვლეულ იქნა სამაროვანი, რომელიც მდებარეობს ჭინჭრიანი ხევის მარჯვენა ნაპირზე, ე. წ. საცხვრე გორაზე. ხევის ჭრილში ჩანდა სამი ორმოსამარხი. მათგან ერთში აღმოჩნდა მინის ორი სამაჯური, რკინისა და ბრინჯაოს სამაჯურები და ბრინჯაოს სამი ბეჭედი. ამგვარი ნივთები ცნობილია შუაფეოდალურ ხანაში, XI—XIII საუკუნეთა განთხარებში (რუსთავი, თბალისი, ნატბეური, სიონი).

იმ სამარხების სამხრეთ-აღმოსავლეთით, საცხვრე გორის ჩრდილო ფერდობზე ნიაღვარმა გააშიშვლა სამარხის სახურავი, საცდელი თხრისას აღმოჩნდა ოთხი ქვისსამარხი, რომლებიც ტერასულად მდებარეობდა ერთი მეორის პარალელურად. მათ კედლებად და სახურავებად გამოყენებულია შირიმისა და კლდის ფილები. სამარხები კოლექტიურია. ინვენტარი წარმოდგენილია სამკაულით: ბრინჯაოს რკინის-ენიანი მშვილდსაკინძით, ბრინჯაოს საყურეებით, ბრინჯაოს-ღეროიანი, მძივებით თავშემკული საკინძებით, ქვით საბეჭდავით (ზედ არწივის გამოსახულებათ), რკინის ბეჭდით, რომლის ბრინჯაოს ფარაკზე ჯვარია გამოსახული და სხვა, ისინი, ანალოგიური მასალების მიხედვით, VI—VIII საუკუნეებს მიეკუთვნებიან.

ადრეულ შუასაუკუნეთა სამაროვანია აღმოჩენილი ბადათ გორაზე, რომელიც მდებარეობს სოფ. თრანსა და მაგრანეთს შორის. იქ ხენის დროს სამარხებიდან ამოყრილ ძვლებს შორის აღმოჩნდა ოთხი ბეჭედი — სამი ბრინჯაოსა, თვალბუღიანი და ერთიც მინისა. ეს უკანასკნელი ფერად შავია და ემსგავსება ორბეთის მინის საწარმოს თხრისას აღმოჩენილ ბეჭედებს, რაც საშუალებას გვაძლევს „ბადათ გორაზე“ ვივარაუდოთ VIII—IX საუკუნეთა სამარხების არსებობა.

შუასაუკუნეთა არქეოლოგიური ძეგლები აღრიცხულ იქნა ერწოს ველის სხვა ადგილებშიც: სოფ. თრანში, ბაღებში აღმოჩნდა ქვისსამარხები, ხოლო ოდიანათ ნასაზღარზე ხენის დროს გამოვლინდა კერამიკული ნაწარმი; საცდელი თხრისას ტოლათსოფელში, ნასოფლარში და ს. ლულელების დასავლეთით, კვირიასხევის მარჯვენა ნაპირას, დიდ ახოზე შესწავლილია ქვისსამარხები; ნაწილობრივ გაიწმინდა აკლდამა სოფ. ნაქალაქართან.

შესწავლილი არქეოლოგიური ძეგლების მიხედვით ჩანს, რომ ადრეულ და შუაფეოდალურ ხანაში ერწოს „ქვეყნის“ მოსახლეობას ჰქონია მჭიდრო ეკონომიური და კულტურული კავშირი ქართლთან და კერძოდ, მცხეთასთან, რომელიც, ცხადია, ხორციელდებოდა, დღესაც მოქმედი, უმოკლესი გზების მეშვეობით.

ერთ-ერთი ასეთი უმოკლესი საქალაქო გზით, ძველითგანვე უკავშირდებოდა სოფ. მაგრანეთი თბაღისს და მცხეთას. ეს გზა იწყებოდა სოფლის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში, ბეწუკლიანთ უბანში და გაჭრილ გორის გავლით ჩადიოდა თუქამში, ხოლო იქიდან ცხვარიჭამიასაკენ მიემართებოდა და შემდეგ კი თბილისისა და მცხეთისაკენ. ამ გზით სარგებლობდნენ ერწოს ველის სხვა სოფლებიც და კახელებიც, ახმეტის რაიონიდან.¹

ზეგრებით თხრის გარდა, ექსპედიციამ ამ რამდენიმე წლის განმავლობაში დაათვალიერა და აზომა ერწოს ველზე მდებარე, შუასაუკუნეთა ნივთიერი კულტურის მრავალი ძეგლი: ნასოფლარები, კოშკები, ეკლესიები, ნამარნალეები, ნაგზაურები, წყალსადენი და ა. შ. უნდა აღინიშნოს, რომ ბევრი ამ ძეგლთაგანა უცურადღებოდ არის დარჩენილი.

¹ სოფ. მაგრანეთის გზების შესახებ ცნობები მოკვანოდეს იქაურებმა მიხილ გულია-ველიმა და დავით გაბედაურმა.

ასე მაგალითად, სოფ. საყდრიონში მღებარეობს ადრეულ ეკლესია, რომელიც შემდგომ გადაკეთებულია. ეკლესიაში შემორჩენილია, საკურთხეველის ქვა, შემკული „ბოლნური ტიპის“ ორნამენტებით. ეკლესიაში შიგ სოფელშია, მაგრამ სრულიად მოუვლელია. ორიოდე წლის წინათ მდ. თრანულას ხეობაში ვილაკებს აუფეთქებიათ ძველ ნაგზაურზე მღებარე ხიდის ბურჯი.

ადგილობრივმა სკოლებმა, სოფლის ინტელიგენციამ და კოლმეურნეობებმა შეფობა უნდა გაუწიონ ერწოს ველის ხუროთმოძღვრულ ძეგლებს და აცნობონ სათანადო დაწესებულებებს ყველა შემთხვევითი არქეოლოგიური აღმოჩენის შესახებ, რაც ასე გახშირდა, მიწის სამუშაოებთან დაკავშირებით.

ანტიკური ხანის ხელის წისქვილი სპურგადან

1964 წელს ოჩამჩირეს რაიონის დ. გულიას სახელობის კოლმეურნეობის ტერიტორიაზე ნაკვეთის ხენის დროს ტრაქტორისტმა მიწიდან ამოგდო დამუშავებული ქვიშაქვის ფილა. ნაპოვნით დაინტერესებულმა ტრაქტორისტმა რამდენიმე კოლმეურნის დახმარებით გააღრმავა და გააფართოვა ფილის აღმოჩენის ადგილი, მაგრამ მეტი ველარაფერი ნახა. სოფლის ერთ-ერთმა მცხოვრებმა ფილა სახლში წაიღო, ხოლო 1965 წლიდან იგი აფხაზეთის სახელმწიფო მუზეუმში ინახება.

აღმოჩენის ადგილი წარმოადგენს დაბალი, განმარტოებული ბორცვების

სურჩაში ნაპოვნი ხელის წისქვილის ზედა დოლაბი

მეზობლად მდებარე ვაკეს. ამ ადგილას მცირე თხრილის გაჭრამ გვიჩვენა დიდი ქვიშნარი ფენის არსებობა.

ეს ფილა უნდა იყოს ლიტერატურაში არაერთგზის აღწერილი ძველბერძნული ოთხკუთხა ხელის წისქვილის ზედა დოლაბი. ამგვარი წისქვილის ქვედა დო-

ლაბი იდგმებოდა მასიურ, შესაძლოა, ქვის მაგიდაზე იმგვარად, რამ იგი უძრავად დაჰაგრებულ ქვის დიდ ფილას წარმოადგენდა, რომლის ზედაპირზედაც ბერკეტის დახმარებით ამოძრავებდნენ ზედა დოლაბს.

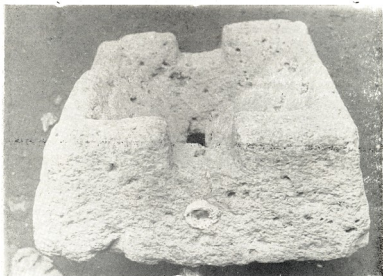
სკურჩაში ნაპოვნი დოლაბის ქვედა. ბრტყელი ზედაპირში წარმოადგენს სწორკუთხედს, რომლის გვერდების ზომებია 43 და 32 სმ. ფილის შუა ადგილას ამოკვეთილია 22 სმ სიგრძისა და 2 სმ სიგანის ნახერტი. მთელ სამუშაო ზედაპირს გასდევს ამონაკაწრები ხახუნის გასაზრდელად და მარცვლის უკეთ დაყვით უზრუნველსაყოფად. ამონაკაწრებს შორის მანძილი 1,5 სანტიმეტრია, ხოლო ნაკაწრის სიღრმე — 2 მმ. დოლაბს გარედან აქვს არაერთგვარად „მოთიბული“ წახნაგები (ერთი 70°, მეორე — 80°). ეს წახნაგები გარს ერტყმიან მარცვლის ჩასაყრელ წაგრძელებული სწორკუთხა მოყვანილობის ძაბრისებურად ამოკვე-

დოლაბის სამუშაო ზედაპირი

თილ შუა ნაწილს, რომელიც ზემოთ ნახსენები გრძელი ნახერტით მთავრდება. ამ ნახერტიდან მარცვალი ექცეოდა დოლაბებს შორის. ქვევით დაქანებულ მოკლე წახნაგებს შუა ზევიდან ამოკვეთილია ჩაღრმავება ხის გრძელი ლატანის — ბერკეტის ჩასამაგრებლად, რომელიც ამ დოლაბზე სიგრძივ მაგრდებოდა. ბერკეტი ერთი ბოლოთი მიმაგრებული იყო „მაგიდაზე“ მოწყობილ ვერტიკალურ ლერწმზე, რომლის გარშემოც ლატანი პორიზონტალურ სიბრტყეზე მოძრაობდა. მეორე ბოლოთი ბერკეტი — სახელური მაგრდებოდა მოკლე წახნაგის გვერდით მხარეს, სადაც მიმაგრების ადგილი ამჟამად შეიმჩნევა რკინისა და ტყვიის მიღუღების ნაშთით. ანალოგიების მიხედვით ლატანის გრძელი ბოლო სახელურიც

იყო, რომლის მეშვეობით დოლაბი მოძრაობაში მოჰყავდათ მარჯვნიდან მარცხნივ, პირიქითაც, როგორც ქანქარა. მაგრამ ამ შემთხვევაში სახელურის ფილაზე მიმაგრება, როგორც ჩანს, რამდენადმე სხვაგვარი იყო, ვიდრე დღემდე ცნობილ ამგვარ დოლაბებზე. გვერდით წახნაგებზე შემორჩენილია ბერკეტის მინამაგრებელი დამატებითი ფოსოები — ერთის მხრივ და შვერილები ან გამჭოლ ნახვრეტები — მეორეს მხრივ; ჩვენს დოლაბზე კი ყველა წახნაგი ბრტყელია: 50-იან წლებამდე ამგვარ წისქვილთა აღმოჩენები თითქმის იყო ჩამოსათვლელი. ამჟამად კი ისინი მცირეოდენი სხვაობით ზომებსა და მოყვანილობაში აღარ წარმოადგენს იშვიათობას ჩრდილოეთ ზღვისპირეთის რაიონებისა და მოსაზღვრე ოლქებისათვის, ისინი ძველბერძნული გავლენის არეალში შედიან. მაგრამ აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთისათვის ასეთი დოლაბის პოვნა, რამდენადაც ვიცით, პირველ შემთხვევას წარმოადგენს და ამიტომ გარკვეულ მეცნიერულ ინტერესს აღძრავს. (მსგავსი წისქვილის ზედა დოლაბის ნატეხები ნაპოვნია ვანში).

დოლაბის ხელი გვერდიდან, სადაც შეიმჩნევა სახელურის მიმაგრების ადგილი

ამ სახის ხელის წისქვილები ბერძნულ კულტურულ სამყაროს განეკუთვნება. ვ. ფ. გაიდუკევიჩს მოჰყავს ადრეელინისტური ხანის ბეოტიური თიხის ჭურჭლის მოხატულობა, როგორცაა გამოსახულია ფტეილის დამზადება ზემოაღწერილი წისქვილის საშუალებით.

ეს წისქვილები ძალზე დიდხანს იყო ხმარებაში — ძვ. წ. IV ს-დან ახ. წ.

111 ს-მდე. ეს ტიპი ქრონოლოგიურად წინ უსწრებდა ხელის მრგვალ-
წისქვილს, რომელსაც ორი მრგვალი, ერთი ზომის დოლაბი ჰქონდა. ამათგან-
ზედა ქვა ხელით მოჰყავდათ წრიულ მოძრაობაში. ხელის მრგვალი წისქვილის-
გამოჩენა ჩრდილო შავიზღვისპირეთში გვიანდელინისტურსა და რომაულ ხანას-
მიეკუთვნება. ბევრად უფრო სრულყოფილმა და ხმარებაში მოხერხებულმა ამ
წისქვილებმა თანდათან გამოდევნეს მოუხეშავი ოთხკუთხა წისქვილები.
ლ. ი. ლავროვის აზრით, სწორედ ეს მრგვალი დოლაბები წარმოადგენენ წინა-
მორბედებს არც თუ ისე შორეული წარსულის მითხ ხელის წისქვილებისა.

მრგვალი წისქვილის ქვები აღმოჩენილია აფხაზეთის ტერიტორიაზე გათხ-
რების დროს. მათი მსგავსი წისქვილები ამჟამადაც გვხვდება გლეხთა ოჯახებში.
მათ იყენებენ მარცვლის დასაფქვავად და სხვადასხვა სახის ღერძილის დასამზა-
დებლად. ხმარობდა თუ არა ადგილობრივი არაბერძნული მოსახლეობა ძველ
ოთხკუთხა წისქვილებსაც? ამაზე დაბეჯითებით პასუხის გაცემა ძნელია, რადგან-
ნაც ფილა ნაპოვნია შემთხვევით, დაუსახლებელ ადგილას.

ძალზე საინტერესოა ის ადგილი, სადაც ეს ნივთი იქნა აღმოჩენილი. თუ დი-
უბუა დე მონპერე სწორად მიუთითებს 1712 წელს დე მოტრეს ნაპირზე გად-
მოსმის ადგილს. მაშინ საგულისხმოა, რომ მან იქ ნახა: „ლამაზად გაპრიალებუ-
ლი რამდენიმე კოლონა და ქანდაკების დასახიჩრებული თავი, რომელიც ერთ-
ერთმა მცხოვრებმა იპოვა თავის ვენახში; მას მიჰყიდეს რამდენიმე მედალი, რო-
მელთაგანაც ერთ-ერთი წარმოშობით დიოსკურიადან იყო“.

რომელიდაც ძველი დასახლების ნანგრევები ახლაცაა შემორჩენილი სკურ-
ჩის ტყეებში. აქვე საჭიროა გავიხსენოთ ერთი აფხაზური ლეგენდა, რომელიც
დ. გულიას მოჰყავს. ამ ლეგენდის მიხედვით, ამ ადგილას შორეულ წარსულში
არსებობდა დიდი ქალაქი.

ყოველივე ზემოთქმული, ვფიქრობთ, მიუთითებს რომელიდაც, ჯერჯერო-
ბით ჩვენთვის უცნობი დასახლებული პუნქტის არსებობაზე ისკურია-ისკაურა-
კურსი-სკურჩის მიდამოებში.

ჭულნარა კიკნაძე

ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის
უმცროსი მეცნიერი თანამშრომელი

კოჯრის ბანძი

კოჯორში, სკოლა-ინტერნატის ეზოში, მიწის სამუშაოების დროს აღმოჩნდა ღრმად დაფლული განძი. იგი შედგებოდა სპილენძის ოთხი თევზისა და ერთი თასისაგან. 1963 წელს განძი გადაეცა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ფეოდალური ხანის განყოფილებას.

ქიმიური გაწმენდის შემდეგ ყველა ჭურჭელზე აღმოჩნდა მხედრული წარწერები.

თევზები შეიძლება ითქვას, ზუსტად ერთმანეთის გამეორებას წარმოადგენენ. ისინი მხოლოდ ზომებით და წარწერის შინაარსით განსხვავდებიან. ამი-

კოჯრის განძი

ტომ ვაკუაცილებით მხოლოდ ერთი თევზის დაწვრილებითი აღწერით. წარწერათა შინაარსს კი ცალკე-ცალკე განვიხილავთ.

თევზი სპილენძისაა, ღრმა და ვიწრო პირიანი. ბრტყელ ძირზე. ცენტრში სიძიძის წერტილია აღნიშნული, რომელსაც ირგვლივ მცირე დიამეტრის მქონე წრე შემოუყვება. ჭურჭელი დამზადებულია სპილენძის ერთი თხელა ფურცლისაგან ქედვით, რასაც მოწმობს თევზის გარე პირზე შერჩენალი ქედვისა

იარაღის კვალი. თეფში მოკალული ყოფილა. კალა ზოგ ადგილას აქვს შერჩენილი. ტურქული სადაა.

ორ თეფშს, რომლებიც ზომით ტოლები არიან გარე პირზე დაყვება სამა სიტყვისაგან შემდგარი მხედრული წარწერა. იგი კარგადაა დაცული. ქანწილით იწყება, განკვეთილობის ნიშნად ერთი წერტილი იხმარება, მესამე სიტყვა ასო-ნაკლულია — ერთ თეფზე დაწერილია „ვტნგ“ მეორეზე კი „ვახტანგ“. დაკლებული ასოების აღდგენით წარწერა იკითხება ასე „ქ. მეფე ვახტანგ“.

დანარჩენი ორი თეფში შედარებით მცირე ზომისაა (I პირის დმ. — 18 სმ. II პირის დმ. — 20 სმ.), წარწერა მათაც გარე პირზე დაყვება. მისი შინაარსი: „ქ. მეფე. ბაქრ. ამ წარწერის მეორე სიტყვა „ა“ ნაკლულია, განკვეთილობის ნიშნად წერტილია ნახმარი.

განჩან მხებუთე ტურქული სპილენძის თასია, საკმაოდ ღრმა, პარშეკრული, მრგვალმუცლიანი, ძირშედრმავებული ქუსლით. თასის ცალკე ნაწილების — ქუსლისა და ტანის ერთმანეთთან შეერთებისას გამოყენებულია მირჩილევა. თასი ტეფვითაა დამზადებული. სიმაღლე — 8,2 სმ.

ვახუშტი ბატონიშვილის თეფშის ფრაგმენტი წარწერით

ტურქულს გარე პირზე დაყვება ორი ამოღარული ხაზი და ერთსტრიქონიანი წარწერა, რომელიც დროთა ვითარებას გადაუშლია. წარწერა ოთხი სიტყვისაგან შედგება. პირველი სიტყვა ქანწილია, დამახასიათებელი საერთოდ ძველი ქართული წარწერებისათვის, თუმც იგი ყოველთვის არ არის სავალდებულო. ზოგჯერ ქანწილის ნაცვლად წარწერას ჯვარი უზის წინ. წარწერას მეორე სიტყვა არ იკითხება. შემდეგი სიტყვა დაქარაჯმებულია, ორი ასო „ვ ს“ და ბოლო სიტყვა „ხარ“. მთლიანად წარწერა ასე წარმოგვიდგება: „ქ... ვს ხარ“. შესაძლოა წარწერის შინაარსი მიუთითებდეს იმაზე, თუ ვის ეკუთვნის თასი. ჩვენს ხელთ არსებულ მასალების მიხედვით ტურქლის კუთვნილება ან ნათესაობითი ბრუნვით გადმოცემა — მაგ. „გვიორგი სააკაძისა და შიოშისა არის“, „ქაიხოსროს შვილის დარეჯასი“ ან კიდევ პატრონის ვინაობა სახელობითშია მოცემული „მეფე ვახტანგ“, „თეკლა ბატონიშვილი“ და სხვა. ყველა შემთხვევაში ტურქულზე პატრონის სახელია მოხსენებული. აღნიშნულ თასზე კი პატრონის სახელი არ ჩანს. წარწერა აქ შეიძლება გამოხატავდეს დღევარძელობას და იგი ასე წარმოვიდგინოთ: „ქ იხარე ვის (ი) ხარ“.

ჩვენს მიერ აღწერილ განსწ ბარ შეიძლება დავამოროთ თეფში, რომელიც ფორმით, მასალით, დამზადების ტექნიკით, ზომით და წარწერათა ხასიათით კი-ჯორში აღმოჩენილი ტურქლის ანალოგიურია. თეფში ქუთაისის ისტორიულ მუზეუმშია დაცული. წარწერა გვაუწყებს, რომ იგი ვახუშტი ბატონიშვილის

საკუთრებაა. კოჯრის თეფშებთან ერთად, ეს უკანასკნელიც, თავის დროზე, ვახტანგ VI საჰურტულეს ეკუთვნოდა.

თეფშს გარე პირზე დაყვება ქანწილიანი მხედრული წარწერა: „ვახტანგ-შვილი: ვახუშტი“. წარწერაში მეორე და მესამე სიტყვა „ა“ ნაკლულია, განკვეთილობის ნიშნად ორი წერტილია ნახმარი.

როგორც წარწერა გვამცნობს, თეფში ეკუთვნის ვახუშტი ბატონიშვილს, ვახტანგ VI მეორე შვილს, ცნობილ საზოგადო მოღვაწეს და ქართველ მეცნიერს.

რა გზით მოხვდა ვახუშტი ბატონიშვილის თეფში ქუთაისში, არ ვიცით. ცნობილია, რომ ვახუშტი იმერეთში ორჯერ იყო. ერთხელ 1717 წელს, როდესაც მან გიორგი აბაშიძის ასული — მარიამი შეირთო ცოლად, მეორედ კი 1720 წელს. როდესაც იგი ვახტანგ VI გაუგზავნია ლაშქრით, რათა დახმარებოდა ალექსანდრე გიორგის ძეს ი. გამეფებაში. შესაძლოა, ვახუშტიმ აღნიშნული ჭურჭელი წაიღო იმერეთში.

ამგვარად, ზემოთ აღწერილი სპილენძის ჭურჭელი ეკუთვნის ერთი ოჯახის წევრებს: ვახტანგ VI, მის შვილებს ბაქარს და ვახუშტი ბატონიშვილს, ეს კი საშუალებას გვაძლევს ჭურჭლის დამზადების თარიღი მიახლოებითი სიზუსტით მივსც დავადგინოთ.

თარიღის დადგენისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს აღნიშნულ თეფშებზე მოთავსებულ წარწერებს. სავსებით ზუსტად შეიძლება დათარიღდეს ბაქარისეული თეფში, რომლის წარწერა ბაქარს მეფედ იხსენიებს, იგი კი მეფობდა 1717—1719 წლებში, ე. ი. თეფშიც ამ წლებშია დამზადებული. ვახუშტი ბატონიშვილის თეფშიც ამ პერიოდს უნდა ეკუთვნოდეს, რადგან 1720 წელი არის ის უკანასკნელი თარიღი, როდესაც შეიძლება ჭურჭელი იმერეთში მოხვედრილიყო. ვახტანგ მეფის წარწერიანი თეფშიც დაახლოებით ამავე ხანებში უნდა იყოს დამზადებული. 1704—1712 წწ. ვახტანგი ქართლის გამგებელია, 1712—1719 წწ. იგი ისპაჰანშია, ხოლო 1719 წ. ვახტანგი ქართლის ფაქტიური მეფე ხდება. თეფშიც ამ ხანებში უნდა იყოს დამზადებული, რადგან 1724 წ. ვახტანგ VI შვილებით — ბაქარით, ვახუშტით, გიორგით და ოჯახის სხვა წევრებით რუსეთს გაემგზავრნენ.

ზემოთ აღწერილი ხუთივე თეფშის ერთმანეთთან ძალზე დიდი მსგავსება (ფორმების ზუსტი განმეორება, დამზადების ტექნიკა, წარწერათა ხასიათი) აგრეთვე ისიც, რომ ჭურჭელი ერთი ოჯახის წევრს — ვახტანგ VI და მის შვილებს ეკუთვნის. გვაფიქრებინებს, რომ ისინი ერთი ხელოსნის მიერ არის დამზადებული. დაახლოებით ერთი დიამეტრი დროს, მე-18 საუკუნის I ნახევარში, უფრო ზუსტად კი 1717—1724 წლებში.

განძის კოჯორში აღმოჩენა შემთხვევითი არ უნდა იყოს. კოჯორი ძველთაგანვე ითვლებოდა ქართველ მეფეთა საზაფხულო სავანედ. ი. ა. გულდენშტედტმა 1771-72 წ. წ. საქართველოში მოგზაურობის დროს, თავის დღიურებში ჩაწერა: „მეფეები წინათ, ზაფხულობით, იდგნენ მთაზე კოჯორთან, რადგან იქ სიციხეები ნაკლებია... ახლა რეზიდენციას სხვა მიზეზების გამო არ სტოვებდნენ“. („გულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში“ ტ. I. გვ. 93).

აკად. ნ. ბერძენიშვილმა ტოპონიმიკური მასალის საფუძველზე მოგვცა კოჯორის ციხის და, საერთოდ, თბილისისპირა მიდამოების ისტორია.

უძველეს დროიდან თბილისის ირგვლივ მრავალი „აგარა“ იყო: კრწანისი,

შინდისი, კოჯორი, ტაბახმელა და სხვ. ამათგან სახელი „აგარანი“ შერჩა ქალაქის სამხრეთით მდებარე იმ სოფლებს, რომელთაც „აგარის“ როგორც საზღვებულო სადგურის (საბა) სახელი შეეფერებოდა. „აგარანი“ მოხერხებულად დაეჭრო გზაზე მდებარეობდა და ამ გზაჯვარედინზე იდგა აგარათა ციხე აგარათა ციხე და მისი მიდამოები საუკუნეთა მანძილზე მეფისა და მალაღაწრის წარმომადგენელთა საზღვრულ სადგომი ყოფილა (ნ. ბერძენიშვილი — „ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან“. მიმოხილველი, II).

ბასილი ეზოსმოძღვარი იხსენიებს აგარათა ციხეს, სადაც დასწრელებული თამარ მეფე ნახევარი წლით სამეფო კარით დასახლებულა. „ისრაფდეს და მუნ წარიყვანეს კუბოთავე და დიდად გაძნელდა სენი იგი უწყალო. და კუალად წარიპოყვანეს აგარათა ციხეს“... თამარი ამ ციხეში გარდაიცვალა.

შემდგომ საუკუნეებში დაბებმა დაკარგეს აგარათა ძველი მნიშვნელობა და ისინი თავთავიანთი სახელებით (კოჯორი, ტაბახმელა, შინდისი და ა. შ.). მოიხსენიება. XV საუკუნიდან აგარათა ციხე უკვე კოჯრის ციხედ იწოდება.

XIII—XVII საუკუნეებს შორის აქ ზაფხულობით მეფეთა დგომის ტრადიცია დიდი ხნით შეწყვეტილა და მხოლოდ მე-17 საუკუნეში როსტომ მეფეს განუახლებია. ვახუშტი აღნიშნავს, რომ კაბენის მონასტრის სამხრეთით არის ციხე „კოჯრასა თხემსა ზედა კლდისასა. ამ ციხის სამხრით არს სასახლე მეფისა კოჯორი. აღაშენა პო მეფემან როსტომ უმეტესა ეა მეფემან გიორგიმ და ედ მეფემან ვახტანგ. დგებოდნენ ზაფხულს მეფენი“.

კოჯრის საზღვრულ სასახლეში 1721-22 წლებში ვახტანგ VI მოართევს ყაენისაგან გამოგზავნილი საპატიო ნიშნები და სამხრეთ აზერბაიჯანის სპასპეტობა უბოძეს.

როგორც ჩანს, XVII—XVIII საუკუნეების პირველ მეოთხედში კოჯრის სასახლეში ცხოვრება მიმდინარეობდა. სასახლის კარზე არსებობდა საჭურჭლე, რომელსაც ნეჭურჭლეთუხუცესი განაგებდა. მას თავის მხრივ ჰყავდა, ქვეშევრდომები — მეხელადეთუხუცესი. მეჯამეთუხუცესი და სხვ., რომელთაც სხვადასხვაგვარი ჭურჭელი (მასალა ან თუ დანიშნულების მიხედვით) ებარათ.

ძველი ქართული ჭურჭელი კი მრავალფეროვანი იყო მასალის მიხედვით: ჭურჭელი ოქროსი, ვერცხლის, სპილენძის, კეცის, ხისა თუ მინისა. სამეფო ჭურჭელი ორ ძირითად ჯგუფად იყოფოდა: 1. ჭურჭელი ოქრო-ვერცხლისა, მეჯლისისანი და 2. ჭურჭელი უვერცხლო — ყოველდღიური სახმარი. „ყოველ კულტურულ ყოფა-ცხოვრებაში ოდნავ მაინც შეძლებულ ადამიანს თავისი სამსახურებელ-ჭურჭლეულის მარაგი ორ მთავარ ჯგუფად უნდა ჰქონოდა დაყოფილი და ასევე იყო ძველ საქართველოშიც. როგორც კერძო მეურნეობაში, ასევე სამეფო მეურნეობაშიც“ (ივ. ჯავახიშვილი. მასალები საქართველოს მატერიალურ კულტურის ისტორიისათვის, II, გვ. 45). ოქრო-ვერცხლის ჭურჭელი „ნიადაგ“, ე. ი. ყოველდღე არ გამოიყენებოდა და „შეკრული საღაროში ძევს“ (8 § 17). ხოლო ყოველდღე სახმარი ჭურჭელი სპილენძის, „სამზარეულო კარავშია“ შენახული და მას მეჯამეთუხუცესი განაგებდა. „მეჯამეთ-უხუცესისა ხელთ არის. უვერცხლო ჭურჭელი სპილენძისა და შეშისა“ (ხელმწიფის კარის გარიგება, § 13). ერთ-ერთი ასეთი მეჯამეთ-უხუცესი განაგებდა ვახტანგ მეფის დროს კოჯრის სასახლის კარზე „კარავ“ ანუ მოძრავ სამზარეულოს და ებარა სამეფო კარის უვერცხლო ჭურჭელი სპილენძისა. ამ ჭურჭელთა რიგს მიეკუთვნება ზემოთ აღწერილი განძიც.

ამჟამად, დასავლეთის ფასადის ნაწილი ჩრდილოეთის გალერეის ფარგლებში თითქმის მთლიანად დანგრეულია და ბაზილიკის ძირითად კორპუსს გაუჩნდა გვიანი შეკეთების დროს ნახევრად აგურით შეკოწიწებული ჩრდილო-დასავლეთის კუთხე, რომელიც ძველად მას არ ჰქონია. (ნახ. 1, 2 და 3).

დასავლეთის ფასადს აქვს კიდევ ერთი თავისებურება. მისი ქვედა ნაწილი 32 სმ-ით უფრო განიერია ზედაზე. გაგანიერების ზედა ხაზი პორაზონტულია. ბაზილიკის მთავარ კორპუსის ჩრდილო კუთხესთან მისი სიმაღლე უდრის 30, სამხრეთის კუთხესთან კი — 150 სმ. ჩრდილოეთის გალერეის ფარგლებში, სადაც დანგრეულია მთლიანად დასავლეთის კედელი და გაგანიერების ზედა ნაწილი, კარგად ჩანს ამ უკანასკნელის წყობა, ამოყვანილი უხეშად შესწორებული ქვებით, რიგების პორაზონტალობის დაცვით. ძველის ამ ნაწილში იგი მთლიანად ძველია და მისი ხასიათი კარგადაა შენახული. გაგანიერების დანარჩენი ნაწილის წყობა საფუძვლიანადაა შეკეთებული და „მოწესრიგებული“ ახალი ქვების დამატებით, და ნაკერების ამოღესვით.

დასავლეთის ფასადს აქვს კიდევ ერთი საფეხური. რომლის წყობა თვით ძველის წყობასთან გადაბმული არ არის. ის მიჰყვება მიწის დონის დაქანებას ფასადის ერთ ბოლოდან მეორემდე. მისი დიდრონი გათლილი ქვები ყვეთელი ფერისაა და განსხვავდება ძველის წყობის მწვანე ქვისაგან. მისი გვიანი წარმოშობა აშკარაა. რაც შეეხება კედლის გაგანიერებას, არც მისი დანიშნულება და არც მისი შექმნის დრო ცნობილი არ არის. 1967 წ. ძველზე დაწყებულ საერკომ-ტო-სარესტავრაციო სამუშაოებთან დაკავშირებით, რომლებიც ითვალისწინებდნენ სიონის დასავლეთ კედლის დანგრეულ ნაწილის აღდგენას, დაისვა საკითხი ამ კედლის თავდაპირველი აღნაგობისა და სახის დადგენის შესახებ.

ძველის გახსნამ და შესწავლამ საკმაოდ მოულოდნელი სურათი მოგვცა.

დასავლეთის კედლის მარცხენა ბოლოს ჩრდილოეთიდან შერჩენილი აქვს ცოკოლის ერთი საფეხური და წყობის ორი არასრული რიგი. ცოკოლის მარჯვენა განაპირა ქვის სიგანე სულ 30 სმ უდრის. დასავლეთის კედლის სიბრტყიდან, ეს ქვა დაახლოებით 20 სმ გამოდის. მისი დასავლეთის სიბრტყე უსწორმასწოროა. წყობის პირველი რიგის მარჯვენა ქვასაც დასავლეთის სიბრტყე ცერადა აქვს ჩაჭრილი, როგორც ჩვეულებრივ რიგით ქვას. ე. ი. არცერთი მათგანი თავდაპირველად არ ყოფილა განკუთვნილი კუთხის შესაქმნელად და მხოლოდ მეორე რიგის მარჯვენა ქვა წარმოადგენს ნამდვილ კუთხის ქვას, ორი მეზობელ სუფთად გათლილის გვერდით.

დასავლეთიდან ცოკოლს საერთოდ გავრძელება არა აქვს. აქვე წყდება საძირკველის წყობაც, ხოლო კედლის პირველი რიგის „კუთხის“ ქვის გვერდზე კი დევს დიდი, ოდნავ შესწორებული მოთეთრო ქვა, რომელიც ამ ძველზე მხოლოდ საძირკველებში იხმარება. ამის შემდეგ იწყება კირის ხსნარით შექმნილი საძირკველის ზოლი, რომლის სიგანე კედლის გაგანიერების ტოლია (32 სმ.), სიღრმე 0,5; ხოლო სიგრძე 5,7 მ.

დასავლეთის კედლის გაგანიერებას სამხრეთის ბოლოშიც აქვს ასეთივე საძირკველი. სიგრძით 3,6 სმ.

ამ საძირკველის უკან კი, კედლის ძირითად სიბრტყეში მოჩანს ძველისათვის ჩაუღლებრივი, თეთრი ქვით ნაგები საძირკველი, რომელიც ბევრად უფრო ღრმად ჩადის. ვიდრე გაგანიერების საძირკველი.

ბაზილიკის მთავარ კორპუსის ფარგლებში კი ძირითადი საძირკველი უფრო-
განეირია, 15—17 სმ. ვიდრე ჩრდილოეთის გალერეის და სამხრეთის კარიბჭის
ფარგლებში, და გაგანიერების წყობა თავისი ნახევარი სიგანით უფროდნობა მას.
ასეთი კონსტრუქცია კი მხოლოდ მაშინ იქნებოდა მყარი, თუ გაგანიერებულ-
ნაწილი მჭიდროდ იქნებოდა დაკავშირებული კედლის ძირითად მასივთან ე. ი.
ერთდროულად იქნებოდა მასთან ამოყვანილი.

აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ძეგლის შიგნით იატაკის დონე 125 სმ-ით
უფრო დაბლა მდებარეობს, ვიდრე იწყება საძირკველის წყობა გარედან.

იქმნება ისეთი შთაბეჭდილება, თითქოს თავდაპირველად ხუროთმოძღვარს
განზრახული ჰქონდა კიდევ ერთი სათავსოს (ნართექსის?) აგება დასავლეთი-
დან. მაგრამ, მშენებლობის დასაწყისშივე, მისი აგება შეუწყვეტია და ბაზილი-
კის მთავარ კორპუსისა და ნართექსის შორის მდებარე შუა კედელი, დასავლეთის-
ფასადად გამოუყენებია. ამ შეწყვეტილ მშენებლობაზე თითქოს მოწმობს ბა-
ზილიკის ჩრდილო-დასავლეთის ცოკოლის ჩამოტეხილი ნაპირი და კუთხეში ნახ-
მარი რიგითი ქვა. მაგრამ ფასადისათვის ჩვეულებრივი ცოკოლის მოსაწყობად
უკვე ჩაყრილ საძირკველის სიგანე საკმარისი არ აღმოჩნდა. ამავე დროს არც თეი-
თონ კედლის სიგანე იყო საკმარისი ფასადის კედლისათვის. კედლის გაგანიერება
უნდა წარმოადგენდეს საკმაოდ მოუხერხებელ ცდის შედეგს მშენებლობაში შე-
ტანილ ცვლილებებით გამოწვეულ სიძნელეების გადალახვისა.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ჩრდილოეთის ბოლოში გაგანიერების წყობა თავ-
დაპირველი უნდა იყოს. მისი წყობის რიგები გადადის სამხრეთის ფასადზე,
მიუხედავად იმისა, რომ ამ უკანასკნელს გაგანიერება არა აქვს.

როგორც ზონდაჟმა გვიჩვენა, ამ ფასადის ერთ-ერთი ქვა (X) შედის წყობის
სიღრმეში 63 სმ-ით, რაც ძეგლის აგების შემდეგ საეჭვოა რომ მომხდარიყო.

საფიქრებელია, რომ ძველათაც მიწის დონე ძეგლის დასავლეთით უფრო
მაღალი უნდა ყოფილიყო სხვა მხარეებთან შედარებით და ფარავდა როგორც-
დაუმთავრებელ კედელს, ისე გაგანიერების საძირკველს.

საშენი ქვები ძველ საქართველოში

საქართველო ქვის ხუროთმოძღვრების კლასიკური ქვეყანაა. საქართველოს საშენი და მოსაპირკეთებელი ქვების მარაგითა და მრავალფეროვნებით საბჭოთა კავშირში ერთ-ერთ პირველი ადგილი უჭირავს. გადაჭარბებული არ იქნება თუ ვიტყვით, რომ საუკუნეთა მანძილზე ქართული არქიტექტურის მაღალი დონე საშენი ქვების სიუხვითა და მრავალფეროვნებითაც აიხსნება. ქვის მხატვრულმა დამუშავებამ გაამდიდრა ქართული ხელოვნება საუცხოო ნიმუშებით, რომელნიც ფორმით კლასიკურობის მწვერვალამდე აღწევენ, ხოლო წარმოშობით უაღრესად ხალხური და ეროვნულნი არიან. ქვის ჭრის ძველი ქართველი ოსტატები ითვისებდნენ ქვის თვისებებს: მათ სიმკვრივეს, გამძლეობას, გამოფიტვის პროცესებისადმი წინააღმდეგობის უნარს, ქვების დამუშავების სიადვილეს. ძველ საქართველოში არქიტექტურული დეტალებისათვის ქვებს ჭრიდნენ „ისე ფაქიზად, წმინდად... თითქოს ეს მორთულობა დანიშნული ყოფილიყო არა არქიტექტურული შემოკებისათვის, არამედ ყველაზე ძვირფასი და ლამაზი სურათის წარმოსათვის“ (პ. უფროვა). საშენი ქვების შერჩევამი ერთი რამ არის საყურადღებო: მისწრაფება ღია ელფერის, თბილი ტონის, მოსაპირკეთებელი ქვებისადმი. თუ ცოკოლი მუქი ფერის ქვითაა ნაგები, შენობის ზედა ნაწილები, არქიტექტურული ელემენტები მეტწილად, შეძლებისდაგვარად, ღია ფერის უფრო თბილი ტონის ქვებითაა შესრულებული. ძველ საქართველოში სხვადასხვა ფერის ქვას იყენებდნენ „არა კონტრასტების, არამედ თბილი ტონალობის, გადასვლების აკვარელური სურათის შესაქმნელად“ (აკად. გ. ჩუბინაშვილი).

საქართველოში შუა საუკუნეების არქიტექტურის მრავალი ძველი ადგილობრივი, ნაგებობათა მიდამოებში გაერცვლებული, ქვებითაა ნაგები. (ბზიბის ტაძარი, ბეღია, ცაიში, ნოქალაქევი, შემოქმედი, კაცხი, გელათი, მოწამეთა, ბაგრატიის ტაძარი ქუთაისში, სავანე, ლარგვისი, აკურთა, დმანისი და სხვ.

მკვრამ შუა საუკუნეებში საშენი მასალის გადატანა შორი მანძილიდანაც ხდებოდა. მცხეთის სვეტიცხოვლისათვის საშენი ქვები მეტწილად ძველიდან არის მოტანილი (ადგილი „ნადარბაზევი“), ნაწილობრივ ალგეთიდან: თბილისის სიონის ტაძრისათვის ქვა მოტანილ იქნა ბოლნისიდან; ატენის სიონისათვის — სოფ. უგებრიდან; ნიქოზის ეკლესიისათვის — ქვასათალიდან და ა. შ.

მშენებლობის ადგილზე საშენი ქვების მიტანა არსებითი საკითხი იყო ყოველთვის. მრავალი წერილობითი წყაროა დაცული შუა საუკუნეებში საშენი ქვების გადატანის შესახებ. ძველ საქართველოში განსაკუთრებით მთიან რაიონებში ცნობილი იყო სპეციალური მარხილი ქვების გადასატანად. (თურში-მთიულეთში. ძიგლივაი — აჭარაში და სხვ.).

ქვემოთ მოცემულია ცნობები იმ ქვებზე, რომლებმაც დღემდე თითქმის უცვლელად მოვატანეს შუა საუკუნეების ქართველ ხუროთმოძღვაროა ჩანაფიქრები:

ბ ა ზ ა ლ ტ ი. — აღმოსავლეთ საქართველოში შუა საუკუნეებისათვის, გა-

საკუთრებით საკულტო და ნაწილობრივ სხვა სახის ნაგებობათათვის, ანდუზიტ-
თან ერთად ბაზალტი შეიძლება ჩავთვალოთ უნივერსალურ საშენ ქვად. ძველ
ქართულში ბაზალტს ჭეო ეწოდებოდა (რ. ერისთავი), საქართველოში საშენად
გამოყენებულია შავი ფერის მკერავი ფოროვანი, მუქი ნაცრისფერი, ნაცრისფერ-
ფოროვანი ბაზალტი, ზოგ სახესხვაობას მომწვანო ფერი გადაჰკრავს სამხრეთ-
საქართველოში ბრინჯაოს ხანის მეგალითურ ნაგებობათათვის ძირითადად ბა-
ზალტებია გამოყენებული. შუა საუკუნეებში ქართლში, სამხრეთ-საქართველო-
ში ძირითად საშენ ქვას ბაზალტი წარმოადგენდა. ამ ქვითაა ნაგები ქალაქი-
სიმანგრეები — სამშვილდე და დმანისი, ბაზალტითაა აშენებული მრავალი ეკ-
ლესია, მონასტერი და სხვ. ნაგებობანი (რუსი, ნიქოზი, თირი, ერედვი, ხერთვი-
სი, ალანძა, დრიანეთი, დმანისი, ნადარბაზევი, ფია, ჩხიკვათა, ვარძია, შემოქმე-
დი და სხვ.). ბაზალტებისაგან ამზადებდნენ სახურავ ფილებს, პროფილირებულ
ქვებს. ძველ თბილისში ძირითადი საშენი ქანი იყო „ალგეთის ქვა“ — ბაზალ-
ტი. ამჟამადაც თბილისში მონუმენტურ ნაგებობათა ცოკოლებისა და ხშირად
პირველი სართულის მოსაპირკეთებლად ბაზალტია გამოყენებული.

ანდუზიტო. ეს ქვაც მშენებლობისათვის მეგალითური კულტურის
დროიდანაა ნახმარი. ნაცრისფერთან ერთად გამოყენებულია იასამნისფერ-მო-
ყავისფრო, იისფერი, მოწითალო და სხვა ელფერის ანდუზიტები. ანდუზიტებით
ან ანდუზიტ-დაციტებოთაა ნაგები ქართული ხუროთმოძღვრების მრავალი ძეგ-
ლი (საფარა, ზარზმა, ვალე, საყუნეთი, ქარზამეთი, გაგეთი, უდე, სხალთა, სა-
ბაწმინდა და სხვ.). მოხევეები ანდუზიტს კეცის ქვას უწოდებენ. ანდუზიტის სა-
ბადოს — საკეცეთს. ხევში ამ ქანითაა ნაგები გერგეტის სამება, ხევის სიონი,
არშის ციხე და მრავალი სხვ.

ტუფი. როგორც მოსაპირკეთებელ ქვას, ტუფს ძველ საქართველოში
დადი გამოყენებდა ჰქონდა. მას ამჟამადაც ფართოდ იყენებენ. თქმამის ტუფს უძ-
ველესი დროიდან ხმარობდნენ საშენად და საფლავის ქვებად. ამ ტუფის ბრექ-
ჩიისებრი სახესხვაობა ნახმარია მცხეთის სვეტიცხოველის გუმბათისათვის. მემა-
ტიანე მას „მწვანე პორფირს“ უწოდებს. სოფ. სკრაში ადგილ „მადნისიდან“ იის-
ფერ ანდუზიტურ ტუფს შორეული დროიდან ხმარობდა მოსახლეობა, ამ ტუფი-
დან დამზადებული ფილებითაა დახურული ატენის სიონი. მარნეულის რაიონის
ხუჯაბის ეკლესია (XIII ს.) მოპირკეთებულია იისფერი ფოროვანი ტუფით. ყვი-
თელი ტუფითაა მოპირკეთებული სამშვილდის ტაძარი, თეთრი წყაროს ეკლესია,
ანდუზიტური ტუფებოთაა მოპირკეთებული ზედა ვარძიის ეკლესია (X—XI სს.),
ნაწილობრივ ზარზმის ტაძარი, საფარა. ძვირფასი დეკორატიული თვისებებით
ხასიათდება ბოლნისის ოქროსფერი ტუფი. ბოლნისის ტუფის საბადო მუშავდებო-
და ჯერ კიდევ ადრეულ შუა საუკუნეებში. ამას მოწმობს ამ რაიონის მრავალი
არქიტექტურული ძეგლი. 1710 წელს ამ ტუფით მოუპირკეთებია თბილისის
სიონი ვახტანგ მეექვსეს, რასაც გვიდასტურებს ტაძრის ჩრდილო კედლის წარ-
წერა. ამჟამად ეს ტუფი საუკეთესო მოსაპირკეთებელ ქვას წარმოადგენს. ბოლნი-
სის ტუფითაა მოპირკეთებული თბილისში იმელ-ის შენობის წინა ფასადი, მთავ-
რობის სახლი, ნახშირტრესტის შენობა და სხვ.

კირქვა. შუა საუკუნეებში დასავლეთ საქართველოსათვის კირქვა წარ-
მოადგენდა უნივერსალურ საშენ ქვას. საქართველოში ეს ქვა ანტიკური დრო-
იდანაა მშენებლობაში გამოყენებული (ძველი სევასტოპოლისი). ამ ქვითაა მო-

პირვეთბული გელათი, ბაგრატის ტაძარი ქუთაისში, უქიმერიონი, მწვანე ყვავილა, ნიკორწმინდა, უბისი, კაცხი, გეგუთი, ნოქალაქევი, მარტვილი, ცაიში, ლიხნი, ბიჭვინთა და მრავალი სხვ. მოსაპირკეთებლად მეტწილად მოყვითალო მარცვლოვანი რბილი კირქვა ნახმარი (გელათი, ბაგრატის ტაძარი, ცაიში, ტარა ონი), სვანის მცირე ზომის ვკლესია (XI ს.) აგებულია მოყვითალო ფერის ნიკორიანი კირქვით, ხოლო ლიხნის ტაძარი (XI ს.) კავერანოზული მოყვითალო კირქვით. ხშირად ნახმარი თეთრი და ნაცრისფერი კირქვები. ამჟამად გელარის ნაცრისფერმა და ვარდისფერმა კირქვებმა ფართო გამოყენება პპოვა ჩვენი რესპუბლიკის მშენებლობაზე. კირქვა იყო და დღემდე რჩება ერთ-ერთ საუკეთესო მოსაპირკეთებელ ქვად.

ქვიშა-ქვა. ანტიკური დროის მცხეთის, ვანის, ნაგებობათა მეტი ნაწილი აგებულია სხვადასხვა მინერალოგიური შედგენილობის ქვიშა-ქვებით. მცხეთის ყვარი (568—604) ნაშენია მუქი-მოყვითალო, მოწითალო იასამინისფერი წვრილმარცვლოვანი ქვიშა-ქვებით. ქვის გამძლეობაზე მიგვიითიუბს ის ფაქტი, რომ კედლის ზედაპირსა და ორნამენტს გამოფიტვისაგან ძლიერ მცირე ცვლილება განუცდია. ატენის ხეობაში ატენის სიონიდან (VIII ს.) დაწყებული თანამედროვე ტრანსფორმატორის კომპლექსამდე ყველა ნაგებობა ღია ყვითელი ფერის წვრილმარცვლოვანი ქვიშა-ქვითაა აგებული. მცხეთის სვეტიცხოვლის (1010—1029 წ. წ.) ყველა ფასადი ქვიშა-ქვას წარმოადგენს: ქართლის რაიონებში ხშირად გამოყენებული საშენად ღიაყვითელი, მოწითალო და ნაცრისფერი ქვიშა-ქვა: სამთავისი, წრომი, თიღვა, ხცისი, წვიმოეთი, წინარეხი, სამწვერისი, ოქონა, ქვემო ძაღინას, ქვემოქალის კომპლექსი, სურამის ციხე, ქსნის ერისთავების სასახლე — ლენინგორში, თბილისში მეტეხას ვკლესია (1278—1289 წწ.) დასავლეთ საქართველოში: ილორი, ბეღია, მოქვი, წალენჯიხა და სხვ.

ტრავერტინი ანუ კირქვის ტუფი თეთრი ან მოყვითალო ფერის არაპრეპირი ფორიანი ქანია. ძველ საქართველოში ეს ქვა ფართოდ იყო გამოყენებული. ტრავერტინი ქართულად რამდენიმე სახელწოდებას ატარებს: აღმოსავლეთ საქართველოში მას შირიშსა და დაჭვრეტის ქვას უწოდებენ. დასავლეთ საქართველოში — სპონტიკს, სპონდიონს, სვანურად — სპენდის უწოდებენ, ხოლო ფშაველი კირქვის ტუფს — მატალა ეწოდება. ტრავერტინი როგორც საშენი ქვა ჯერ კიდევ VI საუკუნის არქიტექტურულ ძეგლებში გვხვდება, განსაკუთრებით კახეთის რაიონებში (ცხრაკარა, ახმეტა, გორიჯვარი, ნეკრესი, კონდამიანი). ცხრაკარას მონასტრის ბაზილიკაში, არა მარტო გარეთა კუთხეები, არამედ შინაგანი ნაწილებიც: ტროში, იმპოსტი, თალი და სხვ. მთლიანად მოყვითალო ფერის შირიშის ქვისაა. ზოგჯერ ძეგლის კედლები მთლიანად ამ ქვითაა ნაკვები: რაჭაში — გორას უბანი, კლდის უბანის რაკეთი, ღვიარა, ხიშში, ჯოისუბანი, აფხაზეთში — ქიაჩი და სხვ. სვანეთში გელსიებისათვის მხოლოდ ტრავერტინი არის ნახმარი; მთიულეთსა და ფშაველურეთში — ეს ქვა ფართოდ არის გამოყენებული საკულტო ნაგებობებში. ხშირად საცხოვრებელ სახლებსაც აგებდნენ ტრავერტინით. (ქართლი, ზემო-იმერეთი, რაჭა-ლეჩხუმი).

ფიქალი. ბუნებრივი ქვის ფიცრის „ფიქალის“ ცნება უძველესია ქართულ ენაში. იგი მოხსენებულია „ბიბლიის“ ქართულ თარგმანში. ეს ქვა ქართულში სიბისა და ასპიდის სახელწოდებებთან იყო ცნობილი. მოხვევები ფიქალს ქაჭის ქვას უწოდებენ. ხოლო სვანურად მას „კა“ ეწოდება. ფიქალი საქართვე-

ლოში ძლიერ გავრცელებული ქანია. მას, განსაკუთრებით მაღალმთიან რაიონებში, უძველესი დროიდან ჰქონდა გამოყენება, როგორც საშენ საკედლე და სახურავ ქვას. უძველესი დროიდან ხმარებულმა ქანმა ჩვენს ეპოქაშიც გამოყენება.

გვიგლინოთქანა

მ ა რ მ ა რ ი ლ ო. შუა საუკუნეების საქართველოში არქიტექტურული დეტალებისათვის ხშირადაა გამოყენებული მარმარილო. თეთრი მარმარილო იყო ნახმარი ცანდრიფშის (ამჟამად განთიადი, აფხაზეთი) ტაძრის პილასტრებისათვის არაუგვიანეს III ს., ქუთაისის ბაგრატიის ტაძარი ყოფილა „მარმარილოთა სპეტაკითა, წითლითა და ქრელითა და სვეტებითა მისითვე და ყოველთა შემკობილებათა სრული და ფრიად დიდი“; მარმარილოს სვეტები, კაპიტელები ამკობდა ბიჭვინთის, დრანდის მონასტრებს. მარმარილო უხმარიათ მოქვის ტაძრის, შემოქმედის ეკლესიის შემკობისათვის. ვახტანგ VI-ის მიერ თბილისში აგებული სასახლე შემკული ყოფილა „სარკითა და მოოქროვილი, დიდი მხატვრობითა, ლაქვარდითა და მარმარილოს კედლითა“ (ვახუშტი).

მარმარილოთი იყო შემკობილი ერეკლე II მიერ გადაკეთებული როსტომ მეფის სასახლე თბილისში, სადაც მარმარილოს ლომის ქანდაკების პირიდან შადრევნები ამოდიოდა. ეს სასახლე ცეცხლს მისცა ალა-მაჰმად-ხანმა 1795 წელს. ამჟამად ქართული მარმარილო ცნობილია არა მარტო ჩვენში, საზღვარგარეთაც.

რ ი ყ ი ს ქ ვ ა. ყველაზე ადვილ მისაწვდომ საშენ მასალას რიყის ქვა წარმოადგენს. დღემდე მოაღწია V—VI სს. რიყის ქვით ნაგებმა ძეგლებმა (კახეთი). რიყის ქვასთან ერთად ხშირად იყენებდნენ ნგრეულ ქვას, რომელსაც ყორე ქვასაც უწოდებენ.

ძველ საქართველოში, იშვიათი გამონაკლისით: ქალაქი-სიმაგრეები, ციხე-კოშკები, სიმაგრე-გალავნები, ეკლესია-მონასტრების გალავნები რიყისა და ნგრეული ქვით შენდებოდა, კახეთში კი ციხე-სიმაგრეები, სასახლეები, ეკლესიები, მონასტრები ძირითადად რიყის ქვითაა ნაგები. ამჟამად აღმოსავლეთ საქართველოში მშენებლობისათვის თლილ ქვაზე მეტად რიყისა და ნგრეულ ქვას იყენებენ.

ქართულ ხუროთმოძღვრებაში ქვა იყო და რჩება მთავარ მასალად მონუმენტურ ნაგებობათა ფასადების მოპირკეთებისა და არქიტექტურული მორთულობისათვის.

ისტორიულ წარსულში გამოყენებული ქვები უფრო ღრმა შესწავლას მოითხოვს.

სიმონ ბოლძვაძე

ს. ჭანაშვიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის განყოფილებას ხელმძღვანელი

ქართული კულტურის თვალსაჩინო მოღვაწე

მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში, რუსეთში აღზრდილმა მოწინავე ქართველმა ახალგაზრდობამ, აღმურვილმა რევოლუციურ-დემოკრატიული იდეებით, მალე აღმართა დიდი ხნის წინად დაკეცილი ქართული დროშა, შთაბერა მას ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის იდეა და წინ წაიძღვარა, როგორც ნიშანი ხალხის სოციალური და ეროვნული შეგნების გამოფხიზლებისა — ეროვნული ჩაგვრისა და ბატონყმობის წინააღმდეგ ბრძოლისა. ძველ საზოგადოებრივ ურთიერთობათა რღვევისა და ახლის ჩასახვის პერიოდში თავი იჩინა ხალხის ეროვნული თვითშეგნების თანდათანობითმა ზრდამ,

აღ. როინაშვილი

რამაც უზრუნველყო ქართული კულტურის დაცვა და განვითარება. ამ დიად მოძრაობაში ნეტად გულმხურვალედ ჩაება ერთი ღირსეული ქართველი გლეხი, რომელმაც მთელი თავისი სიცოცხლე ეროვნული კულტურის დაცვისა და წინსვლის საქმეს შესწირა; ეს იყო ფოტოგრაფი ალექსანდრე სოლომონის ძე როინაშვილი.

აღ. როინაშვილი დაიბადა 1846 წელს ქ. დუშეთში, ღარიბი გლეხის, მუნაგარის ოჯახში. მამა ადრე გარდაეცვალა და ბავშვის აღზრდის სიმძიმე მთლიანად დედას დააწვა. პირველდაწყებითი განათლება მიიღო ჯერ დუშეთის სასწავლებელში, ხოლო შემდეგ სამხედრო აღსაზრდელთა სკოლაში, ანანურში. სკოლაში გამეფებული აუტანელი რეჟიმის წყალობით ალექსანდრემ სწავლა ვერ გააგრძელა და შინ დაბრუნდა. დედამ იგი ქალაქ კავკაში წაიყვანა და მეწვრილმანე ვაჭარს მიაბარა. პატარა ალექსანდრე ბუნება ვაჭრობას ვერ შეეგუა, მალე თავი დაანება და თბილისში ჩამოვიდა.

თბილისში იგი ცნობილი ფოტოგრაფის ხლამოვის სახელოსნოში მიიღეს მოწაფედ. ნიჭიერი და შრომისმოყვარე ალექსანდრე რამდენიმე ხანში ხლამოვის მარჯვენა ხელი გახდა. დაახლოებით 1860—1865 წწ., როდესაც სრულიად დაუფულა ფოტოგრაფის ხელოვნებას მან, ხლამოვის დახმარებით გახსნა ფოტო-სახე-

ლოსნო. ალ. როინაშვილი, ალბათ პირველი ქართველი ფოტოგრაფი იყო. რომელმაც თავისი საკუთარი ფოტო-ატელიე დაარსა. ამ ფოტოგრაფიამ მალე სახელი წიხიხეკა. რამდენიმე ხანში ალ. როინაშვილმა დაიწყო ქართველ ქართველთა და მოღვაწეთა გადიდებულ სურათების გამოშვება, რომლებიც ხალხში წარსადგად ვრცელდებოდა. ეს პორტრეტები ყოველი გათვითცნობიერებული ოჯახის აუცილებელ ატრიბუტად იქცა. უკანასკნელ დრომდე ბევრ ოჯახში შეხვდებოდით, გრძელ გრეხილ ზონარზე დაკიდებულ, შოთას, ილიას, აკაკის და სხვათა სურათებს. ამ სურათებმა არა ერთსა და ორ თაობას შთაუნერგა ინტერესი და სიყვარული ქართული კულტურისა და მისი მოღვაწეებისადმი. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ალ. როინაშვილის ღვაწლი რუსთაველის პორტრეტის შექმნაში. მის ფოტოგრაფიაში შექმნილი, რუსთაველის სურათი ოთხმოცი წლის განმავლობაში შეეფარა ქართველი ხალხის წარმოდგენას მის უდიდეს მკლასზე.

ალ. როინაშვილმა დიდი ამაგი დასდო იმ თეატრის წინსვლის საქმეს, რომელმაც შემდეგ უდიდესი როლი შეასრულა ქართველი ხალხის ეროვნული თვითშეგნების ამაღლებაში. მან თავისი სახელოსნოს დარბაზი დიდი ხნით დაუთმო ახლად დაარსებულ, მუდმივ დასს რეპეტიციებისათვის.

1880 წლიდან იწყება ალ. როინაშვილის მეტად ნაყოფიერი მოგზაურობა ფოტო-აპარატით ხელში. დაახლოებით ერთი წელი იგი კახეთში მუშაობდა, იღებდა ისტორიულ და ხელოვნობრივ ძეგლებს, ხოლო 1881 წლიდან გადავიდა დალესტანში. რვა წლის განმავლობაში იმუშავა მან აქ, ფეხით შემოიარა მთელი დალესტანი, გადაიღო უამრავი ფოტოსურათი, შეკრიბა და შეისყიდა დიდძალი არქეოლოგიური, ნუმისმატიკური და ეთნოგრაფიული მასალა, შეისწავლა და აღწერა ადგილობრივ მცხოვრებთა ყოფა. ამ მოგზაურობათა დროს იგი ყოველთვის ეძებდა ქართული კულტურის კვალს — ნაგებობებში, ნივთებში, ზნე-ჩვეულებებში. თუ გავითვალისწინებთ ამ მთიან და მიუვალ მხარეებში იმდროინდელი გზების და ტრანსპორტის მდგომარეობას, მაშინ ადვილი წარმოსადგენი იქნება თუ როგორა წინააღმდეგობათა დაძლევა უხდებოდა მას. როგორც ჩანს, ჯერ კიდევ ხლამოვთან ყოფნისას აღეძრა მას დიდი სიყვარული სიძველეთა შეკრებისადმი და იგი არ განელებია მთელი ცხოვრების მანძილზე.

იმისათვის, რომ უკეთ წარმოვიდგინოთ თუ რა სიყვარულით და გატაცებით ემსახურებოდა ალ. როინაშვილი საქმეს, საჭიროდ მიგვანჩნია შემოკლებული სახით მოვიყვანოთ მისი წერილი ცნობილი ისტორიკოსის დიმიტრი ბაქრაძისადმი, დათარიღებული 1885 წლის 2 დეკემბრით:

.... დღეს ერთი თვეა რაც დავბრუნდი დალესტანში მოგზაურობიდან, სადაც თითქმის მთელი ზაფხული ვმოგზაურობდი და ბევრი კარგი ხედები გადავიღე. გარდა ხედებისა, დალესტანში მცხოვრებლებთან ვიყიდე ოცდაათამდენ ძლიერ კარგი და შესანიშნავი ნივთები... გიგზავნით ორ სურათსა, რომელნიც ადგილობრივ მე გამოვხატე. კუბაჩის ძველი მეჩეთის კედლებიდანა და რომელიც ნამდვილს ამტკიცებს, რომ ეს მეჩეთი ოდესმე ყოფილა ქრისტიანთა ეკლესია...

ბატონო დიმიტრი! ახლა ორიოდ სიტყვა მინდა მოგახსენოთ ჩემს მოგროვილ ნივთებზე და ჩემს განზრახვაზე. ამგვარ ნივთების შეძენა და შოპობა ისე მუხალისებდა და ისე მიყვარს, რომ თითქმის ყველაფერს ნაკლებულობას დიდის სიამოვნებით ავიტან ხოლმე ოლონდ კი შევიძინო და შევიმატო რამე ჩემ კოლექციასა. ამგვარი სასაათის წყალობით დღეს თითქმის ექვსასი ნაპერი ნივთი შევიძინე და

ვაპირებ მოძრავე მუზეუმის გამართვას. ამჟამად მუზეუმის შედგენა მისთვის განვიზრახე, რომ მიიღო ჩემი სიცოცხლის შემდეგ დაეუბნებოდა წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას; საიდანაც ექნება მუდმივი შემოსავალი თუ საქმეს კარგად აწარმოებს.

ამ წემს სიცოცხლეში კიდევ არ დავიშლი და შეძლებისდაგვარად ვეძებო, რომ ბლომად, შევმატო ძველი ნივთები ჩემს კოლექციას..."

მოძრავე მუზეუმის გამართვას, აღ. როინაშვილი 1887 წელს შეუდგა. „კავკასიური მუზეუმის“, როგორც მას უწოდებდნენ. გამოფენები მოეწყო თვით თე-მირხანშურაში (თანამედროვე ბუიანაკსკი, დალესტანის ასსრ) სადაც როინაშვილი ცხოვრობდა, ასტრახანში, მოსკოვში და პეტროგრადში. იგი შედგებოდა არქეოლოგიური, ეთნოგრაფიული და ნუმისმატიკური განყოფილებებისაგან. წარმოდგენილი იყო აგრეთვე ათასზე მეტი კავკასიის ამსახველი სურათი, რომელთა დათვლიერება შეეძლო 32 კაცს ერთდროულად. სტერეოსკოპების საშუალებით. გამოფენებმა ბევრი მნახველი მიიზიდა. მათ შორის სპეციალისტებიც. გაზეთებმა დიდა ქებით მოიხსენიეს ისინი, მაგალითად პეტროგრადის გაზეთი «Новое время» წერდა — „ბატონი როინოვი პირველი შემგროვებელია კავკასიის სიძველეებისა, რომელიც მოიკავს მრავალს საანტერესოს არქეოლოგიის უველა დარგისათვის მომავალ მეცნიერებისა და სპეციალისტ-მკვლევართათვის“. ამ გამოფენების მოწყობით აღ. როინაშვილმა მიიქცია სათანადო მეცნიერული საზოგადოებათა ყურადღება და უკვე მას ანგარიშს უწევდნენ, როგორც კავკასიის სიძველეთა მცოდნეს.

აღ. როინაშვილი საქართველოში დაბრუნდა 1889 წელს. იგი კვლავ გატაცებით ჩაება საქართველოს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და მის ყველა სფეროში სიტყვით თუ საქმით, თავისი წვლილი შეიტანა, მას ღრმად ესმოდა თავისი ქვეყნის მდგომარეობა და მისი ყოველი მოქმედება მიმართული იყო ძველის დაცვისა, ახლის დამკვიდრებისა და განვითარებისაკენ.

მან თბილისში გახსნა სამი ფოტო-ატელიე, მათთან დაარსა სკოლა-ბანსიონი, სადაც ჩეიღმეტ მოწაფეს არჩენდა უფასოდ და ასწავლიდა ფოტო-ხელოვნებას. იგი სხვებსაც მოუწოდებდა დახმარება გაეწიათ სწავლას მოწყურებული ახალგაზრდობისათვის. განსაკუთრებით ზრუნავდა გლეხობაში განათლების შეტანასა და მათი მდგომარეობის გაუმჯობესებაზე. წერდა წერილებს ამ საკითხზე და გლეხობისთვის სცემდა მცირე ზომის წიგნებს, მას არასოდეს არ გაუწყვეტია კავშირი თავის მშობლიურ კუთხესთან; გარდაცვალების წინა ხანებში, საფუძველი დაუდო უფასო სამკითხველოს გახსნას დუშეთში.

იგი გაზეთის საშუალებით იწვევდა ხელოსან ქალებს, რომელთაც „შექალიათ ძველებური ხელოვნებით ოქრომკედის და აბრეშუმის ძაფეულით კერვა ფარჩებზედ“. ამით ცდილობდა აღედგინა მივიწყებული ქართული ხელსაქმე და როგორც პრაქტიკული გონების პატრონი, ამისათვის ეძებდა კომერციულ საფუძველს.

აღ. როინაშვილი კვლავ განაგრძობს კოლექციების შევსებას „ყიდულობს ყოველგვარ ძველებურ ნივთებს“, რისთვისაც სისტემატურად ათავსებს გაზეთებში განცხადებებს. იწყებს მოგზაურობას ფოტოაპარატით ხელში — „წამოვიდებდა ზ. ლაბაურს აპარატს და თვებით დადიოდა... არ იყო საქართველოში ძველი ციხე-ქალაქი, ეკლესია და მათი ნანგრევები, რომ მას არ ქონდეს გაღალღებული“,

იგონებს მისი მოწაფე ი. გუნცაძე. ასეთი ფოტოებით შედგენილ ალბომებს აკრ-
ცელებდა და ამით აცნობდა სხვებს საქართველოს უძველეს კულტურას.

კვლავ განახლდა მის ფოტო სახელოსნოში, გრძელი სუფრის გვერდით მდებარე-
ველ მწერალთა, მხატვართა და გამოცემელთა შეკრებები, სადაც იმართებოდა
სჯა-ბაასი და კამათი მრავალ საჭირობოტო საკითხზე. ერთ-ერთ ფოტოგრაფია-
ში, რომელსაც ეწოდებოდა „რემბრანტი“, მოთავსებული იყო მისი მუზეუმი. მის
სანახავად უამრავი ხალხი დადიოდა, განსაკუთრებით უცხოელები.

ა. როინაშვილის უმთავრეს საზრუნავს ეხლა, ეროვნული მუზეუმის დაარსე-
ბა შეადგენდა. ილია ჭავჭავაძე დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა საქართველოს ის-
ტორიის საკითხების მეცნიერულ დამუშავებას; იგი წერდა: „აღდგენა ისტო-
რიისა — ერის გამოცოცხლება, გამომხნევება, აწმყოს გაგება და წარმართვაა.
მერმისის გამოკვლევა სიბნელისაგან“. ამ პირობებში ქართველი ხალხის მატერია-
ლური და სულიერი კულტურის ძეგლების შეკრებამ და დაცვამ განსაკუთრებულ
ეროვნული მნიშვნელობის მოიპოვა. ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებე-
ლი საზოგადოების და საეკლესიო მუზეუმები, თუმც მნიშვნელოვან საქმიანობას
ეწოდნენ, მათი მუშაობა ექსპონატების შეკრების მხრივ უსახსრობის გამო შეტად
შეზღუდული იყო.

თბილისში არსებული კავკასიური მუზეუმის ექსპოზიციები არ იძლეოდნენ
ცოტად თუ ბევრად სრულ წარმოდგენას კავკასიის რომელიმე ხალხის კულტურა-
ზე, არ ჩანდა ცალკეული ხალხების ინდივიდუალური სახე. დირექცია არ უშვებ-
და მუზეუმში სამუშაოდ ქართველი ინტელიგენციის წარმომადგენლებს. ამგვარ-
ად, იგი დენაციონალიზებული და მოწინავე ქართველ საზოგადოებრიობას მო-
წყვეტილი იყო. ასეთ ტენდენციათა საპირისპიროდ დადგა საკითხი ქართული
ეროვნული მუზეუმის დაარსებისა.

ალ. როინაშვილი გულისტკივილით აღნიშნავდა, რომ უცხოელებს ჩვენი
„ხელოვნებით სამაგალითო განძი... მიაქვთ ჩვენი ქვეყნიდან თავიანთ საოჯახო
მუზეუმებში და სამუდამოდ ეკარგება ჩვენს ქვეყანას და ჩვენს საერო მუზეუ-
მებს“. აქედან ნათლად ჩანს, თუ რისთვის იღწვოდა იგი მთელი ოცი წლის გან-
მავლობაში.

ალ. როინაშვილმა დიდი სიმწვავეთ დააყენა საკითხი ეროვნული მუზეუმის
დაარსებისა და მისთვის შენობის აგების შესახებ. არა ერთი წერილი გამოაქვეყ-
ნა პრესაში ამის გამო, ყოველ კულტურულ ერს შემავალს რუსეთის მფარველობა-
ში აქვსო თავისი მუზეუმი, აღნიშნავდა იგი; „მე დარწმუნებული ვიყავ, რომ ადრე
თუ გვიან ჩვენი დაწინაურებულნი პირნი დაიწყებდნენ ამ ფრიად საჭირო და სა-
შვილიშვილო საქმეზედ ზრუნვასა და სწორედ ამის გამო ამ ოცის წლის წინათვე
შევედრქე მე ძველის შესანიშნავის სამუზეუმო ნივთების მოკრებას“.

მან ეს ოცი წლის ნაღვაწი, 1888 წლის 22 მაისს (3 ივნისს), სანოტარო წე-
სით უანდერძა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადო-
ებას. მთელი მისი ქონება: ფოტოგრაფიული სახელოსნოები, ნეგატივები, აპარა-
ტები, ფოტო სურათები, არქეოლოგიური და ანტიკვარულა ნივთები, აგრეთვე
კაპიტალი და მოძრავი ქონება, რაც კი მისი სიკვდილის დღეს აღმოჩნდებოდა,
ამ ანდერძის ძალით გადადიოდა საზოგადოების სრულ საკუთრებაში. მაგრამ,
როდესაც მან მოინდომა შეკრებილი მასალა ანდერძის თანახმად გადაეცა, სა-
ზოგადოებამ იგი ვერ მიიღო ბინის უქონლობის გამო.

აღ. როინაშვილმა თითონ გადადგა პრაქტიკული ნაბიჯები მუზეუმის შეთ-
ბის ასაგებად. თხოვნით მიმართა ზუბალაშვილს შეეწირა მიწა მუზეუმისათვის,
არ დაიშურა თანხა და მუზეუმის შენობის პროექტი შეადგენინა არქიტექტორ
პ. ფ. შტერნს. ამ საქმის პოპულარიზაციის მიზნით მუზეუმის შენობის ფასადის
პროექტი ღია ბარათებად გამოსცა და გააერცულა ხალხში. მაგრამ საქმე წინ მაინც
არ წავიდა...

1888 წლის 11(23) მაისს ალექსანდრე როინაშვილი მოულოდნელად გარ-
დაიცვალა. მისმა გარდაცვალებამ დიდი მწუხარება გამოიწვია.

... საანგარიშო წელს ... წიგნთსაცავი ნამდვილ მუზეუმად გადაიქცა რადგან
მთელი არქეოლოგიური და ნემიზმატიკური კოლექცია განსვენებულის ალ. როინაშვილისა ...
შეიქმნა საერთოდ საზოგადოებისა. (კ. ბ. წ. კ. გ. საზოგადოების 1889 წლის ანგარიშიდან).
როგორც ამ სურათიდან ჩანს, კედლებზე ჰქონდა ექსპონატები ალ. როინაშვილის კოლექ-
ციებიდან, მარცხნივ მისი გადიდებული სურათია. (ს. ბ.).

საქართველოში არ ყოფილა ერის ინტერესებთან დაკავშირებული არც ერთი
ღირსშესანიშნავი წამოწყება, რომელშიც ალ. როინაშვილს არ მიეღო მონაწი-
ლეობა. მისი უსაზღვროდ კეთილი გულის სითბო არ დაკლებია, არავის, ვინც სა-
სიკეთოდ ემსახურებოდა თავის ერს. მისი გამჭრიახი და პრაქტიკული გონება მუ-
დამ სავსე იყო ამაღლებული ფიქრებით თავისი ხალხის აწმყოსა და მომავალზე.

მადლიერმა ქართველმა ხალხმა მისი ნეშტი დიდუბის მიწას მიიბარა. ბევრი
მწუხარე სიტყვა ითქვა, ბევრი წერილი დაიწერა მის დაშავებულზე. დიდი ილია
„ივერიაში“ გამოქვეყნებულ ნეკროლოგში წერდა: „ალექსანდრე როინაშვილი
თავის-თავს კი არ მოუკვდა, მოუკვდა თავის ერს, მოუკვდა ქართველობას, რომ-

ლის ბედი და უბედობა საკუთარ ბედად და უბედობად გაიხადა და ამის გარე სხვა საგანი ცხოვრებისა არა ჰქონდა, როგორც ეხლა ჩანს და როგორ განსჯენებულმა დაამტკიცა მთელის თავისი ცხოვრებით და თავისი ანდერძით.

აღ. როინაშვილის გარდაცვალებისთანავე ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ მიიღო მის მიერ ნაანდერძევი ქონება. საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, სხვადასხვა საზოგადოების მუზეუმების ქონება, მათ შორის აღ. როინაშვილის მიერ შეკრებილი მასალებიც, გადაეცა აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმს და ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმს. რაც შეეხება ფოტოთეკას, იგი შეისყიდა ცნობილმა ფოტოგრაფმა დიმ. ერმაკოვმა, რომელიც სხვა ფოტოგრაფებისაგანაც ყიდულობდა, ნეგატივებს და თავის ფოტოთეკას უერთებდა. დიმ. ერმაკოვის გარდაცვალების შემდეგ მისი ფოტოგრაფია საისტორიო-საეთნოგრაფიო, საზოგადოების საკუთრებად იქცა, საიდანაც ის, იმავე გზით, მოხვდა ზემოაღნიშნულ ორ მუზეუმში.

სასურველია, რომ ამ ბრწყინვალე პიროვნების პატივსაცემად, მის მიერ ნაღვაწი კოლექციები, ცალკე ფონდად გამოიყოს და მისი შემქმნელის სახელი ეწოდოს.*

* მეტად სასარგებლო საქმე გააკეთა გამოცემლობა „ხელოვნება“, ბესარიონ ტაბიჭის მონოგრაფიის „ალექსანდრე როინაშვილის“ გამოცემით. მასში ვრცელდა აღწერილი ამ დაუღალავი მოღვაწის ცხოვრება.

ზაირა სტურუა
კრებულის 3/მგ. მდივანი

იშვიათ ექსპონატთა გამოფენაზე

ამსწინათ, ხელოვნების მუზეუმა სახლში, გაიხსნა პაპუნა წერეთლის შეტად საინტერესო გამოფენა. ვრცელ დარბაზში გამოფენილია შარღუმანის, ლაგობის, ბელოლის, რეინოლტიზ უცნობი იტალიელი მხატვრების ნამუშევრები. აქვეა გამოფენილი ჩვენი სასიქადულო მხატვრების — ლ. გუდიაშვილის, ე. ახვლედიანის, დ. კაკაბაძის, თ. აბაქელიას და სხვა ქართველ ისტორია ტილოები. კარადებში ქართული ხელსაქმის მშვენიერი ნიმუშები აწყვია, აქვეა ფოტოსურათები, რუსული ფაფურისა და მხატვრული მინის ნიმუშები.

პაპუნა წერეთელი

არ შეიძლება გულგრილად ჩაუვაროთ შტეტლერის „ავსტრიის სასახლეს“-შესრულებულს აკვარელით. ლ. გუდიაშვილის „ირანელ ქალს“, „ორთაქადელ სტუმრებს“, რ. სტურუას „გრემს“, ე. ახვლედიანის მიერ შესრულებულ ჩახოსლოვაკის ელტერის ძეგლის ჩანახატს „ჩახტიცეს“, ნიკანორ ჩერნეცოვის „ბავრატის ტაძარს“, „ეკატერინე ჭავჭავაძის“ პორტრეტს.

პაპუნა წერეთელმა ვერ კიდევ სტუდენტობის წლებიდან მოქცია ხელი ხელოვნების იშვიათი ნიმუშების შეგროვების და იშვიათი ეგზემპლარითა კოლექციონერი ვაზდა.

მან დღეისათვის მდიდარი კოლექცია დააგროვა. ვინ მოთვლის რამდენი დავიდარების მოწმე გამხდარა იგი ამ 40 წლის მანძილზე! ამ ხნის განმავლობაში დაუღალავად ეძებდა და აგროვებდა უნიკალურ ნიმუშებს, ხელნაწერებს, ფოტოსურათებს თუ ჩანახატებს—ადვილი როდია, თვითველ ნიეთს ხომ თავისი ისტორია აქვს. ჩვენ, რა თქმა უნდა, ვვლადფერს ვერ მოეცვებით, შევჩერდებით მხოლოდ იმაზე, თუ როგორ მოხდა პაპუნა წერეთლის ხელში ნ. ჩერნეცოვის მიერ აკვარელით შესრულებული სურათი „ბავრატის ტაძრის ნანგრევები“.

... პაპუნა წერეთელმა ლენინგრადში ერთი მოხუცის ბინაში შეიკვლია ნ. ჩერნეცოვის ამ სურათის, მოხუცს ფული სჭირდებოდა და უნდოდა სასწრაფოდ გაეყიდა იგი. პაპუნას ხელზე არ აღმოაჩნდა საკმაო თანხა, ბევრი ემუდარა იგი მოხუცს რამდენიმე ხნით გადუდო სურათის გაყიდვა. პაპუნა წერეთელი თბილისში გამოეშურა, საჭირო თანხა შეაგროვა, ისევე ლენინგრადში გაემგზავრა და სურათი შეიძინა.

ვინც კი ეს გამოფენა ნახა, უაქველად თვალნათლივ დაინახავდა თუ რა შეუძლია დაუღალავ შრომას, როცა საქმისადმი სიყვარული გამოძრავებს.

ქართული
ბიბლიოთეკა

ნ. ჩერწყეცოვი. ბაგრატიის ტაძრის ნანგრევები XIX სუჲ. I ნახევაზი

ღ. გელაშვილი. ისწული ქალი

1968 წლის 3—5 ივლისს თბილისში ჩატარდა საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიის სსრკობლემო-სამეცნიერო საბჭოს და ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის XVII სამეცნიერო სესია, მიძღვნილი საქართველოში 1967 წელს გასობრციელებულ საეფელ-არქეოლოგიურ სამუშაოთა შედეგებისადმი.

სესიაში მონაწილეობა მიიღეს ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიის და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის, ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს მეზუემის, ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის, დ. გულის სახ. აფხაზეთის ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის ინსტიტუტის და სამბრეთ-ოსეთის სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტის მეცნიერმა თანამშრომლებმა.

სესია შესავალი სიტყვით გახსნა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტმა პროფ. ა. აფაქიძემ.

პლენარულ სხდომაზე პირველად მოსმენილ იქნა უფროსი მეცნიერი თანამშრომლის ნ. ი. ბერძენიშვილის მოხსენება „საქართველოს შავიზღვისპირეთის ქვის ხანის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1967 წლის მუშაობის ანგარიში“.

სამბრეთ-ოსეთის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერა თანამშრომლის ბ. ტეხოვის მოხსენება შეეხებოდა თლის სამაროვნის ნათხარს.

უფროსი მეცნიერი თანამშრომლების ა. კალანდაძის და ა. ბოხოჩაძის მოხსენება ეხებოდა მცხეთაში, კინოფატრის მშენებლობასთან დაკავშირებული გათხრის დროს გამოვლენილი გვიანნატური და ადრეფეოდალური ხანის სამაროვნის, ნამოსახლარის, საწარმოო უბნის და სსიმავერო ნაგებობების შესწავლას.

თეთრიწყაროს არქეოლოგიური ექსპედიცია გასულ წელს აგრძელებდა გორასამაროვნის შესწავლას ბედნის ზეგანზე, რომლის შესახებაც სესიაზე ილაპარაკა უფროსმა მეცნიერმა თანამშრომელმა გ. გობეჯიშვილმა.

გურჯაანის რაიონში, სოფ. მელანთან, ადგილ მელი-ღელეში გათხრილ, ძვ. წ. II ათასწლეულის მებრე ნახევრის და ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველი ნახევრის სამლოცველოების გათხრას ეხებოდა უფროსი მეცნიერი თანამშრომლის კ. ფიცხელაურის მოხსენება.

ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მეზუემის და თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გაერთიანებული ექსპედიციის მუშაობა მარნეულის რაიონში — იმირის გორაზე, მიუძღვნა პროფ. ო. ჯაფარიძის და ხელოვნებათმცოდნეობის კანდიდატის ა. ჯავახიშვილის მოხსენება. ამ ექსპედიციის მიერ მოპოვებული ძელოვანი მასალის შესახებ ილაპარაკა მეცნიერმა თანამშრომელმა ა. ციციშვილმა.

უფროსმა მეცნიერმა თანამშრომელმა ტ. ჩუბინიშვილმა თავისი გამოსულა მიუძღვნა არუხლოს (ბოლნისის რ.) ნამოსახლარის შესწავლას, რომელიც შეიცავს ძვ. წ. V—IV ათასწლეულთა ევოლუტურულ ფენებს.

უფროსი მეცნიერი თანამშრომლების ნ. ხოშტარიას და რ. ფუთურიძის და ისტორიულ მეცნიერებათა დოქტორის ოთ. ლორთქიფანიძის მოხსენება ეხებოდა ვაძის ნაქალაქარის 1967 წლის გათხრის შედეგებს.

ქვესია და ბრინჯაოს ხანის სექციის უმცროს მეცნიერ თანამშრომლია ზ. წერეთლის მოხსენება მიუძღვნა მეზოლითური ხანის ნაშთების შესწავლას ყამაღლის ეხში (აფხაზეთი).

ზემოალზნის სარწყავი სისტემის ზონაში ნატარებული არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგებს მიუძღვნა უფროსი მეცნიერ თანამშრომლების კ. ფიცხელაურის, ი. გჭელიშვილის, რ. რამიშვილის და მეცნიერ თანამშრომლების ო. ბუგიანიშვილის, შ. დედაბრიშვილის, ც. ჩიკობიას კონვეტური მოხსენება.

უფროსმა მეცნიერმა თანამშრომელმა ო. ღამბაშიძემ წაიკითხა მოხსენება „ახლად აღმოჩენილი გვიანი ბრინჯაოს ხანის ძეგლები ბორჯომის რაიონში“.

ანტიკური და ფეოდალური ხანის სექცია: გვიანფეოდალური ხანის გრემის ნაქალაქარის გათხრის შედეგებს, რომელსაც აწარმოებს საქართველოს სახელმწიფო

მეზეუმი, მიეძღვნა პროფ. პ. ზაქარაიას და უფროს მეცნიერ თანამშრომლის დ. ლაშვილის მოხსენება.

ისტორიულ მეცნიერებათა დოქტორმა დ. ხახუტაშვილმა სესიაში წამოაყენა ანტიკური (ძვ. წ. III—II ს. ს.) ნასახლარის — ბამბუბის (უფლისციხის მდებარეობის შესახებ) შედეგები (ძველს იყუევს საქართველოს სსრ ხელოვნების სახელმწიფო მეზეუმი).

ისტორიულ მეცნიერებათა კანდიდატის ი. გაგოშიძის მოხსენება ეხებოდა სამადლოს ადრეულისტორი ხანის ნაქალაქარის შესწავლას, რომელიც ითხრება საქართველოს სახელმწიფო მეზეუმის მიერ.

უფროსი მეცნიერი თანამშრომლის რ. ფუთურიძის მოხსენების თემა იყო „არქეოლოგიური კვლევა-ძიება ბიჭვინთაში 1967 წელს“.

დ. გულის სახ. აფხაზეთის ვნის, ლიტერატურისა და ისტორიის ინსტიტუტის მეცნიერმა თანამშრომელმა, ისტორიულ მეცნიერებათა კანდიდატმა გ. შამბამ თავის ვაშისელაში წარმოადგინა იმ არქეოლოგიური დახვეწის შედეგები, რომელიც მოეწყო გაგრის რაიონში, ფსოვ-ხაშვილს შუამდინარეთში.

საქართველოს კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოების აფხაზეთის საბჭოს ინსტრუქტორმა ი. ვორონოვმა სესიაზე ილაპარაკა, აფხაზეთში ს. ახანთას მიდამოებში შემოხვევით აღმოჩენილ, გვიანანტიკური ხანის კომპლექსზე.

უფროსი მეცნიერ თანამშრომლის რ. რამიშვილის და უფროს მეცნიერ თანამშრომლების პ. ჭობრბენაძის, ლ. ასათიანის და ლ. კობაიძის კოლექტიური მოხსენება ეხებოდა ირწოს ველზე, ს. მაგრანეთთან, ქუშანანთგორაზე გათხრულ გვიანანტიკური ხანის სამაროვანს და ადრეფეოდალური ხანის ნაშთსაქლარს.

უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი ნ. უგრეღაძე თავის მოხსენებაში შეეხო სანჯრის-ბეგში გათხრულ ადრეფეოდალური ხანის სამარხებს.

არქიტექტურის კანდიდატის გ. გაფრინდაშვილის მოხსენება ეხებოდა ვანის ქუბას გათხრას, რომელსაც აწარმოებს საქართველოს სახელმწიფო მეზეუმი.

ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის დირექტორის ისტორიულ მეცნიერებათა კანდიდატის ა. ინაიშვილის და უფროს მეცნიერ თანამშრომლის ა. კახიძის მოხსენებას თემა იყო „საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიება ქობულეთისა და ბათუმის მიდამოებში“.

ნისტეს ვეიანფეოდალური ხანის ნაოფლარის გათხრას მიეძღვნა საქართველოს სახელმწიფო მეზეუმის თანამშრომლების პროფ. პ. ზაქარაიას და ისტორიულ მეცნიერებათა კანდიდატის ი. კიკვიძის მოხსენება.

ივ. ჯაჯიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის და ქალაქ თბილისის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მეზეუმის გაერთიანებული ექსპედიციის შემადგენელი თბილისის დედაციხეზე მიეძღვნა უფროს მეცნიერ თანამშრომლებმა გ. ლომთათიძის და ი. გმელიშვილის და ისტორიულ მეცნიერებათა კანდიდატის ი. ტყეშელაშვილის მოხსენება.

სესიის დროს ნაჩვენები იქნა ფილმები: „იყო თუ არა ხარვეზი ათასწლეულებში?“ (ისტორიულ მეცნიერებათა კანდიდატი ტ. ჩუბინიშვილი) და კინო-სტრათი, მიძღვნილი ფოქვანის არქეოლოგიური გათხრებისადმი (აქარაში).

სესიაზე წაკითხულმა მოხსენებებმა დიდი ინტერესი გამოიწვია სამეცნიერო საზოგადოების დარბო წრეში და გვიჩვენა, თუ რა დიდი მასშტაბით მიმდინარეობს საქართველოს წარსოლის არქეოლოგიური შესწავლა.

ბესარიონ ჯობნაძე

1966 წლის 1 მარტს შედგა საქართველოს კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოების სხდომა.

პრეზიდიუმის მუშაობაში მონაწილეობა მიიღეს საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარემ გ. ქავთახიშვილმა, მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის მოადგილემ ე. სირაძემ, საქართველოს სსრ ფინანსთა მინისტრმა ა. ჭირაქიძემ.

პრეზიდიუმმა მოისმინა საქართველოს კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოების პრეზიდიუმის თავმჯდომარის, საქართველოს სსრ კულტურის მინისტრის ო. თაქთაქიშვილის მოხსენება საქართველოს მატერიალური კულტურის ძეგლებზე სარესტავრაციო სამუშაოებისა და ხალხური ყოფისა და ზეროთომოდერების პარკ-მუზეუმის მშენებლობის დაწყების შესახებ.

როგორც მომხსენებელმა აღნიშნა, 1968 წელს განსაკუთრებული ყურადღება მიექცია მატერიალური კულტურის ძეგლების აღდგენა-გამაგრებითი სამუშაოების საკითხს.

წელს საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭომ თითქმის ერთი სამუდგაზარდა ხეროთომოდერების ძეგლების სარესტავრაციო თანხები, გაეშრობეს და სატრანსპორტო და ტექნიკური მოწყობილობა, უმჯობესდება ძეგლების კეთილმოწყობა და პოპულარიზაცია.

ამავე დროს მეტი ყურადღება ექცევა სპეციალისტთა კადრების მოზიდვისა და აღზრდის საკითხს, ძეგლთა აღდგენა-გამაგრებითი სამუშაოების ჩატარებასთან ერთად უნდა გაეთქვას მისასდგელები, მეტი ყურადღება მიექცეს ძეგლების კეთილმოწყობას და ორდესენების დღიან სამუშაო კვირაზე გადასვლასთან დაკავშირებით განსაკუთრებით გაიზარდა მოსახლეობის ინტერესი მშობლიური მხარისა და მისი ისტორიული ძეგლების გაცნობისადმი.

საზოგადოების პრეზიდიუმმა ზემდგომი ორგანოების მხარდაჭერით წამოიწყო მნიშვნელოვანი საქმე — ქართული ხალხური ყოფისა და ხეროთომოდერების პარკ-მუზეუმის მშენებლობა: წლების განმავლობაში გადაიჭრა მთელი რაგი მნიშვნელოვანი საკითხები, რამაც ხელი შეუწყო ამ დიდი საქმის დაჭარბებას, ამჟამად მუზეუმის საქმიანობის მასშტაბები იმდენად გაიზარდა, რომ იგი გასცილდა საზოგადოების შესაძლებლობებს, რამაც გამოიწვია მუზეუმის კულტურის სამინისტროსათვის გადაცემა.

შემდეგ მომხსენებელი შეჩერდა იმ კონკრეტულ საკითხებზე, რომლის გადაჭრაც ადრეულბელო მუზეუმის მოწყობისათვის.

კამათში გამოსული ამხანაგები ე. სირაძე, ნ. კეცხოველი, ლ. გოთუა, ე. ბერიძე, ე. ლ. იაკოშვილი, თ. კანდელია, შ. ამირანაშვილი, ლ. სუშბაძე და სხვები, შეეხნენ რა ქართული მატერიალური კულტურის ძეგლთა დაცვის, აღდგენა-გამაგრებისა და პროზაგანდის საკითხებს, წამოაყენეს წინადადებები ამ საქმის გაუმჯობესების მიზნით.

სხდომის მუშაობა შეაჯამა საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარემ გ. ქავთახიშვილმა.

საქართველოს კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოების პრეზიდიუმი გაზეთ „ნორჩ ლენინელთან“ ერთად კვლავ განაგრძობს ნორჩ პიონერთა ლაშქრობას მატერიალური კულტურისა და ბუნების ძეგლების გამოვლინების, მოვლა-პატრონობისა და დაცვის მიზნით.

ლაშქრობას ხელმძღვანელობს სწავლელთა დარბაზი, ნორჩმა მოლაშქრეებმა მჭიდრო კავშირი უნდა დაამყარონ როგორც სწავლელთა დარბაზთან, აგრეთვე გაზეთ „ნორჩი ლენინელის“ რედაქციასთან. მათ ადგილებზე აქტიური დაჭმარება უნდა გაუწიონ საქართველოს კულტურისა და განათლების განყოფილებებმა.

ძეგლთა დაცვის ნორჩი მეგობრები უნდა გრძნობდნენ, რომ ისინი სასახლო საქმეს აკეთებენ. ამავე დროს უნდა გვახსოვდეს, ეს ღონისძიება ზელს უწყობს ნორჩების პატრიოტულ და ესთეტიკურ აღზრდას, რაზმავს მოსწავლე ახალგაზრდობას კულტურისა და ბუნების ძეგლთა დაცვის დიდი საქმისათვის.

АННОТАЦИИ:

Г. О. ЛОМТАТИДЗЕ

Зав. отделом средневековой археологии
Института истории им. И. А. Джавахишвили

МЦХЕТСКОЙ АРХЕОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕДИЦИИ

ТРИЦАТЬ ЛЕТ

В статье рассказывается о днях и делах Мцхетской археологической экспедиции, которая была организована в 1937 году Институтом языка, истории и материальной культуры Грузинской ССР. Она вела и ведет исключительно результативные раскопки и научные исследования на территории Мцхета, являвшейся столицей античного восточногрузинского государства Картли (Иберии) вплоть до начала VI века. Экспедицию до 1947 года последовательно возглавляли акад. И. А. Джавахишвили и акад. С. Н. Джанашиа, а в начале 1960-х (частично) и акад. Н. А. Бердзенишвили. Непосредственными руководителями раскопок и начальниками отрядов были: А. Н. Каландадзе, (продолжающий поныне работать и в Мцхета), пок. М. М. Ивашенко, А. М. Апакидзе (недавно вновь вернувшийся к раскопкам в Мцхета), Г. Ф. Гобеджишвили и автор статьи. Они, так же как и перечисленные ниже участники экспедиции, являются сегодня ведущими работниками в различных отраслях грузинской исторической науки (Н.

В. Хоштарна, Д. К. Капанадзе, В. В. Джапаридзе, С. В. Барнавели, Т. Я. Абрамишвили, С. Я. Бедукадзе, Д. П. Коридзе и др.). Из представителей более молодых поколений следует назвать: О. М. Джапаридзе, Н. Н. Угрелидзе, Т. Н. Чубинишвили, М. Н. и О. Д. Лордкипанидзе, Т. К. Микеладзе, К. Н. Пицхелаури, Г. Г. Цкишвили, А. В. Бохочадзе и др.

Экспедиция явилась настоящей, солидной школой для десятков начинающих грузинских археологов, многие из которых в настоящее время имеют разные ученые степени и звания и давно уже руководят важными экспедициями в различных уголках республики.

Мцхетская экспедиция вела более или менее длительные раскопки (порою лишь разведочные) в следующих пунктах «Большой Мцхета» (города с пригородами и тянувшими к нему поселениями): Самтавро (прославленный обширный многослойный могильник, возраст которого охватывает около 40 столетий, до VIII века н. э. включительно); устье р. Армазис-хеви (в

основном загородная резиденция крупных аристократов позднеантичной Иберии — питахшей или эриставов, фамильная усыпальница которых сохранила сотни блестящих и драгоценных памятников искусства, надписи, портреты и т. д.); Багинети, древн. Армазцихе (резиденция царей античной Иберии с двумя погребениями — склепом и саркофагом, давшим аналогичный с Армазис-хеви богатейший инвентарь); Саркинети (производственный пригород античной Мцхета с остатками железоплавильного и железообрабатывающего дела); Цицамури или «Севсамора» (остатки второго после Армазцихе укрепленного города античной эпохи); центральный участок Мцхета (некрополь с богатыми погребениями позднеантичной эпохи, остатки жилых кварталов, оборонительных и др. сооружений всех этапов средневековья); участок железнодорожной станции Мцхета (позднеантичные и раннесредневековые погребения, в т. ч. великолепный богатый склеп — уникальный памятник I века н. э.); Карсани-Ниноцминда (остатки раннесредневекового нагорного укрепленного поселения с церковью и некрополь); Армазское ущелье (средневековое монастырище и селение, более древняя крепость); Сангрис-хеви (могильники и сооружения раннего средневековья).

Из научных публикаций памятников, выявленных экспедицией, а также отдельных археологических

исследований надо отметить: отчеты руководителей экспедиции и ее отрядов и обобщающие очерки для монографии некоторых из последних; I том серии «Мцхета — итоги археологических исследований», написанный А. Апакидзе, Г. Гобеджишвили, А. Каландадзе, и Г. Ломтадзе и посвященный памятникам у устья Армазис-хеви (1955 по груз.; 1958 по русск.); книгу М. Г. Абдушелишвили «К палеантропологии Самтаврского могильника» (1954); книгу Т. Н. Чубинишвили «Древнейшие памятники Мцхета» (1957); книги М. Н. Лордкипанидзе о резных камнях из Мцхета (1954 и 1958); книгу А. М. Апакидзе «Города и городская жизнь в древней Грузии, I» (1963); книгу Н. Н. Угрелидзе «К истории производства стекла в раннесредневековой Иберии» (1967) и др.

Особо следует назвать статьи известных грузинских искусствоведов — акад. Г. Н. Чубинашвили и акад. Ш. Я. Амиранашвили о золотых и серебряных предметах из Армазис-хеви филологов — академиков А. Г. Шанидзе, С. Г. Каухчишвили и Г. В. Церетели и монографию последнего «Армазская билингва» (1941). Эти труды, посвященные греческим и арамейским («армазским») надписям, обнаруженным экспедицией, нашли широчайший отклик в мировой науке.

Полевые изыскания и исследовательские труды Мцхетской экспедиции, можно сказать без преувеличения, принесли всемирную научную славу как «подземным» памятникам Мцхета, так и грузинской археологии.

А. КАЛАНДАДЗЕ
А. БОХОЧАДЗЕ

Старшие научные сотрудники
Института истории, археологии и этнографии
им. И. Джавахишвили

СЕВЕРНЫЕ ВОРОТА МЦХЕТСКОЙ ЦИТАДЕЛИ (V—VI вв.)

(К 30 летию «Мцхетской археологической экспедиции»)

Среди многочисленных памятников культуры, ежегодно обнаруживаемых и изучаемых Мцхетской археологической экспедицией за 30 с лишним лет своего существования, за последнее время особое внимание привлекают к себе остатки оборонительных сооружений древнего города — Мцхета. Целевые поиски, разведки и раскопки, ведшиеся экспедицией с 1957 года по сей день, вскрыли общую планировку и выявили немало важнейших частей довольно сложной и монументальной системы укрепительных мероприятий царской власти, осуществленных еще в период сложения феодальных отношений в стране. Об изучении отдельных частей ограждавшей городскую цитадель (площадью в 34—35 га) оборонительной стены из сырцовых кирпичей с камен-

ной подстилкой, в частности, об обстоятельствах раскопок уцелевших частей северных ворот акрополя (Арагвискари), равно как и о встречаемых при этой работе остатках могильника позднеантичного времени и комплексов жилых, хозяйственных, производственных и др. сооружений — рассказывается в предлагаемой статье. В статье особо подчеркивается важность решения об изменении типового проекта строящегося здесь широкоэкранного кинозала с тем расчетом, чтобы выявленные части Арагвиских ворот (пара башен-бастионов, мощная улитна и остатки облицовочной каменной кладки) оказались под защитой высоко поднятого на колоннах зрительного зала, с обязательным остеклением межколонных пространств.

Н. ХОШТАРИА
О. ЛОРДКИПАНИДЗЕ
Р. ПУТУРИДЗЕ

Старшие научные сотрудники
Института истории, археологии и этнографии им. И. Джавахишвили

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ НАХОДКИ ВАНСКОЙ ЭКСПЕДИЦИИ

Ванские археологические памятники еще в XIX веке привлекли внимание исследователей. С 1947 года

в Вани Институт Истории, археологии и этнографии проводит плановые археологические раскопки

Н. В. Хоштарна). Обнаружены развалины одного из значительных городов Колхиды античного периода.

В статье рассказывается об основных итогах раскопок 1967 г.

Особо важное значение имеет открытие архитектурного комплекса городских ворот, у наружной стены которых сохранился мраморный постамент для статуи.

На другом участке городища раскопано культовое здание с сильно разрушенным мозаичным полом и алтарем, поблизости которого найдены около сорока раздавленных колхидских амфор, 120 медных ме-

нет, железная курительница и огромный бронзовый сосуд, украшенный скульптурными головками божества круга Дионисия и фигуркой богини победы Ники.

К западу от городских ворот вместе многочисленными архитектурными деталями обнаружены три львиные головы натуральной величины, изваянные из белого известняка. Надо полагать, что они украшали грандиозный храм, обнаружение которого ближайшая задача экспедиции. Как выясняется, город погиб в сражении в первой половине I века до н. э.

Д. КОРИДЗЕ

Кандидат исторических наук

ПОЗАБОТИМСЯ О ЗАЩИТЕ СЛУЧАЙНО ОБНАРУЖЕННЫХ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ

Большой вклад в дело защиты и охраны археологических и исторических памятников вносят трудящиеся нашей страны.

Не один факт известен о том, что учитель и учащийся, колхозник, рабочий и служащий отнесся с большим вниманием к археологическим находкам.

Наглядным примером заботы трудящихся является то, что обнаруженная случайно в сел. Гамдлицкаро (Каспекий р-он) блестящий клад медно-бронзовых изделий в настоящее время находится в государственном Музее Грузии им. Джанашиа. Предметы эти были найдены в 1966 году местным жителем З. Халашвили. Клад относится ремесленнику-литейщику (нача-

ло I тысячелетия до н. э.), который уложил его в большой глиняный сосуд и запрятал в земле, опасаясь в каких-то обстоятельствах не потерять ценный в то время металл.

По количеству бронзовых слитков и предметов (в том числе ломового материала) Гамдлицкаро-йский клад представляется как один из крупнейших—на территории Грузии. Велико и значение его для изучения истории материальной культуры. Большая часть предметов—хозяйственного назначения. В их числе представлены орудия производства—разнообразные мотыги, серны, сегментовидные орудия «цалди», топоры и столярные инструменты. Из бронзовых орудий клад включает части меча, кинжала и плоские на-

конечники стрел, а из бронзовых украшений—фрагментированные браслеты, разрисованный гравировкой листовый пояс и бляху-застежку. Наиболее достопримечательным и уникальным предметом в составеклада является скульптурное изображение культовой сцены, отлитое

из бронзы, которое по-видимому связывается с почитанием божества плодородия и с овечьим культом. Скульптура изображает культовое огорожение с людьми, овцами, идолами, культовыми постройками и ритуальными предметами внутри.

Н. ТУШИШВИЛИ

Младший научный сотрудник

Института истории, археологии и этнографии им. И. Джавахишвили

НЕКОТОРЫЕ РАННИЕ ПАМЯТНИКИ ИЗ АРДАСУБАНИ

В 1961—1962 годах во время разведывательных работ Тетрицкаройской археологической экспедиции института истории, археологии и этнографии им. И. Джавахишвили, был обнаружен каменный склеп оригинальной конструкции со входом с южной стороны, и культурный, правда, сильно поврежденный, слой современный склепу.

В склепе, ориентированном Ю-С, один над другим покоились два костяка — мужской на правом и женский на левом боку, оба в скорченном положении, головой на юг. Инвентарь состоял из двух темно-серых глиняных сосудов (чашка и кружка), костяного прясла и круглого камня.

Интересно, что кружка в трех местах была треснута, а трещины были замазаны битумом. Битумом же был обмазан керамический фрагмент ручки желтого сосуда, найденного в культурном слое.

Из других находок надо отме-

тить один фрагмент глиняного сосуда черного лощения на розовой покладке, который окрашен красной краской крестообразными линиями, керамические фрагменты орнаментированные рельефной спиралью, каменные зернотерки, кремневые вкладыши серпа и пр.

Анализируя найденный материал, можно заключить, что он принадлежал людям с развитым скотоводством и земледелием.

Сравнивая с параллельным материалом, склеп ориентировочно можно датировать примерно средним периодом ранней бронзы.

Что касается материала из культурного слоя, там наряду с синхронным склепу материалом, можно выделить как-будто и более ранние фрагменты керамики. По керамическим фрагментам замеченная разница, к сожалению, не подкреплена данными стратиграфии, т. к. культурный слой был перепахан.

В. ДЖОРБЕНАДЗЕ

Научный сотрудник Института истории,
им. И. А. Джавахишвили

НОВЫЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ В ДОЛИНЕ ЭРЦО

В статье рассматриваются средневековые археологические памятники, исследованные экспедицией Института истории, археологии и этнографии им. И. Джавахишвили в долине Эрцо (Тианетский район) за последние годы.

Одним из интересных объектов является холм Кушанаант-гора, расположенный к северо-западу от с. Магранети, где раскопаны каменные и грунтовые погребения VI—VIII вв. н. э., и начаты исследования остатков жилого комплекса того же раннефеодалного периода.

У с. Магранети, в местности Чичоулеби, выявлены остатки ранне-средневекового поселения с многочисленными керамическими обломками, а в местности Сацхве-гора — могильники, датируемые VI—VIII вв. и XI—XIII вв.

Около с. Трани, в местности Бадат-гора, во время плантажа были разрушены погребения, при которых найдены кольца — три бронзо-

вые и одно стеклянное, относящиеся к VIII—IX векам.

Археологические памятники средневековья зафиксированы и в других местах долины Эрцо, в частности, в сс. Трани, Толат-сопели, Гулелеби.

На основании изученных археологических памятников и материалов, устанавливается, что долина Эрцо представляла собою в средние века довольно густо населенный район, имеющий живейшие экономические и культурные связи с другими областями восточной Грузии, в частности, с Мцхета. Эти связи осуществлялись по дорогам, которыми пользуются поныне.

Долина Эрцо богата и архитектурными памятниками. Зафиксированы церкви, башни, остатки моста, марани (винохранилища), на которые не обращается еще должного внимания. Местной интеллигенции, колхозникам и школьникам следует взять шефство над ними, а также сообщать ученым о всех случайных находках.

М. ХОТЕЛАШВИЛИ

АНТИЧНАЯ РУЧНАЯ МЕЛЬНИЦА ИЗ СКУРЧА

В 1964 г. на территории колхоза им. Д. И. Гулиа Очамчирского района, в местности Скурча случайно была найдена обработанная песчан-

никовая плита, которая оказалась ручной четырехугольной древнегреческой мельницей. Этот тип мельницы предшествовал круглым ручным

мельницам и просуществовал очень долгое время, начиная с IV в. до н. э. и до III в. н. э. Находка мельницы этого периода говорит о воз-

можности существования на месте Скурчи какого-то пока неизвестного населенного пункта

Р. ГВЕРДЦИТЕЛИ

Архитектор-реставратор

БОЛНИССКИЙ СИОНИ

До последнего времени считалось что западный фасад Болнисского Сиони имеет такой же цоколь, как и три остальных его фасада, но его скрывает повышенный с запада уровень земли. Выше земли эта стена имеет в нижней части уширение равное 32 см. сложенное из несколько более мелкого, но обычного для этого памятника зеленого камня. Ни назначение, ни время ее создания известны не были.

В связи с ремонтно-реставрационными работами, начатыми в 1967 г. на этом памятнике и необходимостью восстановления разрушенной части северного конца западной стены, потребовалось уточнение ее первоначальной структуры.

Произведенное с этой целью раскрытие памятника дало довольно неожиданные результаты.

Оказалось, что с запада — памятник никакого цоколя не имеет, что ширина фундамента западного фасада в пределах северной галереи и южного портика равна ширине основной части стены (без уширения), в пределах же главного корпуса базилики фундамент шире на 15—17 см.

В северном и южном концах для опоры уширения западной стены

устроены из раствора аналогичного раствору древних частей базилики, ленточные фундаменты шириной 32 и глубиной заложения всего 50 см. В центральной части, уширение стены частично опирается на более широкий в этих пределах фундамент, частично же лежит прямо на земле, что может быть допустимо лишь при хорошей перевязке кладок самой стены и уширения возможной лишь при их одновременном возведении. О древности этого уширения свидетельствуют также одинаковые по высоте ряды кладки, переходящие с западного фасада на южный.

Создается впечатление, что фундамент западной стены с самого начала не предназначался для стены с цоколем. Возможно первоначально базилика должна была иметь с запада еще одно помещение (нартекс). Об этом как будто так же свидетельствуют нижняя часть северо-западного угла, где крайние камни цоколя и первого ряда кладки не угловые т. к. не имеют чисто отесанных западных граней. Угол как таковой начинается лишь со второго ряда кладки. Но как видно, очень скоро от строительства западного помещения отказались, а в связи с этим среднюю стену преврати-

ли в фасадную. Уширение нижней части западной должно представлять собой попытку разрешить создавшиеся в связи с изменением пер-

воначального плана — усиление слишком тонкой для фасадной стены и придание ей ступенчатой цоколю.

Г. КИКНАДЗЕ

Ма. научн. сотрудник
Гос. музея им. Джанашиа

МЕТАЛЛИЧЕСКАЯ ПОСУДА ИЗ КОДЖОРИ

В 1961 году, в Коджори, во время земельных работ, был обнаружен клад медной посуды.

Выполненные на посуде надписи (светским письмом «мхедрули») указывают, что она была принадлежностью Вахтанга VI и его сына Бакара. Такая же тарелка, принадлежащая второму сыну Вахтанга VI, царевичу Вахушти, хранится в Кутаисском краеведческом музее.

Большое сходство всех этих со-

судов дает нам возможность утверждать, что они изготовлены одним мастером в начале XVIII века.

На протяжении веков Коджори являлся летней резиденцией грузинских царей. При дворе имелось хранилище (сачурчле), где рядом с драгоценной-праздничной посудой хранилась медная посуда для повседневного употребления. К числу последних принадлежит вышесопсанная посуда.

В. ЗУХБАИА

Доцент

СТРОИТЕЛЬНЫЕ КАМНИ ДРЕВНЕЙ ГРУЗИИ

Высокий уровень средневековой грузинской архитектуры, наряду с мастерством, также объясняется обилием и многообразием строительных камней. Древнегрузинские зодчие и каменотесы всегда предусматривали свойства строительных камней: цвет, плотность, долговечность, легкость обработки и пр.

В качестве строительных камней значительных памятников средневековой грузинской архитектуры в

основном использованы: базальты, андезиты, туфы, известняки, песчаники, травертин, сланцы, мраморы, булыжники и др.

В статье вкратце даны сведения, какими камнями облицованы отдельные памятники архитектуры Грузии. Указывается, что эти камни и в настоящее время применяются для облицовки архитектурных деталей.

С. БОЛКВАДЗЕ

Зав. отделом Гос. музея Грузии им. С. Джанашиа

ВЫДАЮЩИЙСЯ ДЕЯТЕЛЬ ГРУЗИНСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Во второй половине XIX века, в ходе национально-освободительного движения, выявились представители народа, отдавшие всю свою жизнь охране и развитию грузинской национальной культуры.

Одним из таких деятелей был Александр Семенович Роннашвили.

В статье говорится о жизни и деятельности этого замечательного человека. Не получив и первоначального образования, он впоследствии стал известным фотографом. В Тбилиси он открыл 3 фотоателье, набрал 17 учеников, которых содержал бесплатно и обучал фотоискусству.

Его фото-ателье являлись местом сбора видных деятелей грузин-

ской культуры. Здесь обсуждались и решались многие злободневные вопросы.

А. Роннашвили много путешествовал по Кавказу с фото-аппаратом в руках. Он создал богатейшую фототеку, кроме того, собрал значительное количество материала по археологии, этнографии и нумизматике.

В последние годы жизни главной заботой Ал. Роннашвили, было основание национального музея. Он сделал ряд практических шагов в этом направлении.

Без его деятельного участия не обходилось ни одно начинание, связанное с интересами народа.

გორაკი ლომთათიძე — მეცხეთის არქეოლოგიური ექსპედიცია ოცდაათი წლისა	3
Г. Ломтатидзе — Мцхетской археологической экспедиции тридцать лет	
- ალექსანდრე კალანდაძე, ალექსი ბობოჩაძე — არაგვის ვარი	17
А. Каландадзе, А. Бохочадзе — Северные ворота Мцхетской цитадели (V—VI вв.)	
წინო ხომბარია, ოთარ ლორთქიფანიძე, რუსუდან ფუფურიძე — ვანის არქეოლოგიური ექსპედიციის მონაპოვარი	27
Н. О. Хонтарга, О. Лордкипанидзе, Р. Путуридзе — Археологические находки Ванской экспедиции	
დამენტი ქორიძე — დავიკვათ და გადავარჩინოთ შემთხვევით აღმოჩენილი არქეოლოგიური ძეგლები	33
Д. Коридзе — Позаботимся о защите случайно обнаруженных археологических памятников	
ნიკოლოზ თუშიშვილი — არდასუბნის ზოგიერთი ადრეული ძეგლი	41
Н. Тушвишили — Некоторые ранние памятники из Ардасубани	
ბესარიონ ჯორბენაძე — ახალი არქეოლოგიური ძეგლები ერწოს ველზე	46
В. Дзорбенадзе — Новые археологические памятники в долине Эрцо	
შირა ხოტელაშვილი — ანტიკური ხანის ხელის წისკვილი სკურჩაძან	51
М. Хотелашвили — Античная ручная мельница из Скурча	
ვულნარა კიკნაძე — კოჯრის ვანის	53
Г. Кикнадзе — Металлическая посуда из Коджори	

ქაზლთა მცხინიკული მაცვა-ალღაენის პრეპეჩიკა

რუსუდან გვერდწითელი — ბოლნისის სიონი (ძეგლის გახსნის ანგარიში)	59
Р. Герццители — Болнисский Сион	
ვალერიან ზუხბაია — სამენი ქვეები ძველ საქართველოში	63
В. Зухбана — Строительные памятники древней Грузии	

კულტურის ქაზლთა მცხელნი და მოგაგაენი

სიმონ ბოლქვაძე — ქართული ელტერის თელსაწინო მოღვაწე (ალ. როინაშვილი)	67
С. Болкнадзе — Выдающийся деятель грузинской культуры	

პ რ ე ნ ი კ ა

შირა სტურუა — პაპენა წერეთლის გამოფენაზე	73
З. Стуруа — На выставке редких экспонатов	
არქეოლოგთა XVII სესია	75
XVII сессия археологов	
საზოგადოების პრეზიდიუმში	77
В Президиуме Общества	
Аннотации на русском языке	78

Грузинское общество охраны памятников культуры
საქართველოს კულტურის მემკვიდრეობის დაცვის საზოგადოება

Серия «Памятники материальной культуры»

Выходит на общественных началах

ДРУЗЬЯ ПАМЯТНИКОВ КУЛЬТУРЫ

Сборник пятнадцатый

(На грузинском языке)

Редактор серии—ОТАР ВАСИЛЬЕВИЧ ТАКТАКИШВИЛИ
Редактор номера — АНДРЕЙ МЕЛИТОНОВИЧ АПАКИДЗЕ

სერიის რედაქტორი ოთარ თაქთაქიშვილი
რედაქტორი ანდრია აფაქიძე
ყდა არსენ ფოჩხუასი

ტიქრედაქტორი გ. ამაშუკელი
კორექტორი ი. წიკლაური

ფურადი ფოტო-ილუსტრაციები დაბეჭდილია ფურადი ბეჭდვის სტამბაში

გარეკანზე: ვანის არქეოლოგიური მონაპოვარი

გადაეცა წარმოებას 4|VI 68 წ. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 22|VIII 68 წ.
ნაბეჭდი თაბ.—5.5 სააღ. საგამომ. თაბ. 6
ანაწყოების ზომა 7 x 11,5 ქაღალდის ზომა 70x108 1|16

ფასი 72 კაბ.
Цена 72 коп.

რედაქციის მისამართი: ძეგლის ქ. 19, ტელ. 99-84-47

საქართველოს თეატრალური საზ.-ის სტამბა, თბილისი, გორკის ქ. № 3
Типография Театрального Общества Грузии, Тбилиси, ул. Горького № 3

შეკვეთა 2256

უე 11578

ტირაჟი 3000